

LIBERTAS

Nr. 9

1990

Statssamfund og ufrihed

Redaktionen

Parlamentarisme

Timm Jeppesen

U-landenes problem er politik

Tage Sværke Jessen

Om anarkokapitalisme og libertarianisme

David Friedman

Om statslig uetisk etik

Bo Warming

En himmel av jern

Øyvind Myhre

Boganmeldelser

Johannes Sløk: Det her samfund

Richard Wagner: Udrejseansøgning

Oliver Letwin: Privating The World

Forlaget Timbro (ed.): Så blev Sverige rikt

Guy Sorman: Barfods-kapitalisme

Milan Kundera: Tilværelsens ulidelige lethed« og »Om latter og glemsel

John Wilsy: Infropreneurs. Turning data into dollars

LIBERTAS SELSKABET

»Tidsskriftet Libertas« er et uafhængigt ny-liberalt tidsskrift til fremme af studset af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

ISSN 0107-8046

Udgiver

»Tidsskriftet Libertas« udgives af Libertas Selskabet Tidsskriftet udkommer 3-4 gange årligt.

Redaktion

Per Ørum Hansen
Tage Sværke Jessen
Rasmus D. Nielsen
06 15 71 51
Århus
Niels E Borges (ansvh.)
Københavnsvej 36 II th.
4600 Køge
tlf. 03 23 18 85
Michael O. Appel
Ole Kvist
Gunnar Jacobsen
Peter Kurnid Klitgaard

Artikler - signerede og usignede - udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdet hæfter alene forfatterne/redaktionen.

Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art, men påtager sig intet ansvar for materiale, der er tilsendt uopfordret.

© Copyright Tidsskriftet Libertas. Tilladelse til eftertryk gives gerne - dog kun efter forudgående tilladelse fra redaktionen og med tydelig kildeangivelse.

Medlemskab/abonnement koster 200,- kroner og dækker 3-4 numre af tidsskriftet. 4-6 nyhedsbreve, adgang til konferencer, seminarer, møder m.v.

Gironr.: 8 08 05 77

Forretningsfører

Libertas, c/o stud. polit. Jarl Kure. Marstalsgade 16 st.. DK-2100 København Ø. Tlf. 31- 42 86 42 (P) & 31- 92 62 59 (A) Sekreter
Kenth Kærhøgn. Enghavevej 25. V. th, 1674 København V, tlf. 31 23 98 98 Girokonto: 8 08 05 77

Rådgivende Kollegium

Ærespræsident nobelpristager professor Friedrich August von Hayek, Østrig, Professor Norman P. Barry, University of Buckingham, Storbritannien. Professor Walter Block, Fraser Institute, Canada, Nobelpristager James Buchanan, USA, Professor Thomas Hazlitt, University of California, USA, Ing. Hubert Jongen, Libertarisch Centrum, Belgium. Dr. Ramonn Butler, The Adam Smith Institute, Storbritannien, Professor Leonard P. Liggio, Institute for Human Studies, USA, Dr. Madsen Pirie, The Adam Smith Institute, Storbritannien, Professor Murray Rothbard.

Præsidium

Charlotte Albjerg, Bo Andersen, Michael O. Appel, Michael Bonde-Nielsen, Niels Erik Borges, Otto Brøns-Petersen, Henrik Carmel, Villy Dall, Flemming Friese-Jensen, Torben W. Grage, Jens Frederik Hansen, Morten Holm, Gunnar Jacobsen, Arne Steen Jensen, Palle Steen Jensen, Tage Sværke Jessen, Jarl Kure, Peter Kurrild-Klitgaard, Ole Kvist, Kristian Kyndi, Kenth Kærhøgh, PerOlof Larsson, Jens Løgstrup Madsen, Rasmus D. Nielsen, Steen Steensen, Dan Terkildsen, Anette Thomsen, Finn Ziegler.

Indhold

Statssamfund og ufrihed ..... 3 <i>Redaktionen</i>	En himmel av jern ..... 29 <i>Øyvind Myhre</i>
Parlamentarisme ..... 4 <i>Timm Jeppesen</i>	Boganmeldelser ..... 30 <i>Johannes Sløk: Det her samfund</i> <i>Richard Wagner: Udrejseansøgning</i> <i>Oliver Letwin: Privating The World</i> <i>Forlaget Timbro (ed.): Så blev Sverige rikt</i> <i>Guy Sorman: Barfods-kapitalisme</i> <i>Milan Kundera: Tilværelsens ulidelige lethed« og »Om latter og glemsel</i> <i>John Wilsey: Infopreneurs. Turning data into dollars</i>
U-landenes problem er politik ..... 16 <i>Tage Sværke Jessen</i>	
Om anarkokapitalisme og libertarianisme ..... 19 <i>David Friedman</i>	
Om statslig uetisk etik ..... 25 <i>Bo Warming</i>	

Kære læser

Statssamfund og ufrihed

Da det ser ud til, at socialismen i Østeuropa er ved at falde sammen, har den almindelige kritik af de totalitære socialistiske regimer fået en endnu kraftigere betoning. Således er det ikke kun konservative med traditionelle anti-holdninger, der kritiserer, men også tidligere rettroende socialister, der som rotter forlader den synkende skude i sidste sekund for at tilslutte sig kritikken.

Men hvordan forholder denne kritik sig? Ja, både fra det traditionelle borgerlige/konservative højre og fra de i-sidste-øjeblik-frelste socialister er kritikken substantielt indholdsløs. Det er klart, at kongehus og partiledere ikke længere kan holde statsfikserede despoter, der er styrtede, om halsen – i hvert fald ikke udadtil.

At tidligere rettroende socialister i dag træder hinanden over tærne for at forlade den synkende skude, kan sagligt set ikke betragtes som andet end populisme. De kan ikke længere støtte ideer, der har medført elendighed, tvang, ulykke, masseforfølgelse og -mord i samme indpakning. Derfor må der findes en ny indpakning, og socialismen med det menneskelige ansigt må nu beskrives med andre og mere moderne begreber. Det er sket før, proceduren er gammelkendt. Ordene ændres, men indholdet af ideerne, og fremfor alt konsekvensen af ideerne, er de samme: Tvangskollektivismen, vold og undertrykkelse!

Den traditionelle kritik fra det borgerlige/konservative højrehold er lige så tom og hyklerisk. Diktaturer er onde, fordi de ikke er demokratiske, og indføres der demokratiske tilstande, da er alt godt. Men hvorfor? Fordi demokrati pr. definition er godt, og godt er bedre end ondt! Denne konservative analyse og kritik af forholdene i Østeuropa er lige så indholdsløs og useriøs som mange af de øvrige fraser, konservatismen benytter. »Vi skat forandre for at bevare,« lyder en konservativ kliche. Med den kliche som udgangspunkt er der reelt ingen konservative, der ved, om ændringerne i Østeuropa er gode eller dårlige!

En mere saglig og substantiel kritik havde det imidlertid været at undersøge de enkelte individers rettigheder og muligheder for at kunne bevæge sig frit, uden indblanding fra staten og fra andre magtgrupper. Sådanne individorienterede og antistatsorienterede synspunkter er udgangspunktet for den libertarianske analyse og kritik. Denne kritik afslører, at der principielt kan findes lige så megen ufrihed og undertrykkelse sted i vore hellige demokratier, som der kan i de diktatoriske voldsregimer – og at der gør det. Blot er det diktatoriske totalstyre erstattet af det demokratiske statsstyre.

Såfremt der ikke drages en konklusion om individers rettigheder versus systemernes eksistens, da vil enhver kritik af forholdene i Østeuropa være ligegyldig.

Den østrigske tænker og økonom Ludwig von Mises udgav den første udgave af sit værk »Socialism« i 1922, hvori han gav en teoretisk analyse af, hvorfor socialisme ikke kan fungere. I 1944 udgav F.A. Hayek sin banebrydende bog »Vejen til trældom«. Deri beskrev han, at planlægning af økonomien uvægerligt fører tyranni med sig. Disse og andre liberalister har været i stand til at forudse de tragiske konsekvenser af socialismen og planøkonomien. Derfor er deres kritik så meget desto mere værdifuld i dag end kritikken fra medløberne. Konservative og borgerlige må drage den lære, at statsstyring af økonomien og andre samfundsforhold medfører undertrykkelse, og det uanset om det er socialistiske eller borgerlige systemer, der er baggrunden for styringen.

Individer har uafhængelige rettigheder, og de kan lige så vel knægtes i demokratiske statssamfund som i totalitære statssamfund. Det er statens volds- og tvangsudøvelse over for det enkelte individ, der skal kritiseres. Denne volds- og tvangsudøvelse skal kritiseres, hvad enten det er elitære socialistpartier, eller det er demokratiske institutioner, der står bag staten. Det er ikke statens form, der er problemet. Det er statens tilfældige indgriben over for individerne, konsekvenserne af statens eksistensgrundlag og undertrykkelsen af individets ret til at være uantastet, der er problemet. Skal individernes frihed fremover sikres, er det nødvendigt, at staten med dens tvang og vold radikalt begrænses eller helt fjernes.

Parlamentarisme

Sejr eller nederlag for demokratiet?
Belyst gennem Johannes Hohlenbergs forfatterskab.

Af Timm Jeppesen

I rækken af danske kulturpersonligheder indtager Johannes Hohlenberg en lille plads, hvis man skal dømme efter den omtale, der er blevet tildelt ham i offentligheden. Det gælder både mens han levede og efter hans død. Tavsheden omkring ham brydes kun en enkelt gang i løbet af hans liv. I slutningen af 30'erne udskriver det Hagerup'ske forlag en konkurrence om hvem, der kan skrive den bedste biografi. Denne vinder Hohlenberg med en biografi om Søren Kierkegård. Da bogen udkommer i 1940 anmeldes den i de fleste danske aviser. På dette tidspunkt er Hohlenberg 59 år og han har en lang produktion bag sig. Men det er også i disse anmeldelser slående, hvor lidt der knyttes an til hans person og tidligere arbejder.

Med hensyn til egentlig biografisk materiale er det eksisterende udvalg meget sparsomt. Det begrænser sig til nogle få artikler – hovedsagligt i norske tidsskrifter (Hohlenberg var bosat, og skrev i Norge i flere år af sit liv). Skulle man forsøge at karakterisere ham som skribent, ville det være nærliggende at benævne ham som kultur- og samfundskritiker, men han har også skrevet filosofiske og historiske afhandlinger, utallige essays og tidsskriftsartikler samt adskillige biografier.

I artiklen har jeg valgt at sætte de værker i centrum, hvor han fremstår som samfundskritiker. I 1947 udgav Hohlenberg bogen »Kampen mod Staten«, med undertitlen »...en bog om grundprincipperne for en fremtidig statsordning i Danmark«. Bogen var allerede fuldt udarbejdet i 1942, men kunne p.g.a. besættelsen ikke udgives på daværende tidspunkt. Og dog kan bogen ikke siges at være et resultat af de begivenheder, der fulgte i kølvandet på nazisternes hærgen i Europa. Mange af de tanker og ideer, som bogen bygger på, finder man allerede i hans forfattervirksomhed op gennem 30'erne, med bl.a. udgivelsen af »Mellem Enevælde og Diktatur« (1932) og artikler i »Det frie Blad« fra 1938-40, og videreført i tidsskriftet »Øjeblikket« fra 1947-54.

Allerede i bogens forord viser forfatteren, at han ikke deler den almindelige lettelse over, at nazisternes misgerninger er bragt til ophør: »Langt snarere ser det ud til, at de metoder som blev benyttet af voldsmagten vil blive taget op og anvendt imod os, af vore egne. **Den Bösen sind wir los, das Böse ist geblieben...** Det er forfatterens overbevisning, at det, vi har oplevet, var en ligefrem følge af de politiske ideer, som vi i det sidste halve århundrede har levet på og, at katastrofen vil gentage sig i farligere form, hvis en dybtgående ændring og nyorientering ikke foretages« (1). Man kan igennem en sådan udtalelse i 1947, hvor den almindelige opfattelse jo var, at nu var nazismen endelig besejret, ane en af grundene til den offentlige tavshed der var omkring ham. Og man kan opstille den hypotese, at han, i sit ærinde med at drage *paralleller* mellem den styreform, der ryddede vejen for nazisterne og vores egen parlamentarisme, enten har været har været for tidligt ude eller at hans kritik ikke har været funderet i virkeligheden. For det første var det trods alt ikke mere end 40 år siden, at denne styreform havde vundet fodfæste i Danmark. Landet havde op til Systemskiftet i 1901 befundet sig på randen af oprør, og langt den overvejende del af befolkningen havde

oplevet systemskiftet som en landvinding for friheden og demokratiet. Desuden var de farer, han så i den nye ordning kun ganske svagt synlige i 1930'erne. Og i sammenligning med en langt større trussel fra vores nabo mod syd synes de for det første at være forsvindende små og sidst, men ikke mindst, at være af en ganske anden art. Men som det fremgår af ovennævnte citat var slægtsskabet iflg. Hohlenberg mere intimt end normalt antaget.

Der findes næppe nogen på dansk grund, der som han har rettet et så vedholdende angreb på vor parlamentariske styreform. I konsekvens heraf har han da også som bilag til »Kampen mod Staten« udarbejdet et »Udkast Til En Grundlov For Kongeriget Danmark«. I artiklen vil jeg forfølge den måde han udformer sin forfatningskritik på og igennem en samstilling af hans Grundlov og den nugældende (daværende) se på, hvilket alternativ det er, han fremstiller. Desuden vil jeg se på det menneskesyn, der ligger bag hans kritik. Til belysning af det berettigede i hans kritik af parlamentarismen vil jeg inddrage forskelligt materiale fra det politiske liv, herunder også de historiske aspekter, der førte frem til Systemskiftet.

Parlamentarismens opståen

Kravet om folkeparlamentarisme dukker for alvor op i Danmark i årene omkring 1870, samtidig med at der dannes egentlige partier. I perioden 1849-1870 har man ikke partidannelser som efter dette tidspunkt. Der er snarere tale om grupperinger, hvor også samarbejdet synes at foregå på kryds og tværs i tinget. I begyndelsen kaldte man sig navne som »bondevennerne«, »de nationalliberale«, »konservative« og »godsejerne«; og i denne periode havde »godsejerne« snarere et samarbejde med »bondevennerne« end med de »nationalliberale«. Ved Grundlovsforliget i 1866 (»den gennemsete Grundlov«) var Venstre gået med til ændringer i reglerne for valg til Landstinget. Da samarbejdet mellem Landsting og Folketing ikke resulterede i de nødvendige reformer for bønderne, krævede Venstre som det største parti at få regeringsmagten. De anførte, at de kunne tvinge regeringen til at gå af ved at nægte at vedtage finansloven, men da de i foråret 1877 forsøgte dette, sendte lederen af regeringen Folketinget hjem og udstedte i stedet en provisorisk finanslov. Han var fast besluttet på at standse parlamentarismens fremtrængen. Manden hed som bekendt Estrup, og selv påstod han, at hans handlinger var lovmedholdelige: »...idet han benyttede sig af den paragraf i Grundloven, der sagde, at når Rigsdagen ikke var inde kunne regeringen, i påtrængende tilfælde, udstede provisoriske love«. (2)

Den kamp, der herefter udspillede sig i og uden for Folketinget, drejede sig fra nu af om, hvorvidt parlamentarismen skulle have fodfæste i Danmark eller ej. Det er klart, at en del af kampen også drejede sig om de besiddendes og godsejernes protest mod at afgive magt, og om »...en principiel uvilje ved at overlade Danmark til en styreform, som man mente ville åbne sluserne for hæmningsløs demagogi og opportuniste« (3). Om sin udholdenhed i den kamp der fulgte, skriver Estrup i et efterladt manuskript fra 1899, at den hovedsaglig skyldtes en stærk aversion mod det »masse-herredømme«, som han så som en uund-

gælig konsekvens af parlamentarismens indførelse (4) - I løbet af 80'erne tilspidtes situationen og den fremgangsmåde, Estrup havde benyttet i en kortere periode i 1877 med en provisorisk finanslov, blev i perioden 1885-94 snarere reglen end undtagelsen, Valget i 1901 blev en direkte katastrofe for Højre, der kun fik 8 mandater i Folketinget, medens venstrepartierne opnåede 76 og socialdemokraterne 14. Hermed var situationen blevet så tilspidset, at Kongen »omsider overvandt sig selv«, og i en koalition mellem flere af venstrepartierne blev der dannet en regering. Med denne regeringsdannelse var der taget et væsentligt skridt henimod at virkeliggøre folketingsparlamentarismen - d.v.s. at en regering ikke kunne dannes uden at have et flertal bag sig i Folketinget (eller i det mindste ikke noget flertal imod sig) (5). Der synes at være et sammenfald i tid med systemskiftet og omfattende ændringer i menneskers verdensbillede, som udviklede sig op imod slutningen af det 19. århundrede. Disse begivenheders indflydelse på datidens tankegang har Leo Tandrup karakteriseret som en »...åndskrise, der begyndte i 90'erne og kulminerede i årene op imod og omkring den første verdenskrig som den måske dybestgående og værste i den nyere og nyeste tids europæiske åndshistorie overhovedet« (6).

Indholdet af denne åndskrise var først og fremmest, at det billede, mennesket havde af sin oprindelse og tilhørsforhold til verden, og som naturvidenskaberne længe havde bearbejdet, nu for alvor begyndte at trænge sig ind på menneskenes hverdag. Teknikkens frembringelser var et synligt resultat af naturvidenskabelige landvindinger - opfindelsen af elektromotoren, fremstillingen af den første glødelampe i 1879, telefonen, fotografiapparatet, telegrafene og meget mere begyndte nu at præge menneskers hverdag. Og den omvæltning, der var sket med produktionsforholdene gennem industrialiseringsprocessen, tog nu for alvor fart. Vi ser i løbet af den sidste halvdel af århundredet, hvordan et samfundsideal med en klar vertikal opbygning skridter fra hinanden. Hvor forestillingen om en folkelig national enhed endnu i den borgerlige enhedskulturs sidste fase havde været et ideal, undergår dette med den fremadskridende demokratiseringsproces en opløsning (7). Med dannelsen af fagforeninger og arbejdsgiverforeninger indenfor den industrielle produktion og andelsbevægelse i landbruget, kommer en hel ny måde at gruppere sig på til syne. En form, som ikke stiller sig ind i den hidtidige vertikale samfundsmodel, men som skiller sig i grupperinger overfor hinanden, i horisontale positioner (8). Denne udvikling var for alvor sat i gang efter vedtagelsen af Næringsfrihedsloven i 1857, hvorved der kom skred i opløsningen af købstadsrettighederne og håndværkslaugenes sammenlutninger.

Det var derfor ikke kun en national politisk kamp, som modstanderne af parlamentarismen måtte kæmpe. De havde ganske enkelt tiden, med et krav om et andet menneskebillede, hvor Konge, aristokrati og fædreland ikke var levnet meget plads, imod sig. Endnu et forhold, som her må inddrages, er at eftertiden nærmest blev ignoreret. Ved parlamentarismens indførelse havde det »gode« sejret, og til det gode stiller man ikke kritiske spørgsmål. Men som Harald Nielsen skriver i sit tidsskrift »Ugens Tilskuer« under Den første Verdenskrig: »Når vi taler historie og ikke partipolitik bør det ikke glemmes, at Forfatningskampen opstod gennem overgreb fra Venstres side. Hvilket værd man end vil tillægge dettes krav, i forfatningen var de ikke hjemlede. Denne forudsatte ikke parlamentarisme og kunne ikke uden at blive armleret på forskellige punkter give plads for dem...« (9).

At det ikke i 1849 blev den engelske model med et parlamen-

tarisk system, der kom til at danne model for Danmark, var der angiveligt flere grunde til. For det første ville det have krævet et langt hårdere opgør med Kongen, men også langt ind i rækkerne af »Grundlovens fædre« med bl.a. D.G. Monrad og en række andre unge liberale ledere var der betænkeligheder. Man mente ikke, at »de uoplyste lag« (bønder, husmænd og lavere lag i byerne) var modne til en så radikal forfatningsændring (10). Man ville derfor ikke berøve kongemagten enhver beføjelse, men kun begrænse den. Og hertil syntes de ideer, som allerede i 1748 var offentliggjort af baron Montesquieu (1689-1755) i sit banebrydende værk »L'Esprit des lois« at passe fortrinligt. Ved hans lære om magtadskillelsen i en lovgivende, en udøvende og en dømmende magt var det muligt at opstille regler, som på en gang begrænsede kongemagten og dog bevarede den. Selve grundideen i det konstitutionelle monarki var, at parlamentet skulle være et organ til beskyttelse af folket mod kongemagten. Et værn, der skulle forhindre Kongen (og ministrene) i at udplyndre folket ved skatter og i det hele taget sætte en grænse for hans magtudøvelse, hvor imod det ikke selv skulle have beføjelser i retning af at styre eller administrere (adskillelse af den lovgivende og udøvende magt). Det er nu Hohlenbergs påstand, at den sejr, som et flertal anså som en enorm landvinding for friheden, kun var tilsyneladende. Han hævder, at med parlamentarismens indførelse har folket givet *afkald på den beskyttelse*, som Folketinget skulle yde det og dermed åbnet op for, at kommende regeringer kunne tiltage sig en ukontrollabel magt.

Man skulle derfor ikke lade sig narre af ordet »folkestyre«. Det er ligesom med udtrykket »et torskegilde«. Den, som ikke vidste bedre, kunne jo tro, at det var torskenes, der holdt gilde. Men nej: De bliver spist« (11).

Et opgør med parlamentarismen

Hohlenberg indleder sin bog »Kampen mod Staten« med at forklare, hvad han mener med demokrati. Det betyder oprindeligt *folkestyre*. Men hvordan kan folket egentlig styre? Det kan kun ske gennem repræsentation, ved at nogle få styrer i overensstemmelse med folket vilje. Men nu siger Hohlenberg, at dette »folkets vilje« er en særdeles problematisk størrelse. »Hver enkelt har sin villie. Men disse enkelte villier lader sig ikke slå sammen til et kollektivbegreb, uden at hver enkelt af dem opgiver sin selvstændighed og ophører med at være en villie« (12). Dermed bliver folket i hans opfattelse »... simpelthen flertalsformen *af den enkelte*. I stedet for »folket« burde man sige *de enkelte*...« (13). Dette synspunkt må ses som en konsekvens af, at han ikke anerkender en opfattelse af demokratiet, som mener, at når en tanke eller ordning har et flertal bag sig, da er den også demokratisk. Det ville jo betyde, at også kommunismen og fascismen var demokratiske former. Demokrati er derfor for Hohlenberg et ideal, der vil, at den enkelte i videst muligt omfang skal have »rådighed over sine egne affærer« (14). Demokrati vil i hans udlægning værne om det aristokratiske ideal *Frihed*. Han mener da også, at den glans, der endnu står om begrebet demokrati, skyldes, at det jo oprindeligt, da det blev indført, var en stærk frihedsimpuls i samfundsordningen. For Hohlenberg er det modsatte af demokrati den autoritære stat, og hvad der virker for at begrænse statens indflydelse og stille den enkelte frit, anser han da for en demokratisk bestræbelse.

Viser her, at Hohlenberg griber fat i et af demokratiets ømme punkter, nemlig der, hvor den enkeltes frihed bliver truet. Var det den samme konflikt, der endog midt i provisorietiden ved Grundlovsfesten i 1884 fik Georg Brandes til at udtale følgende:

»Jeg for min del er ikke Demokrat. Jeg vil ikke tjene demokratiet. Kunde jeg, ville jeg *bruge* det til at tjene folket« (15). Brandes forsøger senere at forklare (16), hvad han egentlig har ment med sin udtalelse. Og her støtter han sig til, hvad blandt andre Goethe, Schiller og Kierkegaard har sagt om det samme spørgsmål. Det handler om, at kun når man betragter den enkelte i massen kan »folket« forstås ret. Omend Hohlenberg og Brandes her er enige om en måde, hvorpå man kan forstå, hvad folket er, vil Hohlenberg gerne, som citeret, ovenfor være demokrat. Men da det må betyde, at den enkelte skal have fri rådighed over sine egne affærer, og at begrænsningerne alene skal følge af, at denne ret i lige grad skal bestå for alle. Fra Hohlenberg begynder sine »samfundsstudier« og til tidspunktet, hvor »Øjeblikket« ophører i 1954, kritiserer han fra de mest forskelligesynsvinkler betydningen af, at regeringsmagten udgår fra et flertal i Folketinget (eller i det mindste ikke kan have et flertal imod sig). *Hans hovedsynspunkt er dette*: Der vil i ethvert samfund bestå et spændingsforhold mellem på den ene side de som regerer og de som bliver regerede. Dette modsætningsforhold ligger altså i sagens natur og må som sådan betragtes som sundt. På den ene side står folket, på den anden side Staten, der altid vil tendere mod at begrænse eller ophæve den enkeltes ret, uanset om den støtter sig på flertallet eller et andet princip (17). Han siger, at det er en total vildfarelse, at et folk kan være solidarisk med sin regering (18). Denne solidaritet forudsætter nemlig, at det skulle være regeringen der beskytter folkets frihed. Men det, som beskytter folkets frihed er derimod Grundloven, som er en grænse, der er stillet op overfor Staten, en grænse, som angiver et område, der kan lovgives indenfor. Men når regeringen »siddet« på Folketinget er der ikke længere nogen til at fastholde den på Grundlovens ord og beskytte folket mod overgreb. Hohlenberg mener altså, at det parlamentariske system bidrager til at give regeringen stadig større magt, og, at netop illusionen om, at det er folket der har valgt den, er med til at tilsløre dette. Folketinget, der skulle stå i opposition til regeringen, har afgivet sin magt og gjort sig stadig mere afhængig af regeringen. Her har han fat i noget meget væsentligt. Hvad skulle der nemlig være i vejen for, at en regering, der har flertal, optræder eller endog vedtager love, som er i modsind med forfatningens ordlyd? Hvem skulle egentlig bremse den? Folketinget ville jo ikke gøre det, da majoriteten her var på de negerendes side (Se professor dr. jur. H. Kragh Jespersens alvorlige anklage af en tendens fra ministeriernes side til at lægge et cirkulærs ordlyd til grund for en retstvist med borgeren. Cirkulærer er udelukkende »en generel tjenestebefaling til underordnede myndigheder« og forpligter derfor kun myndigheden, ikke borgeren (19)).

Det er vigtigt at erindre, at Hitler faktisk overtog magten i Tyskland med en demokratisk stats legale midler, og at han ikke engang behøvede majoriteten i Rigsdagen for at gøre det. Ved det sidste valg, der blev afholdt i Weimarrepublikken d. 5. marts 1933 opnåede nazisterne »kun« 44 procent af stemmerne (20). Efter det mislykkede kup i München i 1923 havde Hitler holdt fast ved, at magten skulle erobres på lovlig vis. Kommet så langt efter 5. marts-valget, dannede han regering med bl.a. de Tysk-Nationale og fik dermed majoritet i Rigsdagen. Selv med »Bemyndigelsesloven« af 24. marts 1933, der gav Hitler ret til at styre på parlamentets vegne i 4 år, var han på »lovlig« grund. At der forud for denne vedtagelse, der krævede 2/3 af parlamentets tilslutning, var lagt et vældigt pres på de borgerlige partier, og at nazisternes indstilling var, at man lige så godt kunne »give dem, hvad de alligevel selv kunne tage«, ændrer dog ikke på den kendsger-

ning, at en parlamentarisk valgt forsamling udstedte en fuld-magt, der i realiteten gjorde Hitler til diktator. Og det må i højeste grad drages i tvivl, om Hitler kunne have erobret magten uden om denne »lovlige parlamentariske vej«. Hvad Hohlenberg mener, er, at Hitler virkelig gjorde det, som allerede er tilstede i selve *statssiden*, som den fremstår under det parlamentariske system. At Hitler altså på den måde er **det logiske svar** på det, der ligger som muligheden i systemet. og at han blot udnyttede denne mulighed fuldt ud.

Nu kunne man indvende, at der i adskillige lande i nyere tid var partier, der havde siddet med majoriteten. uden at de, som Hitler gjorde det, havde indført diktaturet. Hvorfor var det så ikke sket, når den teoretiske mulighed var tilstede? Og her er det nok væsentligt at prøve at følge Hohlenberg over denne kløft. Er det nemlig tilstrækkeligt, at vi har et system, der regner med den menneskelige anstændighed og hæderlighed? Eksisterer der i grunden ikke et tabu i det forhold, som Hohlenberg berører med sin kritik? Et tabu, som er opstået fordi der i hans kritik ligger en påpegning af, at mennesket i sig også rummer ondskaben. En ondskab, der ikke er udryddet fordi de nazistiske og fascistiske regeringer er blevet detroniseret. Og er det ikke netop dette tabu der gør, at vi ikke vil se faremomentet i vores politiske system? Hvis vi vil tage ham alvorligt, må vi prøve at besvare spørgsmålet: Hvem ville have troet på, at det nazistiske regime overhovedet var en mulighed i 20'erne, ja, endog langt op i 30'erne? Var tildelingen af den næsthøjeste danske udmærkelse, Storkorset af Dannebrogordenen, der blev tildelt Rigsmarskal Herman Göring i 1938 eller endog så sent som til Rigsminister Fritz Todt og udenrigsminister Joachim von Ribbentrop i 1941, ikke et udtryk for, at der endnu på dette tidspunkt var afgørende elementer i den nationalsocialistiske model af »demokratiet«, som der blev troet på som en mulig regeringsform. At vi, eller i hvert fald de regerende, havde så meget affinitet med den nazistiske ideologi, at vi endnu kunne finde anledning til at hædre dem.

Hvor går tillidskløften?

Under overskriften »Tillidskløften«, gjorde den erfarne konservative politiker Poul Møller i begyndelsen af 70'erne status over vores demokratiske parlamentarisme. Og det er tydeligt, at han er i vanskeligheder. På den ene side ser han farerne ved, at folkerepræsentanterne (FM'erne) bevæger sig væk fra vælgerne mening og rejser spørgsmålet: »...om det ikke i virkeligheden er nogle vælgerforeningsledere, der bestemmer, hvem der skal være den elite, som skal administrere folket« (21). Han ser endog parlamentarismen som »en temmelig gammeldags regeringsform« (22), men han vil alligevel »...til enhver tid acceptere en styreform, hvor folkerepræsentationen...bestemmer...« (23). Han gør dog som Hohlenberg en distinktion mellem demokrati og parlamentarisme og lader ikke sidstnævnte være det eneste og sande udtryk for demokratiet. I afslutningen gør han en indrømmelse, som burde have givet ham større anfægtelser og have medført større anstrengelse på at kortlægge det problem, han griber fat i. Det drejer sig om ændringer i Grundloven, som i 1939 blev udlagt til folkeafstemning om, hvorvidt der skulle åbnes op for øget adgang til folkeafstemning, begæret af et betydeligt antal vælgere. Og spørgsmålet for Poul Møller er nu, om man i dag ville være villige til at fremlægge et sådant forslag for vælgerne. Herom siger han:

»Selv om man turde det i 1939, så er jeg overbevist om, at partierne i dag ville afvise et sådant skridt hen imod umiddelbart

demokrati, simpelthen **af frygt for at miste deres greb om tingene og udviklingen**. I det omfang, der opstår muligheder for folkebevægelser på tværs af partierne og uden for disses kontrol, vil de vige tilbage fra at åbne disse muligheder, men så er der på længere sigt næppe mulighed for at komme troværdighedskløften til livs, og så vil den udvides når **nye generationer uden respekt for de parlamentariske spilleregler vokser frem og overtager den afgørende indflydelse**« (24) (forf. us.).

Poul Møller viser her, at han tvivler på bæredygtigheden af parlamentarismen og kommende generationers respekt for samme. Det kan næppe være en skrivefejl, at der står »når nye generationer« – og ikke hvis! Ja, han ikke bare tvivler, han er overbevist om parlamentarismens fald (25), og han mener, »at det gælder om at overføre flere af folkerepresentationens rettigheder til folket selv.« (26). Han har blik for nogle problemstillinger, men han ved ikke, hvad han skal stille i stedet for det nuværende system. Hvad der nærmere skal forstås ved systemets »indre modsigelser«, fremgår ikke klart af teksten ud over, hvad der allerede er citeret. For Hohlenberg kunne »de indre modsigelser« kun forstås på en måde, og her er han ikke i overensstemmelse med Poul Møller, idet han netop ikke vil lade sig nøje med »en styreform, hvor folkerepresentationen bestemmer.« Han vil have adskilt den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt, ikke kun teoretisk, men i praksis. Han stiller derfor spørgsmålet: Hvordan kan vi få tilvejebragt en adskillelse mellem regering og folketing?

Kongens nye klæder

Hans svar lyder. Vi kan lade vores egen Grundlov gælde. I Grundlovens § 1B (5. juni 1915) og endog i vores nugældende § 14 (5. juni 1953) står der, at Kongen »udnævner og afskediger statsministeren og de øvrige ministre. Han bestemmer deres antal og forretningernes fordeling imellem dem«. Udover at vi dermed vil få en reel adskillelse af den udøvende og lovgivende magt, ser han andre fordele. Ministrene ville blive valgt ud fra personlige kvalifikationer og ikke ud fra partitaktiske hensyn, de ville kunne sørge for kontinuitet i statsledelsen. Og desuden ville folket intet miste. Med vort nuværende system **er det nemlig heller ikke folket, der vælger sine ministre**. Men folkerepræsentanterne ville få en reel mulighed for at *kontrollere* dem (27). Hohlenberg går ikke ind på nogen diskussion af de forfatningsmæssige problemer under provisorietiden. Men at han er klar over problemerne fremgår dog af bestemmelserne i hans Grundlov § 23 og § 41. I § 41 står der f.eks., at hvis Kongen »ikke bifalder et forslag, kan han nægte sin underskrift, og sende det tilbage til behandling 3 gange«. Hvis Folketinget fortsat ønsker lovforslaget fremmet, skal der udskrives nyvalg med bekendtgørelse af forslaget. Hvis lovforslaget herefter vedtages af det nye ting efter almindelige afstemningsregler, gælder forslaget som lov, selv uden Kongens underskrift. Vi ser her, at såfremt der er en folkelig opbakning bag et lovkrav, kan det også, omend gennem en omstændelig procedure, lade sig gøre at gennemføre det uden Kongen, og dermed regeringens sanktion. Det, Hohlenberg har indskudt i processen, er et folketingsvalg, hvor konfliktens indhold kommer tydeligt frem overfor vælgerne. Såfremt disse vil støtte lovforslaget gennem deres valg af repræsentanter, kan det vedtages i

en efterfølgende forsamling.

I den gennemsete Grundlov (loven af 28. juli 1866) gav ikke mindre end 4 paragraffer Kongen (og dermed regeringen) særrettigheder i en konfliktsituation. I § 21 hed det, at Kongen »kan

udsætte den ordentlige Rigsdags møder på bestemt tid« (2 mdr.); i § 22, at »Kongen kan opløse enten hele Rigsdagen eller en af dens afdelinger« (har Kongen ikke stadfæstet et af Rigsdagen vedtaget forslag, anses det som bortfaldet), i § 24 Kongens veto over for lovforslag og endelig i § 25 »...kan Kongen, når Rigsdagen ikke er samlet, udstede forløbige love...« (28). Vi kan derfor dårligt angribe Hohlenberg for på traditionel vis at have som mål at ville udvide og befæste kongemagten, eller at ønske sig tilbage til tilstandene før parlamentarismens indførelse.

Men det er ikke nok at henvise til, at vi får en udskillelsesmulighed mellem den lovgivende og den udøvende magt (det måtte vel også være muligt med en anden ordning, som f.eks. den amerikanske forfatning), men vi må se på, om han kan give Kongen en placering i en nutidig statsdannelse, der berettiger de endnu gældende grundlovsbestemmelser. Her spørger Hohlenberg ganske nøgternt hvad det er man har gjort de steder, hvor man har afsat Kongen. Er det ikke snarest at få valgt en ny leder eller fører (Lenin, Hitler, Napoleon, Mitterrand m.fl.), hvorefter de: »udstyres med mere end kongelig magt og ofte gøres til genstand for en tilbedelse, der overgår, hvad nogen virkelig Konge nogensinde har oplevet magen til« (29). Om et punkt, hvor man i dag ville møde væsentlige indvendinger, nemlig hvor det drejer sig om Kongens evne, siger Hohlenberg, at det ikke er det væsentlige, om Kongen opfylder idealkravet eller ej, og at de har dem knyttet som forventninger til kongeembedet og funktionen. Dette skal naturligvis ses i sammenhæng med Hohlenbergs Grundlovs § 23, hvor en uduelig Konge ikke af egen magt kan afsætte sine ministre, og hvor Folketinget iøvrigt står frit overfor at afvise forslag, der måtte fremkomme fra Kongens og ministrenes side. Hohlenberg taler her om de idealkrav til Kongen, som vi bærer i os og andet sted om den magt, kongeværdigheden »har bevaret over menneskers fantasi«. Men kan det siges stadig at gælde (hvis det ellers var sandt på Hohlenbergs tid)? I mystisk forstand er det jo rigtigt, at vi stadig bærer dem, men hvad med den sociale virkelighed? Kan vi overføre dem hertil, eller er de to verdener i vores tid så adskilte, at vi ikke kan se en forbindelse? Det er vanskeligt at finde en målestok herfor, men spørgsmålet er, om vi er blevet for splittede og egocentriske til at kunne samles om en Konge i spidsen for samfundet.

Som eksempel på en Konges betydning for et lands skæbne i nyere tid, henviser Hohlenberg til begivenhederne ved Tysklands overfald på Norge d. 9. april 1940 (30), hvor Kong Håkon stod fast ved sin grundlovssikrede ret til at vælge sine ministre, og han ville ikke føje tyskerne i deres krav om indsættelse af Quisling som statsminister. Kongen var herved med til at lægge grundlaget for den norske frihedskamp. Kong Chr. X nægtede ligeledes dr. Munch udenrigsministerposten i juli 1940, da regeringen skulle rekonstrueres, på grund af hans holdning d. 9. april 1940 (30 a). Eksemplerne illustrerer godt, hvordan en Konge kan optræde på et lands og et folks vegne. I modsætning til Kongen var de politiske partier parat til at tilsidesætte disse hensyn og for enhver pris sikre sig deres eksistens over for besættelsesmagten. At Hohlenberg ikke for enhver pris vil holde fast i monarkiet kan vi se af hans grundlovsbestemmelser § 9, hvor han i tilfælde af, at kongestammen uddør, vil lade det være op til en folkevalgt forsamling at afgøre, om Riget fortsat skal styres af en Konge. Han er snarere ude i et ærinde, hvor han vil påpege, at det brud med traditionerne og de gældende værdier, der skete ved århundredeskiftet, og som var sammenfaldende med parlamentarismens indførelse, ikke har givet os noget bedre at sætte i stedet. Og at den nuværende ordning rummer kimene til en endnu større ufri-

hed, end under enevældet.

At Hohlenbergs synspunkter også optræder i nutiden, er Søren Krarup et godt eksempel på. Selv om der er meget, der skiller dem, kan man alligevel se, at deres sværds slag på nogle vigtige steder rammer med fælles styrke. Krarup har meget mod sin vilje set Danmark tilslutte sig Fællesmarkedet i 1972, og han har læst, hvad landets øverste ansvarlige på daværende tidspunkt, Jens Otto Krag, svarede sin partifælle Svend Auken, da denne under Folketingets markedsdebat spurgte ham, hvad han egentlig ville i EF, og Krag svarede: »...Jeg har ingen vanskeligheder ved at besvare det for mit vedkommende. Hvad vil vi i Europa? Vi vil føre socialdemokratisk politik i Europa« (31). I denne situation, hvor danskerne med Krags ord er blevet lig med socialdemokraterne – »vil føre socialdemokratisk politik i Europa«, træder kongemagten ind i Krarups synsfelt. Han skriver, at man begynder at »ane«, hvilken betydning det har, at der findes en instans med politisk magt, som står hævet over partipolitiske interesser. Og at kongemagten engang var og endnu kunne være denne instans, som var forpligtet på landets interesse. Og her er Krarup for engangs skyld forsigtig. Han føres ligesom Hohlenberg tilbage til forfatningskampen og funderer over, om der ikke var et vist klarsyn i Estrups modvilje mod at lade magten glide Kongen af hænde. Han tager ikke skridtet fuldt ud som Hohlenberg, der restituerer Kongemagten. Han ser problemerne, men i modsætning til Hohlenberg holder han sig tilbage med den absolutte løsning. I stedet stiller han spørgsmålet på en ikke særlig »krarupsk« vis: »...havde Estrup ganske uret?« (32). I en netop udkommet bog »Det her samfund« (33), ser vi Johannes Sløk kredse om de samme problemstillinger. Hans overvejelser om at genindsætte monarken i hans/hendes rettigheder virker dog mere polemisk udformet, men der ligger bag Sløks tanker (se senere), som hos Hohlenberg, en dyb frustration over vore parlamentariske tilstande.

Om den mulighed stadig består, at Kongen skulle indrømmes en reel magt, er yderst vanskeligt at svare på. Hvorfra skulle nemlig indrømmelsen komme? Det ville næppe blive fra politikerne, da det for dem ville være som at save den gren over, de selv sad på. Hohlenberg henviser til, hvordan Frederik III i 1660 allierede sig med borgerne og brød adelens magt. Om borgerne kunne tænkes engang i fremtiden at appellere til Kongen om at gøre noget lignende for at bryde politikernes magt, synes for nærværende at være den eneste mulighed. Men er en sådan udvikling overhovedet realistisk? Lad os i det mindste vove den påstand, at der vil kunne komme anarkilignende tilstande, når folket ikke længere vil finde sig i yderligere politisk styring og øget båndlæggelse af dets indtægter. Da vil et af kravene kunne være, at der ændres på styreform. Såfremt der ikke er andre bæredygtige alternativer i en sådan situation, vil kongehuset være et sted, hvor folket kan rette deres appel til. Vi har før i historien set (Frankrig, Spanien), at folket i en splittet situation har appelleret til Kongen for igen at få samlet nationen.

Partidannelse – en trussel mod demokratiet?

Med et mellemrum på ca. 75 år forlod to danske politikere frivilligt Folketinget. Den ene var Chr. Reventlow, der forlod tinget i 1910, og i 1987 drejer det sig om Arne Bjerregård fra Kristeligt Folkeparti. De to danner tidsmæssigt hver sit yderpunkt i vor nuværende parlamentariske styreform, der i princippet blev indført ved systemskiftet i 1901. I modsætning til

Arne Bjerregård smækkede Reventlow ikke med døren, da han forlod tinget i 1910. Han var blevet valgt ind i Folketinget i

1906, og stod som politiker i parlamentarismens barndom og prøvede at forlige sig med den, at se dens muligheder. Men han så også dens farer, og efter et par års arbejde i tinget sagde han følgende om tilblivelsen af et lovforslag (om kommunale valg): »Nu står vi i dette ting overfor noget, som er afgjort på forhånd. Et par mænd i dette land ... har under hånden sikret sig, at et flertal i dette ting vil stemme for det, de således har lavet ... men selv om f.eks. det forslag jeg udkaster, i virkeligheden er af den art, at flertallet i denne sal foretrækker det for det foreliggende, vil det, som denne sag er blevet ræneret, fintet nytte. Man kan ikke engang få at vide, om der er flertal i denne sag på et sådant forslag, thi flertallet er bundet på forhånd« (34). Det, man i dag oplever i stedse stigende omfang, at flertallet i en sag er sikret på forhånd gennem uigennemskuelige underhåndsaftaler og politiske spillfægterier, havde Reventlow nu også oplevet som et parlamentarismens vilkår. I en nekrolog over sin politiske kollega Lars Dinesen, skrev Reventlow i 1915, at han: »...efterhånden slyngedes ud i den politiske ensomhed, der i stigende grad er blevet alle **selvstændigt tænkende naturers** lod (...) Han, som andre, mødtes af en stedse fastere formet falanks af partier, der ligefrem synes at have interesse af at opretholde hverandre« (35). I 1939 ser vi i en artikel, at Reventlow har skærpet sine synspunkter om partiernes gruppetyranni, som han mener fører fra et liberalistisk demokrati, over et socialt demokrati med direkte retning mod totalitarismen (36).

Godt 75 år senere to så en af vore nutidige politikere afsked med folketingssalen. I de mellemliggende år var de problemer, som Reventlow beskrev, blev skærpet. Hvor det endnu på hans tid var muligt i en sag at stå ene, i andre at tilslutte sig midlertidigt og at lade sig opstille med opbakning af flere partier, er det at have sit eget standpunkt i dag lig med at underskrive sin politiske dødsdom. Derfor smækkede Arne Bjerregård også med døren, så det burde give genlyd i den fjerneste krog af partivældet. Ifølge Bjerregård er situationen nu ikke blot den, at det selvstændigt tænkende menneske er et fuldstændigt ukendt begreb i partipolitisk sammenhæng. Men han siger, at det dybest set heller ikke længere er væsentligt for partierne at stå for noget ide- eller holdningsmæssigt. Hvad der er langt vigtigere er, at kunne bevare partiet for dets egen, for politikernes og for magtens skyld. Om den »rigtige« politiker, siger han, at han helst ikke må have en holdning eller et personligt forhold til de politiske spørgsmål (37). Bjerregård taler her af egen erfaring. Hans brud med Kristeligt Folkeparti fremkom netop ved, at han ikke uden videre ville give køb på ideer, som han troede partiet og han selv stod for. Forud for regeringsskiftet i 1982, hvorved Kristeligt Folkeparti indtrådte i regeringssamarbejdet, havde de borgerlige partier (incl. Kr. Folkeparti) tordnet mod en realrenteafgift, forhøjelse af selskabsskatten, beskæring af rentefradragsretten og mod den laveste invalidepension. Hvad der herefter rystede Bjerregård mest, var ikke, at de som regeringsparti blev involveret i disse love, ja, oven i købet kom til at anbefale dem, men det var **måden**, det skete på. Hvis politikerne havde haft en personlig holdning: »...ville en sådan drejning på 180 grader have voldt betydelige kvaler. Nu gik det, som i mange andre tilfælde, glat...« (38).

Her er vi ifølge Bjerregård nået til den totale udvendighed og afstumpethed over for så vigtige anliggender som landets ledelse og fremtid. Denne opfattelse, som Hohlenberg aldrig blev træt af at påpege, kom han ikke som Bjerregård frem til ad den praktiske erfarings vej. Alligevel ligner den på væsentlige punkter Bjerregårds. Hohlenbergs opfattelse var, at ethvert parti har som mål at få del i regeringsmagten, det vil sige at få ført sin vilje

igennem. Så længe partierne er unge, består der visse modsætninger mellem dem, men jo ældre systemet bliver, og jo mere det får gennemlevet sine muligheder, jo tydeligere bliver de interesser, der binder dem sammen (39). Vi ser, hvordan det forhold, at politikerne kan vandre fra en lovgivende til en udøvende position, er med til at gøre en holdning, et ståsted til en løgn. Og det nytter ikke i første omgang at angribe de mennesker, der sidder i situationen, for at gøre det. Nu var det de borgerlige partier, der her blev brugt som eksempel, men det samme kunne være vist fra den anden side i folketingsalen. Det er selve den politiske ordning, der først må angribes. Uenigheden mellem partierne er nemlig betydeligt mindre end almindeligt antaget, eller som Christmas Møller udtalte kort før sin død: »Vi er alle socialister« og socialdemokraten Hans Hedtoft, der kort efter sagde: »Vi er alle liberalister« (40). Er det ikke netop den erfaring, Bjerregård har gjort, da hans parti gik fra opposition til at få del i regeringsmagten? Hohlenberg går så vidt som til at sige, at partiernes ønske om at gennemføre deres vilje er så væsentlig en del af hele det parlamentariske partisystem, at det uværgerligt med ethvert parti vil føre mod diktaturet. Hvorvidt et parti løber linen helt ud afhænger kun af, om de føler sig stærke nok. Men er det egentlig ikke det, som Bjerregård påstår? Hvad er det nemlig, Kristeligt Folkeparti har været parat til at ofre? For det første har det ofret Bjerregård. Nuvel, -han kan have været en besværlig samarbejdspartner. Dernæst har de ofret væsentlige punkter i partiets ideprogram, da de går fra opposition til regeringsdeltagelse. Nuvel, det må kræve et og andet at gå i regeringssamarbejde (selv om det selvfølgelig ser betænkeligt ud, at de øvrige borgerlige partier også netop har ofret det, som de så ud til at være enige om) og virkeligheden er nu engang en anden, når man sidder med ansvaret. Men at det ikke har voldt dem kvaler helt at ændre opfattelse, ja, det gør sagen lidt betænkelig. Det kunne nemlig tyde på, at der hverken med udskillelsen af Bjerregård eller opgivelsen af partiets ideprogram var tale om noget offer. At midlerne ikke betød noget, når blot magtens blændværk lyste forud. Og da bliver hele forholdet netop så betænkeligt, som Hohlenberg har påstået det.

I sin omtale af de udenomsparlamentariske bevægelser (grædsrodsbevægelser m.fl.) kommer Bjerregård skræmmende nær den argumentation, som de tidlige terrorbevægelser, især RAF, fremførte for deres eksistensberettigelse, men som de blev nægtet at fremføre som en del af deres forsvar i retssalen (41), nemlig at disse grædsrodsbevægelser »...voldelige og ikkevoldelige – er opstået, fordi der ikke i det politiske parti er plads for egentlige dialoger, da sådanne kan svække partiets kraft og styrke« (42). Nu er mit ærinde ikke her at udlægge Bjerregård som terrorist, eller at han med sine synspunkter skulle støtte terrorismen. Jeg er overbevist om, at han ikke har sympatier i den retning, og hans egen måde at kæmpe på viser da også noget andet. Men det væsentlige er, at han når frem til den samme erkendelse som de, der valgte terrorismen, gjorde – Og det på trods af et helt andet udgangspunkt.

At Bjerregård ikke er et enkeltstående tilfælde på en, der kom i »klemme« i nyere politik, vidner de tre følgende eksempler om. Jes Lunde, SF, udtalte sig i maj 1987 positivt om en evt. samarbejds mulighed med de Radikale, hvilket næsten kostede ham hans politiske karriere. Henrik Heinze, formand for SF-Århus afd.: »Det er beklageligvis ikke første gang, Lunde udtaler sig stik imod partiets linie... Næste gang, han kvajer sig, må der eksklusion til...« (43). Det er værd at notere, at såfremt SF evt. sammen med S befandt sig i den situation, at de behøvede de

Radikales deltagelse for at kunne danne regering, ville det omtalte samarbejde let kunne etableres. Men det er tidspunktet, det taktiske forkerte tidspunkt, at Lunde udtaler sig – Folketingsmedlem Poul Erik Korneliussen gav i august 1987 udtryk for, »at partiet er rykket for langt til venstre i forsvarspolitikken« og bliver mødt af reaktion fra Socialdemokratiets forsvarspolitiske koordinator Karl Hjortnæs: »Han har ikke tænkt sig om ...« (44), hvilket betyder, at han ikke har tænkt, som vi tænker. Muligheden for, at Korneliussen netop har tænkt sig om, skal for enhver pris forvanskes. Og hvem husker ikke sagen med SF's rådmand Kirsten Hein fra Ålborg. Hun måtte i månedsvis kæmpe for sit politiske liv, fordi hun havde beklaget, at SF i Ålborg på forhånd havde afvist at forhandle med S-flertallet om kommunebudgettet (45). Fælles for reaktionerne er, at de må virke stærkt undertrykkende på partimedlemmernes muligheder for at fremsætte egne frie udtalelser. Og vi andre kan så se undrende til og måske tro, at vi ikke har forstand på »politik«. Da denne problematik stod klar for Hohlenberg, forekommer »partiet« da heller ikke i hans statsbillede. I konsekvens heraf er hans grundlov i spørgsmål, der vedrører stemmeafgivning, da også udformet radikalt anderledes, se § 28-32. De to hovedforskelle drejer sig om:

1) (§ 30) At stemmer afgives på personer og ikke på partier, og at enhver kan stemme på hvem han vil, idet kandidatlistene ikke opstilles.

2) (§ 31) At man skal have mulighed for at fortryde sin stemmeafgivelse og trække den tilbage eller overflytte den til at andet medlem af Tinget. Det har betydning, idet folketingsmedlemmernes stemmeafgivelse vejer proportionalt med det antal stemmer, han råder over (§ 32).

Rent praktisk forestiller han sig, at dette kan ske ved skriftlig meddelelse til Folketingets sekretariat (§ 31, se bilag). Det skulle da være muligt at stemme på hvem man ville, når blot vedkommende opfyldte betingelserne for valgbarhed og havde erklæret sig villig til at lade sig vælge. Disse bestemmelser står i den skarpeste kontrast til vores nugældende valglov, der, som Søren Krarup formulerer det »...med valglovens indførelse af forholdstalsvalgmåden i 1915 blev partiernes enevælde sikret, idet det herefter var praktisk umuligt at blive valgt uden i tilknytning til et parti; folkestyre blev identisk med partistyre« (46). Men et Folketing uden partier – kan vi godt forestille os det? (her ses bort fra, at der jo stadig godt kunne dannes partier, men det ville ikke være nogen forudsætning for at blive repræsenteret i tinget, jvf. Hohlenbergs § 63 om foreningsfrihed). Mange kritikere af vore nuværende politiske forhold har set hyppige folkeafstemninger som det middel, der kunne sikre de politiske beslutninger en overensstemmelse med folkets vilje. Ud over de i Grundloven fastsatte regler for Folkeafstemninger (ved ændringer af Grundloven og af valgrets alderen) forekommer dette middel dog at være en besynderlig udvej. Er det ikke i langt højere grad et udtryk for en mistillid til, at man ikke føler sig repræsenteret i Folketinget? Hvis man skulle være konsekvent i sit syn på folkeafstemninger, så skulle der jo være afstemninger om **alle** spørgsmål, og dermed blev vores »repræsentanter« og hele folketingssamlingen overflødige. Det ser derimod ud til, at Hohlenberg har fat i dette problem, idet han giver vælgerne mulighed for at flytte deres stemmer i løbet af selve valgperioden, og desuden har han ladet stemmeafgivelsen veje proportionalt. Det ville gøre vælgerne mere vågne overfor de politiske begivenheder, og det ville være en udfordring til de, som var blevet valgt – Som det er i dag, vejer et »billigt« tillægsmandat med samme

tyngde som det mandat, der har et stort antal stemmer bag sig. Der gøres i disse år mange forsøg på at forstå den udbredte politikerlede. Den, som vil gøre et ærligt forsøg herpå, kan ikke unddrage sig en stillingtagen til, hvad der sker med de politikere, der prøver at tage et selvstændigt standpunkt. Noget, som vi i grunden alle forventer af dem, og selvom det er et sundhedstegn, at det danske folk melder sig ud af partierne, vil det, hvis der ikke fremstår et alternativ, betyde en undergravning af demokratiet.

Fra sit udsigtspunkt i Frankrig har en af vore »landflygtige« eller »forstødte« kulturskribenter, Knud Leif Thomsen, for nylige givet sin mening til kende på markant vis: »Tilbage står at løse et problem, som viser sig at være demokratiets egentlige: Hvordan bryde partiernes magt uden at havne enten i diktaturet eller anarkiet? Hvordan gøre det klart for vælgerne, hvad man som politiker står for uden at klistre en partipolitisk etikette på sig selv? En gordisk knude. Det nye årtusind vil tilhøre den, der hugger den over« (47). Hohlenberg ønsker lige så lidt som K.L. Thomsen at havne i diktaturet eller anarkiet, og i det følgende skal vi se på hans bud på en begrænsning af statsmagtens indflydelsesområde som den nødvendige løsning.

»Hvad man ikke ville tale af sin nabo, skal man heller ikke finde sig i af staten« (48).

Grænser for statsmagten

Hvordan ser nu Hohlenberg på Statens rolle i sit forfatningsudkast? I sin bog »Kampen mod Staten« fremsætter han det kontroversielle synspunkt, at *Staten kun skal være en institution eller et organ blandt flere inden for samfundslivet* (49). Staten skal ikke som i dag have sine beføjelsesområder bredt ud over hele samfundslivet. Dens vigtigste opgave er at sikre den enkeltes frihed. Og den eneste begrænsning, der kan sættes for, at den enkelte kan udfolde sin personlige vilje på skrift, i tale og handling er den, som følger af, at *denne ret skal gælde for alle*. Derfor bliver Statens opgave at fastlægge de grænser, der er nødvendige for, at den enkeltes initiativer kan leve sig ud. Ifølge Hohlenberg har Staten ingen egenvilje, hverken i form af anskuelser, meninger eller interesser. Den kan ikke have et *mål* for sin virksomhed. Men dens aktivitet skal alene rette sig mod individet og virke regulerende ind på dets aktiviteter. »Den er et redskab, formet af menneskene til et ganske bestemt brug, men ikke et kollektivvæsen med interesser, som ikke hvert enkelt individ har« (50).

Dens væsentligste virksomhedsområder er derfor administration og lovgivning, som varetages af henholdsvis regering og Folketing, og dermed bliver dens opgave at fastlægge retsgrundlaget i de store linier. En måde at beskrive, hvad dette indebærer, og hvilke grænser, der hermed sættes for Statens beføjelser, udvikler Hohlenberg gennem sit suverænitetbegreb. Hohlenberg peger selv på sit lån hos Stuart Mill med dette begreb (50 a). Men han bruger det kun som inspiration og udvikler og differentierer det udover den måde, som Mill anvendte det på. For Mill gjaldt det især den enkeltes suverænitet. Ifølge Hohlenberg knytter der sig til grundmotivet i det enkelte menneskes liv 3 væsensforskellige behov. Det ene er tilfredsstillelse af vore *materielle behov*, som i det væsentlige varetages af erhvervslivet. Det andet er en søgen efter *retfærdighed* i livets forhold, og det tredje er en søgen efter *sandhed* (der ligger i denne tredeling af vore behov en tilknytning til de græske idealer, det gode, det skønne og det sande). Det er især igennem tilfredsstillelsen af de to første, at mennesket har brug for en regulerende og styrende instans. Men behovet for materiel tilfredsstillelse og opretholdel-

sen af retfærdighed er egentlige modsætninger. Gennem opfyldelse af det første behov opstår uafsluttelig en tendens til at skabe uretfærdige tilstande. Dette sker ved, at i jo større grad jeg sikrer mig i materiel henseende, i samme grad fratager jeg mit medmenneske hans mulighed herfor, hvilket ikke gælder på samme måde for åndslivet. Når jeg tilegner mig et kulturelt gode, fratager jeg ikke dermed mit medmenneske muligheden for at gøre det samme. Situationen er tværtimod den, at ved, at jeg nu også besidder det, har min nabo større mulighed for at få del heri. Hvad angår de materielle behov, mener Hohlenberg, at suveræniteten burde ligge hos de grupper (producenter, konsumenter, de, som servicerer m.fl.), som er »forbundne i et interessefællesskab«. Drivkraften i erhvervslivet er gensidige interesser – fra producentens side i at få sine behov tilfredsstillet som modydelse for, hvad han fremstiller, og for konsumenten i at kunne betale for det han har brug for. Og, siger han, da ethvert menneske på en gang er producent og konsument, bliver de ikke tale om, at interesserne står fjendtlige overfor hinanden, og derved skal afgøres ved magt, men at de gensidigt er blandet ind i hinanden.

Anderledes ser det ud, når det gælder lovgrundlaget i samfundet. Her må mennesket stilles lige overfor sit medmenneske. D.v.s. her må flertallet råde, og suveræniteten lægges hos flertallet. Da flertallet imidlertid er en u håndterlig størrelse i et moderne samfund,

må magten udøves af repræsentanter. Og her ser Hohlenberg, at de demokratiske spilleregler er på sin plads, og derfor også, at suveræniteten, magten, ligger hos Staten. På det sidste af områderne – det kulturelle, åndslivet – ligger suveræniteten hos den enkelte. Her må der gives afkald på enhver magtudøvelse, som udefra vil regulere eller påtvinge mennesket en opfattelse. Dette er nødvendigt, da åndslivet er uforeneligt med tvang og »... det eneste mulige fællesskab på dette område er det, som kommer i stand ved de enkeltes frivillige samarbejden ud fra fælles sympatier og idealer« (50 b).

Men hermed er Statens opgaver også givet:

»Hvis Staten har magten over økonomi og åndsliv, vil den ikke kunne udføre det, der er dens virkelige opgave, at beskytte den enkelte ... og menneskene vil ikke alene stå uden beskyttelse mod disse, men i Staten selv få en ny og farligere fjende« (51). Og et andet sted siger han: »Uden økonomisk frihed kan åndsfriheden ikke opretholdes, de er to sider af samme sag. Vejen fra valutakontoret til koncentrationslejren er ikke så lang, som mange tror« (52). (Om hvordan Hohlenberg foretager denne afgrænsning i sin grundlov, se § 2-4, § 21-17 og § 65-69).

Det er her, Hohlenberg ser de egentlige kim til, at parlamentarismen vil udvikle sig i totalitær retning. At Statens beføjelsesområde gælder snart sagt alle forhold, vi lever under. Det er vigtigt at forstå, at hans kritik retter sig herimod og ikke primært mod det, de enkelte partier står for. Det er selve statsmodellen, der er problemet, så »at alt, hvad der foretages af betydning i samfundet, skal ske ved Staten, og at intet må ske, som ikke er sanktioneret og iværksat af den ... det er ikke bare grundlaget for den fascistiske og kommunistiske samfundsordning, men ligger i selve Statens ide. En hvilken som helst »Stat« er i sit væsen totalitær og vil altid stræbe efter at virkeliggøre sit ideal i praksis ... Staten vil derfor altid være det enkelte menneskes (eller folkets) fjende. Demokratiets misforståelse er, at det har skabt den illusion, at »Staten er os alle«, som det hedder. Fascismen og kommunismen har demonstreret, hvad dette i virkeligheden betyder ... Grunden til, at forholdet ikke så let gennem-

skues, er, at den totalitære Stat ikke nødvendigvis behøver at være ensbetydende med diktatur, hvis derved forstås, at al magt er koncentreret hos en enkelt mand ... Den kan meget godt for en tid forenes med en demokratisk forfatning og praktiseres i parlamentariske former. Om Staten personificeres i en enkelt mand eller i en regering, udgæet af et parti eller af en samvirken af partier, er ikke det væsentlige. Hovedsagen er, at denne regering tager sig magt til at gribe ind på alle områder og tvinger den enkelte til at underkaste sig dens villie« (53). Da Hohlenberg skrev dette i 1947, var der ingen, der hørte efter, men nu 40 år senere kan der tilsyneladende skabes interesse, når lignende udtalelser kommer på tryk. Der har i anledning af Johannes Sløks bog »Det her samfund« været stor omtale af bogens synspunkter i den offentlige debat, og det på trods af, at hans anklage flere steder er identisk med Hohlenbergs: »Men det er noget langt vigtigere, der står på spil. Alle de frihedsrettigheder, man får, betaler man med tabet af friheden til i selvbestemmelse og ansvar at være sig selv. Der er ikke tale om fængslinger og andre ydre overgreb. Der er tale om den snedige umyndiggørelse, der udspringer af, at »myndighederne« vil bestemme på ens vegne, vil bestemme mere og mere, drage flere og flere områder ind under deres regereri – og det er fatalt« (54).

Synspunktet, som Hohlenberg (og Sløk) her fremsætter, er vel nok den alvorligste anklage, man kan rette mod vort styre overhovedet. Og hermed har han også udsat sig for ikke at blive taget alvorligt eller helt igennem at blive ignoreret. Det, han gør, er jo, at han indirekte sætter os *alle* under anklage. For er vi ikke alle demokrater? Er demokratiet ikke for os alle et gode, som vi ikke vil give afkald på? Så ganske vist! Men det, der er vanskeligheden, er at følge Hohlenberg tilstrækkeligt langt til at forstå, at han ikke er ude på at afskrive dette gode. Hans dom lyder derimod på, at vi har sovet i timen, og netop denne anklage er den værste af alle. Den angriber os i vores horisont. At vi har sovet, da vi skulle forstå, hvilke betingelser, der skulle være i samfundet, for at demokratiet kunne virkeliggøres. Eller som Poul Blak sammenfatter indholdet af Sløks bog (55) »Der er kun en stor og effektiv provokation tilbage, og det er offentligt at udtale, at vort demokrati har spillet fallit, og at det ikke duer. Det kan gøre de nationale øjne så store som tekopper, vore øren så røde som Dannebrog og vort raseri så hvidglødende som korset i det selvsamme flag. For vi har jo suttet det ind med modermælken, fået det terpet fast i skolen og banket det ind i baghovedet i diverse fagforeninger...« (56).

I »Ideologihistorien« (57) udtrykker Jan Sand Sørensen det på følgende måde: »Samtidig med demokratiforestillingens gennemtrængning af samfundet og den offentlige bevidsthed sker der tilsyneladende i modstrid hermed en langt mere effektiv centralisering af samfundets funktioner og beslutningsprocesser, end det nogensinde havde været tilfældet under enevælden«.

Hermed karakteriserer han på fremragende vis den moderne skizofreni. Hvad er nemlig indholdet af demokratiseringsforestillingen? Det er ideen om selvbestemmelse, om medansvar og frihed. Og nu har det besynderlige så udviklet sig, at i de lande, hvor folket har tilsluttet sig denne idees udbredelse, er der sket en udvikling i den modsatte retning. Magten er i stedet blevet centraliseret på en måde, der langt overgår enevælden. Hvad er da galt? Kan ideerne om frihed, medbestemmesle og medansvar da ikke realiseres? Og her ville Hohlenberg have svaret at det helt afhænger af, hvilken samfundsordning eller system, man vil bringe dem til udfoldelse i. Med den nuværende model kan *idealerne* ikke komme til udfoldelse. De passer ikke

sammen. Hvis ideerne skal kunne virkeliggøres, må de have et »legeme«, som er udformet på en måde, så de kan virke i samfundet. Og her slår Staten med sin overmagt simpelthen tingene i stykker fra starten.

Ja, men...

Den 18/1-89 bebuder undervisningsministeren, at han vil fremsætte lovforslag om *frihedsuniversiteter* (58). Endelig et skridt i den rigtige retning. Måske er det ikke så slemt, som Hohlenberg har fremstillet sagen. Staten vil af sig selv løse de snærende bånd om kulturlivet. Allerede den 21/1-89 tager formanden for universitetslærerforeningen Chris Jensen-Butler til genmæle. Han har læst forslaget. Han siger, at det i alt væsentligt drejer sig om frihed til at træffe de *samme* beslutninger som hidtil, men blot i nogle andre organer internt på universiteterne (59). Hvad der derimod ikke er ændret en tøddel ved, er ministeriets ret til at styre hvad, og hvordan tingene skal foregå på universitetet. Om denne situation siger han, »...at der udsendes så mange detaljerede og snærende regler og bekendtgørelser fra centraladministrationens embedsmænd, at en god del af det universitære selvstyre efterhånden er begravet i undervisningsministerens arkivskuffer. (...) Der er i budgetmodellen sat navn på næsten hver eneste krone, som uddannelsesinstitutionen modtager...« (60).

Hohlenbergs anvendelse af suverænitetetsbegrebet er et godt billede til forståelse af hans samfundsmodel, fordi det fremhæver, at mennesket har flere sider i sit væsen, og at det ikke i alle livets forhold kan leve med at skulle underlægges flertallets afgørelse. En samfundsmodel, hvor han benytter en opfattelse, som først er blevet fremført af Rudolf Steiner (»Dreigliederung«), men som han har udarbejdet med stor selvstændighed. Han fremstiller de med rette højt besugne idealer Frihed, Lighed og Broderskab, så det er muligt at give dem et konkret indhold. Hohlenbergs suverænitetbestemmelse kan desuden omskrives inden for rammerne af de franske forfatningideal. Hvis suveræniteten på åndslivets område placeres hos den enkelte, vil friheden få høj prioritet, hvis suveræniteten på det retslige område placeres hos folkerepræsentanterne og regeringen, vil ligheden få de bedste vilkår, og hvis endelig suveræniteten i erhvervslivet placeres hos »de enkelte grupper«, som mødes i interessemodsætninger og interessefællesskab«, vil noget der måske engang kunne blive til broderskab.

Hohlenberg og »Øjeblikket«

»Dette skal siges -
så være det da sagt«.

Sø. Kierkegård (61)

Fra 1947 til 1954 udgav Hohlenberg tidsskriftet »Øjeblikket«, der som undertitel havde »Tidsskrift for økonomisk og åndelig Frihed«. Inspirationen til navnet leder tanken hen på Kierkegård, og det var ikke kun heri, at ligheden gjorde sig gældende. For Kierkegård var »Øjeblikket« en række skrifter, han udgav i den sidste del af sit liv, og hvor han i sammenfattet form ville meddele samtiden sine inderste tanker. Bladene udkom med i alt 9 skrifter, det første den 24. maj 1855 og det sidste 24. september s.å.. Om meningen med udgivelsen har Kierkegård selv udtalt i et Følgeblad: »I min Arbeiden er jeg nu rykket samtiden, Øjeblikket så nær, at jeg ikke kan undvære et Organ, ved Hjælp af hvilket jeg øieblikkeligt kan henvende mig til Samtiden; og jeg har kaldet dette: ØIEBLIKKET« (62).

For Hohlenberg, der var blevet 66 år, da han udgav sit første

nummer af »Øjeblikket«, og som havde levet med Kierkegårds forfatterskab i mange år, er inspirationen til tidsskriftet da også tydelig' (ud over nævnte biografi »Søren Kierkegård«, udkom i 1948 »Den ensommes vej« om S.K.'s forfatterskab, og Hohlenberg har desuden behandlet ham i flere essays). At Kierkegårds ånd er med i tidsskriftet mærker man da også både direkte og indirekte. I åbningsartiklen i det første nummer (63), møder vi Kierkegårds berømte ord: »Af alle tyrannier er en folkeregning den kvalfuldeste, den aandeløseste, ubetinget alt stort og ophøjets undergang...«. Med udgivelsen af »Øjeblikket« foretog Hohlenberg en afgørende ændring i sin forfattervirksomhed. Ganske vist havde han tidligere deltaget i den aktuelle debat med artikler i »Det frie blad«, og han havde i Norge været både redaktør af og bidragyder til flere tidsskrifter. Men det mest bemærkelsesværdige er dog den karakter, som tidsskriftet har, når vi sammenligner det med Hohlenbergs tidligere virksomhed. Bladet udkom hver 14. dag i 6-7 årgange med mere end 30 sider pr. nummer, og ud over at være eneredaktør på bladet, var han også den altovervejende bidragyder. Fra en position, hvor han i det væsentlige har ytret sig om tilværelsens almene – og ideelle vilkår (Selv hans bog »Kampen mod Staten« må siges at tilhøre denne kategori), rykker han med »Øjeblikket« frem og bliver deltager i aktuelle samfundsproblemer. Han kom derved til at arbejde under et stort tidspres, ikke kun med at fremstille egne synspunkter, men også med at skulle være orienteret om, hvad der faktisk foregik i samfundet. Og herved kommer han også til at afsløre sine svagheder. I et nummer af første årgang (64) trækker Hohlenberg hovedlinierne for bladets virke. Det er kampen mod farerne indefra og udefra. De indefra kommende er især begivenheder, knyttet til det politiske liv – parlamentarismens farer, grundlovsændringer, den parlamentariske kommissions arbejde m.m., og de udefra kommende er (1947-) behovet for et fast forbund med Vestmagterne som en beskyttelse mod at blive opsuget i Østblokken.

I starten af bladets levetid fik det en positiv omtale i adskillige dagblade (65), men fra begyndelsen af 50'erne til bladet ophører, er der en bemærkelsesværdig tavshed omkring alt, hvad bladet foretager sig (sandsynligvis med en medlemsnedgang til følge). Hohlenberg forklarer selv denne med de spørgsmål, tidsskriftet tager op vedr. d. 9. april 1940, hvori ledende politikeres rolle sættes under anklage. Men spørgsmålet er, om det er hele forklaringen. Hvor meget man end kan sympatisere sig med den kritik, der udgår fra »Øjeblikket«, truer det stereotype dog med at få overtaget, når man har læst nogle årgange igennem. Det er, som om man ikke kan rumme de stadige bombardementer, de gentagne angreb og påvisninger af systemets dårlighed. Det kan virke i længden som en mani, som en besættelse. Hohlenberg har selv erkendt noget af problemet. Således skriver han i et tilbageblik på bladets historie i det første nummer af sidste årgang (1954): »Vi havde håbet på, at »Øjeblikket« i sin nye form kunde have ændret krisen og beskæftiget sig mindre med politik og mere med interessantere emner. Men da vi fremdeles ønsker at være »et forum for det, man ikke læser andre steder«, kan vi ikke helt slippe det aktuelle, men må fortsætte, til et resultat er nået ... Men vi kan forsikre vore læsere, at vi kun gør det, fordi vi betragter det som vor borgerpligt, og fordi ingen andre gør det, og hellere end gerne brugte vore spalter og vor tid til bedre ting« (66).

Han giver her udtryk for at være bundet i en højere sags tjeneste, der ikke tillader, at hans egne ønsker sættes igennem. Den frihed, han overalt er en fortaler for, har han givet i pant for

at tjene »sagen«. Og vi har ingen grunde til at tvivle på det oprigtige i forholdet. Men det forklarer måske den indædthed og aggressive stil, der hviler over foretagendet, og som i mindre doseringer kan virke både forfriskende og berettiget, men som bredt ud over så langt et forløb også virker opslidende på læseren. Man kan her ikke undgå at spørge, om det i virkeligheden var en ideologi, han kæmpede for. Der er mange lighedspunkter, der kunne lede tanken derhen. Dels hans uforsonlighed, at han fordrer så absolutte løsninger, og at han står så fast på at kende svarene på de problemer, han rejser. Men vi vil næppe ramme rigtigt ved at hævde, at det er det primære ved hans ærinde. Det er snarere, at hans virksomhed med »Øjeblikket« udvikler sig til at ligne et korstog, hvor han affyrer sine angreb med militærisk præcision. Hans harme over at se, hvordan uretten trives i samfundet, truer med at skygge for alt andet. Og herved mister han det forsonlighedens element, som vi kan møde hos ham tidligere, og som må være tilstede, for at hans budskab kan blive hørt. I kampens »hede« mister han en af sine doktriner: »Man bør være tolerant mod mennesker, men aldrig mod ideer« (67). Så selv om det må betragtes som en udvikling, at Hohlenberg tager springet ind i »Øjeblikket«, må man sige, at han udstrækker det ulideligt langt. Det er kritikeren, der til sidst fanges i sin egen kritik.

Hohlenberg – og kampen for menneskelig selvstændighed

I Hohlenbergs forfatterskab møder man et gennemgående tema, som han har bearbejdet på de mangfoldigste måder, og som også ligger bag det, der hidtil er fremstillet i opgaven. Man kunne kalde temaet for kampen for menneskets selvstændighed eller mere præcist udtrykt – en kamp for at vise, at først som selvstændiggjort bliver mennesket egentlig til menneske. Som modpol hertil har vi den, der kun ud fra et gruppetilhørsforhold kan finde et stædet i tilværelsen. Et godt udtryk herfor finder vi beskrevet i det menneske, som stiller sig ind i et politisk parti, og der får sin eksistensbekræftelse. Hvis vi skal forstå, at Hohlenberg lagde så stor en del af sine kræfter i en kritik af de politiske forhold, er det væsentligt at fastholde denne problemstilling. Derfor må vi først se på, hvor væsentlig en kamp det er, han har ført, om han kunne have brugt sine kræfter bedre på noget andet. Og her kan udgangspunktet være at se på, hvor vigtigt et element de politiske forhold er for kulturudviklingen. Hvad det politiske system betyder for den udvikling, der kan foregå i samfundet som helhed. Og her må svaret siges at være relativt. Det afhænger af helt af hvilket system, der er tale om. Ser vi på personligheder fra Østblokkens lande som Václav Havel, Solsjenitsyn og Sahkarov og på deres virke i samfundet, tegner der sig et klart billede. De tilhører jo egentlig kunsten og videnskaben, men deres virke har bevæget sig i en noget anden retning. En retning, hvor de har sat deres kræfter ind på en bekæmpelse af netop de politiske forhold, idet de har oplevet disse som så indgribende i deres videnskabelige og kunstneriske frihed, at det ikke var muligt at arbejde under de forhold med selvrespekten i behold. Set i dette perspektiv må man jo sige, at Hohlenberg har brugt sit krudt forgæves. For levede han ikke netop under vilkår, som muliggjorde, at han kunne skabe og sige, hvad han ville? Jo, hans virksomhed er netop et vidnesbyrd herom. Men ville det være at forstå og bedømme ham rigtigt at konkludere sådan? Kan man ikke derimod sige, at han udover sin selvvalgte forbindelse med Kierkegård (og her helt uden sammenhæng med deres genialitet i øvrigt) også delte skæbne med ham i forhold til sin samtid? At han ikke blev forstået? At hans budskab slet ikke syntes at vedkomme samtiden? At han blev anset for at skyde langt over eller

endog forbi målet? For Kierkegårds vedkommende viste det sig for eftertiden, at der var et reelt budskab. Det skrider vi også Hohlenberg at undersøge. Vi må bedømme hans indsats i forhold til, hvordan udviklingen har været, siden han virkede, og hvordan den endnu vil forme sig fremover. Hohlenberg var selv klar over, at det, han bekæmpede, knapt var kommet til syne i hans egen tid (i hvert fald ikke i hans eget land). Men han mente at se tendenserne, og hans opfattelse rar, at de frihedsgoder, som både han og vi endnu lever med, ikke var resultatet af hans egen tids indsats, men at det var lånt gods fra et tidligere epoke (romantik, liberalisme).

Johannes Sløk peger som eksempel herpå, hvordan kravet om offentlighed med myndighedernes virke oprindeligt var vigtigt i forbindelse med parlamentarismens indførelse. »Udviklingen« har derimod medført den stik modsatte tendens. Hvor myndighedernes dispositioner er blevet mere og mere uigennemskuelige, er **intimsfæren**, det private område, i stedet **blevet offentligt tilgængeligt for myndighederne** (67 a). Igenem »den offentlige omsorg« bliver jeg registreret, når jeg bliver født, døbt, gift og begravet; kommer i vuggestue, børnehave og skole; i konflikt med loven, kommunen eller Staten; bygger hus, sommerhus og svømmebassin; når jeg bliver syg, arbejdsløs, pensioneret og gammel; hvad jeg bruger af vand, varme og elektricitet; hvilke uddannelser jeg påbegynder, bliver smidt ud fra, afslutter og de resultater jeg opnår; om jeg har hund, tjenestepige eller gartner, hvilke bøger jeg låner på biblioteket; når jeg køber bil; får kørekort; hvad jeg tjener; betaler i skat; får i renteindtægt; har i banken; skylder min nabo; om jeg har radio, tv, telefon, egen virksomhed og ofte bruger telefonvækning; hvem jeg bor sammen med, hvor og hvor længe; om jeg bruger hjemmehjælp, postgiro og socialkontoret; og hvad jeg har af lokummer, skraldespande og kloakering.

Hohlenberg opstillede en hypotese, som, hvis vi vil tage den alvorligt, i det mindste må gøre os urolige. Han siger -lad os antage, at den trykte del af pressen først skulle begynde at udkomme i vor tid. Hans spørgsmål er nu - hvem ville da komme til at distribuere vore aviser? Og ikke overraskende er hans svar - at de ville blive underlagt en statslig styring, eller endog blive direkte publiceret af de offentlige myndigheder. Og heri ville vi ikke så let kunne gendrive hans synspunkt. Nogle vil måske indvende, at vi da tværtimod i de senere år har fået både lokalradioer og lokal-tv, hvor private har fri adgang til disse medier. Men disse kan ikke ses som et alternativ til de landsdækkende stationer, idet de helt mangler det økonomiske grundlag. Som et kulturelt organ kan de aldrig blive et alternativ til DR.

Med til en bedømmelse af værdien af hans virksomhed som forfatningskritiker hører også, at se på den tid, han levede i. Hohlenbergs litterære virksomhed begynder for alvor umiddelbart efter I. Verdenskrig og strækker sig til midten af 50'erne. En periode, hvor han har oplevet det politiskes inflydelse og udbredelsen at de store europæiske massebevægelser (bolchevisme, nazisme, fascisme) og set, hvilken magt de kunne få over menneskene. En lignende virksomhed ser vi hos andre samtidige litterære personer, bl.a. hos forfatteren og kritikeren Jørgen Bukdahl, der under indtryk af begivenhederne i Europa fra 1933 og til midt i 40'erne lader bøgerne og det kritiske arbejde vige til fordel for en direkte indsats, hvor han med sine egne ord blev »forsamlingshusenes mand« (68). Da krigen var ved at være afsluttet, tog Bukdahl igen fat på sit litterære arbejde. Netop på dette tidspunkt (i 1944) ser vi ham, i indgående diskussion, hvor han udveksler kronikker med en anden kritiker, Jens Kruuse, der var

blevet kulturredaktør ved JyllandsPosten (69). Hvad det gjaldt om for de 2 kombattanter var at nå frem til, hvilket erkendelsesgrundlag, mennesket måtte rejse sig på efter krigen. Og den problematik, som de to trækker frem, er netop den, som Hohlenberg stod i med hele sit livsværk - Kruuse, som iøvrigt havde stor respekt for Bukdahl, angriber ham for at ville dyrke det særegne på bekostning af fællesskabet. »Det, Jørgen Bukdahl og hans Følge frygter, er det typiskes sejr over det særegne. (...) Det gælder, at vi lever i den del af vort selv, som er Fællesskabets, og ikke i den, som er det særegnes. Vort Sind skal rettes imod det almene, ikke mod det individuelle, mod loven, ikke od Tilfældet« (70). Bukdahl, for hvem respekten var gensidig, var ikke sen til at svare på Kruuses angreb og argumenterer for det modsatte synspunkt: »Du skal blive dig selv - Du skal tage dig selv i besiddelse. Du skal lære at sige **Jeg**. Ellers ender dine Gøremål udadtil i Abstraktioner. Du skal lære at blive Menneske, den enkelte, det særegne, det aldrig før værende, det aldrig siden blivende ... Det er Romantikens Grundvold. Men den går videre. Du skal *derefter* lære at sige Vi. Hvad du er i dig selv, krones først moralsk i, hvad du er mellem og for andre. Det er først i Fællesskabet, at personlighedsudviklingen krones som en moralsk Stræben, ellers ender den i Anarki«.

Desværre ser vi ikke Hohlenberg deltage i debatten, men der er næppe tvivl om, i hvis skål, han ville have kastet sine lodder. For Hohlenberg som for Bukdahl går vejen til fællesskabet gennem en selvstændiggørelse af mennesket. Når han i dette spørgsmål er så ubøjelig, er en af forklaringerne, at han i overmål kunne finde bekræftelse herpå både i vor hjemlige politiske partier og ikke mindst i de nazistiske og kommunistiske massebevægelser. Det, han mener, er det afgørende at få fragtet med over i fællesskabet, er den menneskelige frihed, og at denne forudsætter, at mennesket erkender sig selv på ny: »Jo mere et menneske bliver sig selv bevidst, des mere fri er han« (71).

Ser vi på Hohlenbergs eget liv, anså han ingen pris for at være for høj til at hævde dette synspunkt. »Dette skal siges -så være det da sagt«. Man kan i denne rolle næsten se ham som et modbillede til det, han mest af alt bekæmpede -kommunismen (og dens beslægtede totalitære former). Ifølge kommunismen kan mennesket først opnå frihed, når fællesskabet fungerer. For Hohlenberg derimod kan fællesskabet først opstå, når den enkelte har fundet sig selv. Og da han anså sin egen tid stående milevidt fra dette ideal, opfattede han det som nødvendigt først af alt at gøre opmærksom herpå. Vi ser gennem Hohlenbergs liv et eksempel på, hvordan samspillet mellem det enkelte menneske og samfundet i nyere tid er blevet umådeligt kompliceret. Hvor det endnu i begyndelsen af det 19. årh. var muligt at stå i »levende« forbindelse med det omgivende samfund, synes Hohlenberg at bekræfte modernismens opfattelse af at det i det 20. årh. kun kan ske gennem en særdeles konfliktfyldt proces. For Hohlenberg blev forbindelsen med samfundet gennem årene stadigt stærkere præget af kampmotivet. Han opfattede det, han foretog sig, som en kamp for noget og en kamp imod noget. Alle, der har haft noget på hjerte, kender aspektet. Men hos Hohlenberg antog det gennem årene og ikke mindst igennem »Øjeblikket« overdimensionerede former. Og dermed kan man sige, at han, der med sit blad »Øjeblikket«, ønskede (som Kierkegård) at rykke samtiden nærmere, vel oplevede det paradoksale aldrig at have følt afstanden større. Han oplevede, hvordan tavsheden fra omgivelserne kan være det skarpeste våben, der til sidst stoppede hans virksomhed. Det dilemma, som vi ser rejst gennem Kruuse/Bukdahl/Hohlenberg debatten - om, hvor-

dan vi etablerer fællesskabet uden tab af selvstændigheden, eller hvordan vi med selvstændigheden i behold træder ind i fællesskabet, er vel et af de mest centrale for vor tid at tage stilling til. Og vi aner, at det vil være det langt ind i fremtiden, Siden Hohlenberg virkede, er dette dilemma ikke for alvor kommet en løsning nærmere. Vi kan derfor have god grund til at søge efter det frugtbare i hans produktion og efterprøve sandhedsværdien af hans udsagn:

»Når et menneske tilbunds vil sig selv, da vil han også de andre« (71a).

Hvad Hohlenberg kan sige os

Igennem Hohlenbergs kritik af parlamentarismen bliver man ført hen til problemstillinger, som man ikke så let bliver færdig med. Han havde en sjælden evne til at give dem en radikal udformning, hvorved der dog også kom noget uforsonligt ind i sagen. Dette gælder især i hans samfundskritik. For eftertiden er det uforsonlige dog lettere at bære. Det behøver ikke på samme måde som for hans samtid at skygge for det, han havde at sige. Og det er værd at lægge mærke til, at han ikke kun kunne kritisere. I artiklen er der ikke i tilstrækkeligt omfang ydet ham retfærdighed med hensyn til de ideer, han havde om et alternativt samfundssystem. Det har ikke været muligt, da hovedsigtet var at se på, hvordan vort parlamentariske system virkede. Som grundlag for sine reformtanker har han med sjælden skarphed analyseret samfundsøkonomiske problemer og vist, hvilke afgørende forskelle der er på privatøkonomi og samfundsøkonomi. Han har indgående behandlet pengeøkonomien i samfundet, skatteproblemet og de forskellige undervisnings- og kulturinstitutioners forhold (om grundprincipperne for Hohlenbergs ideer om en anden samfundsorden se artikel af Michael O. Appel, *Libertas* nr. 5, 1988, s. 4-8). Men hans mentalitet må siges ikke at være særlig dansk, og måske derfor kan vi lære noget af ham. Han vil nemlig bruge det, han har konstateret, til noget og vil ikke nøjes med, at det på dansk facon »jo nok vil gå alligevel«. Hvis der i Grundloven står, at den udøvende magt er hos Kongen (§ 3), eller at Kongen udnævner og afskediger statsministeren og de øvrige ministre (§14), skal det ikke kun have betydning som en formsag. Eller som den konservative politiker Poul Møller udtrykker det efter grundlovsvedtagelsen i 1953:

»...så bevarede man i Grundlovens paragraf 3 i princippet den magtadskillelse, som allerede blev fastslået i vor første frie forfatning af 1849, nu snarere som en **uforpligtende fanfare**-end som en bindende retsforordning« (72) (forf. us.).

Det er netop disse uforpligtende fanfarer, som Hohlenberg vil bekæmpe. I Nazi-tyskland så vi, hvor langt et regime kunne komme med at iklæde sandheden om de politiske forhold i løgnens dragt. Det blev netop gjort med **fanfarer, fraser og slagord**.

En yderligere behandling af artiklens tema om parlamentarismen måtte involvere to forhold. Det ene ville være at se på betydningen af vores indtræden i EF og de fremtidsperspektiver, der ligger her, og det andet at sammenligne den udvikling, der har været i Danmark med beslægtede udenlandske politiske systemer (se note 73). Der vil da kunne skabes grundlag for at trække tydeligere konklusioner. På det foreliggende grundlag vil det især være muligt at følge Hohlenberg i hans påpegninger af, at Staten udvider sin indblanding på flere og flere områder (man kalder det, at samfundet bliver mere og mere kompliceret) og i hans skarpe blik for det problematiske i, at der ikke længere findes en *ree*/adskillelse mellem regering og Folketing. Hvad angår især det sidstnævnte forhold, består det største

problem måske ikke i, at vi nu engang har indrettet os sådan. Det består snarere i, at vi i et samfund, der roser sig af at kunne sætte alt under debat, slet ikke opfatter, ikke vil opfatte den varlamentariske magtdeling som problematisk. Og det kunne være med til at bekræfte den førstnævnte antagelse og øgningen af statens indflydelsessfære, hvor netop en ignorering af magtadskillelsesproblemet er en forudsætning for, at de regerendes magtudøvelse kan ekspandere. Der består således gennem Johannes

Hohlenbergs synspunkter en mulighed for at blive vakt over for de farer, der gradvist vil kunne udhule de demokratiske idealer i vort politiske system. Og således kan vi tilslutte os nordmanden, der karakteriserer ham som: »,,en bevissthetsvekker, der vadet fossende mod tidens strøm« (74).

NOTER

JH = Johannes Hoblenberg

- 1 JH: »Kampen mod Staten«, s. 5f
- 2 Claus Friisberg: »Forfatningskampen i Danmark 1866-1901«, s. 13
- 3 Søren Krarup: »Fædreland og Folkestyre«, s. 13
- 4 Estrup: se note 3, s. 13
- 5 Se note 2, s. 26
- 6 Leo Tandrup: »Ravn«, bd. 11, s. 289
- 7 Jan Sand Sørensen: »Ideologihistorie«, bd. II – Om dannelsen af den offentlige bevidsthed, s. 55ff
- 8 Ibid.
- 9 Citeret fra note 3, s. 19f
- 10 Leo Tandrup: »Ravn«, bd. 1, s. 35
- 11 JH: »Ugleæg«
- 12 JH: »Kampen mod Staten«, s. 11
- 13 Ibid.
- 14 Ibid., s. 15
- 15 Georg Brandes: »Essays«, s. 294
- 16 Ibid.
- 17 JH: »Kampen mod Staten«, s. 13
- 18 JH: »Øjeblikket«, 6. årg., nr. 5, s. 138
- 19 H. Krag Jespersen: »Ministeriel frihåndstegning«, JP 8/2-89
- 20 Henning Poulsen: »Från krig til krig«, s. 156ff
- 21 Poul Møller: »Politik«, s. 84 22 Ibid.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid., s. 85f
- 25 Ibid., s. 86
- 26 Ibid.
- 27 JH: »Kampen mod Staten«, s. 81
- 28 S. Wiskinge: »Grundtræk af vores forfatningshistorie«, s. 335
- 29 JH: »Øjeblikket«, 6. årg. 1953, nr. 14, s. 458f
- 30 Ibid.
- 30a JH: »Øjeblikket«, nr. I, årg. 7 1954, s. 8
- 31 Søren Krarup: »Fædreland og Folkestyre«, s. 113
- 32 Ibid., s. 15
- 33 Johannes Sløk: »Det her samfund«
- 34 Se note 31, s. 44f
- 35 Ibid., s. 56
- 36 Chr. Reventlow: »Det frie blad«, nr. 2, årg. 19 1939: »Om den enkeltes Problemer«, s. 21-26
- 37 Arne Bjerregård: – Artikel i Jyllands-Posten d.5/6-87
- 38 Ibid.
- 39 JH: »Øjeblikket«, 6. årg, nr. 4 1952, s. 138
- 40 Ibid.
- 41 Otto Schily: »Politiske processer uden forsvar« – »Andragende om indstilling af processen i Stammheim«, s. 105ff
- 42 Arne Bjerregård: Se note 37
- 43 Kjær: Artikel i »Socialistisk Week-end«, nr. 19, 22/5-87
- 44 Jus: Artikel i Jyllandsposten, d. 8/10-87

- 45 Bent Øberg: Artikel i Jyllandsposten, d. 21/3-89
 46 Se note 31, s. 57
 47 Knud Leif Thomsen: Artikel i Jyllands-Posten, d. 21/3-89
 48 JH: »Ugelæg«
 50 JH: »Kampen mod Staten«, s. 107ff
 50a Ibid.
 50b Ibid., s. 319
 51 JH: »Kampen mod Staten«, s. 109
 52 Ibid., s. 35
 53 JH: »Øjeblikket«, I. årg. 1947, nr. 2, s. 2f
 54 Johannes Sløk: »Det her Samfund«, s. 72
 55 Ibid.
 56 Poul Blak: JP d. 9/4-89
 57 Se note 7, s. 58
 58 Bertel Haarder: JP Midtpunkt d. 18/1-89
 59 Chris Jensen-Butler: JP 21/1-89
 60 Ibid.
 61 Citeret efter »Øjeblikket«, nr. 1, 7. årg., s. 1
 62 Søren Kierkegård: »Samlede værker«, bd. 19, s. 101
 63 JH: »Øjeblikket«, I. årg. 1947, s. 1-6
 64 Ibid., nr. 15 1948, s. 1-4
 65 Information d. 7/1-48: Frederiksborg Amtsavis d. 6/6-50: Nationaltidende d. 11/3 og 27/9 - 1950
 66 JH: »Øjeblikket«, nr. 1, 7. årg. 1954, s. 2
 67 JH: »Ugleæg«
 68 Finn Slumstrup: »Jørgen Bukdahl«, s. 183
 69 Ibid., s. 209ff
 70 Ibid., s. 211 f
 71 JH: »Den trange port«, s. 93
 71a Ibid., s. 94
 72 Poul Møller, »Politik«, s. 11
 73 Man kan finde sammenligningspunkter i en bog, der udkom i 1987 i Frankrig med titlen W (»Je crois en l'Homme, plus qu'en l'Etat«) - »Jeg tror på mennesket, mere end på Staten«. I sig selv måske ingen bemærkelsesværdig titel. Men sammenholdt med, at den var skrevet af daværende finans- og økonomiminister Edouard Balladur, og at den gav udtryk for følgende opfattelse, vakte den stor opmærksomhed i Frankrig. I spørgsmålet om ligevægten mellem mennesket og staten, skriver Balladur: »Det er min overbevisning, at denne ligevægt i vores land gradvist er blevet brudt siden århundredets begyndelse til fordel for Staten og til skade for samfundet, for mennesket«. Og han vil medvirke til at skabe en ligevægt: »... hvor Staten bliver mennesket en bedre tjener. Jeg tror på mennesket, mere end på staten. Jeg tror på friheden« (citeret efter K.L. Thomsen, JP d. 13/10-87 - »Tilegnet Danmark«). Man kunne også nævne Hans Magnus Enzenbergers seneste bog - »Ah, Europa«, hvor han eksempelvis kalder Sverige et »gigantisk institut for adfærdsforskning«,
 74 Odd Eidem: »Ekko efter Hohlenberg«, tidsskriftet Horisont, Oslo d. 5/9-60, s. 137

Anvendt litteratur:

- Georg Brandes: Essays - Det store menneske, Kulturens Kilde, Kbh. 1963,
 Claus Friisberg: Forfatningskampen i Danmark 1866-1901, Historiske kilder, redigeret af Rudi Thomsen, Viborg 1974.
 Johannes Hohlenberg: Mellem Enevælde og Diktatur, Kbh. 1932, Det frie blad, Uafhængigt Retspolitisk Tidsskrift, årg. 1938-39, Kampen mod Staten, Kbh. 1947. Den trange port, Oslo 1948. Ugleæg, Kbh. 1952, Øjeblikket. Tidsskrift for økonomisk og åndelig frihed, red. Johannes Hohlenberg, årg. 1947-54, Søren Kierkegård, Kbh. 1963,
 Søren Kierkegård: Samlede værker, bd. 19, Kbh. 1964.
 Søren Krarup: Fædreland og Folkestyre, Kbh. 1974.
 John Stuart Mill: Om friheden, Viborg, nyudgave i 1980'erne. Oprindelig udgave »On liberty«. 1859.
 Poul Møller: Politik, Parlamentarismens sejr og krise. Svendborg 1972.
 Henning Poulsen: Från krig til krig, 1914-15, bd. 13, Belgien 1983.

- Otto Schily: Politiske Processer uden forsvar. Andragende om indstilling af processen i Stammheim. Kbh. 1976,
 Finn Slumstrup: Jørgen Bukdahl, En Europæer i Norden. Haslev 1988,
 Johannes Sløk: Det her samfund, Grenå 1989,
 Jan Sand Sørensen: Ideologihistorie II. 1870-1970, Om dannelsen af den offentlige Bevidsthed, Viborg 1975,
 Leo Tandrup: Ravn I+ II, Viborg 1979,
 S. Wiskinge: Vor Forfatnings Historie gennem Tiderne, 5. udg. 1928.

Tidsskrifter og artikler

- Arne Bjerregård: Partierne og Folkeligheden, JyllandsPosten d. 5/6-87,
 Paul Blak: Samfundet ifølge Sløk, Jyllands-Posten, d. 9 4-89
 Chris Jensen-Butler: Jyllands-Posten, d. 21/1-89,
 Odd Eidem: Ekko efter Hohlenberg, Horisont, red. Ernst Sørensen, Oslo, nr. 5 1960.
 Jus: Jyllands-Posten, d. 26/8-87.
 Kjær: Socialistisk Week-end, nr. 19, d. 22/5-87.
 H. Krog Jespersen: Ministeriel Frihåndstegning, JyllandsPosten d. 8/2-89,
 Chr. Reventlow: Om den enkeltes Problemer, Det Frie Blad, nr. 2, 19. årg., Kbh. 1939, Uafhængigt Retspolitisk Tidsskrift,
 Knud Leif Thomsen: Forår i luften, Jyllands-Posten, d. 21/3-89,
 Bent Øberg: Jyllands-Posten, d. 8/10-87,

U-landenes problem er politik

Af Tage Sværke Jessen

Man har i den seneste tid konstateret nogen tendens til opløsning af socialismen i Østeuropa. Såfremt befolkningens til stadhed voksende krav om øget velstand og frihed skal imødekommes, kræver tilstandene med en rig magtelite og en stor, fattig befolkning vidtgående ændringer. I Polen og Ungarn arbejdes der for at udskifte den socialistiske planøkonomi med mere markedsøkonomiske tilstande. Dette har også forplantet sig til u-landene, hvor de fattigste ligner Østlandene demografisk. Af frygt for at miste sin position forhindrer en lille magtelite den største del af befolkningen i at udvikle sig. Dette mønster brydes i dag i enkelte lande med succes. Også flere modstandsbevægelser frasiger sig nu den videnskabelige marxisme. De rigeste u-lande, med undtagelse af olielandene, er de u-lande, som har indført fri markedsøkonomi, og som er venligt stemt over for udenlandske Investeringer, og således har man der lave skatter. Hvilket især ses i Hong Kong, Taiwan, Sydkorea, Nigeria, Malawi og Cameron. Hong Kong, Taiwan og Sydkorea er allerede stærkt industrialiserede, medens Nigeria, Malawi og Cameron kommer lige efter, hvad angår den industrielle udvikling. Desuden er de fattige i netop disse lande i dag mere velstående, end de var for 20 år siden. Ja, deres situation bliver bedre år for år. Her er det for øvrigt gældende, at udviklingen af infrastruktur og sociale ydelser endnu ikke er påbegyndt. Dette har medført, at der i dag er stor indkomstspredning med en gruppe bestående af få, meget velhavende, en stor mellemgruppe med stor spredning og endelig en lille gruppe fattige. Det vigtigste for, at en dynamisk økonomi vedvarende vil være i stand til at skabe velstand, er, at der er stor, social mobilitet.

Den peruvianske økonom Hernando de Soto etablerede i 1980 den markedsøkonomiske tænketank »Instituto Libertad y Democracia« (»Institut for frihed og demokrati«), idet han havde indset, at det eneste, der kan forbedre u-landenes levestandard, er en fri markedsøkonomi og betydeligt færre statsindgreb, end hvad tilfældet er i dag. Derfor er det vigtigt for ham at udbrede frimarkedsidéer. Således udgav han i 1986 i Peru bogen »The Other Path«, med forord af præsidentkandidaten Garcia Maria Llosa. Bogen er faktisk den hidtil mest grundige analyse af det typiske politiske og økonomiske mønster for u-landene, der er foretaget med kapitalistisk udgangspunkt. Den engelske oversættelse forelå i 1989, udgivet i USA.

Bogen bygger på data indsamlet i Peru og fører frem til, at staten bør indskrænke sin aktivitet væsentligt. Der er ikke bare Marx, der er til skade for et lands sunde udvikling. Den keynesianske virus er nok snigende, men derfor ikke mindre farlig. Staten bør ifølge De Soto kun optræde som garant for indbyggernes sikkerhed og rettigheder. De Soto opfatter Peru som et land hærget af ny-merkantilisme. En af de klassiske liberalister, der i slutningen af det 18. århundrede kæmpede over for den europæiske merkantilisme, var Adam Smith. Således udgav han i 1776 sit økonomiske hovedværk »The Wealth of Nations«, der ligesom Hernando de Soto's bog i dag konkluderer, at indførelse af frihandel og fri markedsøkonomi er den eneste måde, hvorpå frihed og velstand kan sikres. Med Keynes, som er en af de mest anvendte økonomer i det 20.

århundrede, blev der i økonomien indført visse merkantilistiske elementer.

I modsætning til Keynesianisme eksisterer der adskillige berømmede frimarkedsorienterede økonomiske skoler. Disse økonomiske teorier er i hovedsagen udgangspunktet for den økonomisk-teoretiske del i »The Other Path«. Bl.a. bruger han den såkaldte »Østrigske økonomiske skole«, som måske er væsentligst repræsenteret ved nobelpristageren i økonomi 1976, Friederich von Hayek. Også de i dag meget anvendte udbudsøkonomiske teorier bruges, oftest repræsenteret ved den amerikanske økonom Arthur

Laffer. Derudover bruger han en af de mere epokegørende skoler i nyere tid, nemlig public choice skolen. Denne skole har brudt med sædvanlig deskriptiv økonomisk teori ved simpelt hen at foretage en politisk-økonomisk analyse af de offentlige økonomiske enheder i samfundet – på samme måde som man hidtil har analyseret den private del af økonomien. Public Choice teorien blev i 1986 kronet med nobelprisen i økonomi ved James McGill Buchanan.

Er Peru et u-land eller ...

Vi betragter ofte Peru med en tvivlsom mine; er det et u-land eller ikke? Der er tegn på begge dele. Man kan også vælge at vurdere Sydamerika under et og sige, at der er en overklasse delvist nedstammende fra spanske og portugisiske erobrere samt en stor gruppe af undertrykte indfødte. Dette er særlig passende i almindelig, unuanceret klassekamp- og imperialismeteori. Ja, omvendt kan man selvfølgelig lege folkloristiske romantiker; ægte sydamerikanere forstår sig bedre på guitar, hygge og karneval end på gement arbejde (racedom). Faktum, det iagttagelige, er, at der er fattigdom og uro. Ikke mindst omkring hovedstaden, hvilket er almindeligt i u-lande. Stiller man sig ikke tilfreds med de nævnte årsager, er det en større opgave at forstå, hvorfor det egentlig forholder sig således. Netop derfor etablerede De Soto for egen regning sin tænketank »Institut for frihed og demokrati« i 1980. Oprindeligt arbejdede De Soto som økonom i GATT og som international forretningsmand. Han er en praktisk økonom med realitetsans, som her arbejder systematisk med en reel opgave. Hvad der umiddelbart virker tiltalende ved De Soto's arbejds- og analyseform, er, at den er fordomsfri. Ingen moralske fordomme står i vejen.

Der er indsamlet materiale om den eksistens, som parallelt og på trods overlever uden for det etablerede system. Og De Soto's institut har bearbejdet data i mængder, som ingen før har gjort det om emnet. Herved har De Soto identificeret et mønster mellem den etablerede magt politisk og økonomisk, som sammenlignes med merkantilismen. Denne gruppe modarbejder ethvert forsøg på selvstændig opdrift blandt grupper udenfor. Denne aktivitet er til skade for landets produktion, som står i stampe, hvorved landets levestandard med stigende befolkningstal selvfølgelig falder.

Central styring

Dette praktiseres på flere måder. Den ene er mest anvendt af venstrefløj – en form for massiv statsintervention, statskapitalisme, ville mange sige. Men det er i virkeligheden blot almindeligt anvendt keynesianisme. Der bruges såvel uden-

landsk kapital som skatteinddrevne midler til etablering af infrastruktur og offentlige goder. Herved stimuleres forbrugssiden; men der skabes ikke rigdom. Der ligger ingen indenlandsk efterspørgsel og opsparing bag disse offentlige investeringer. Tværtimod trækkes kapital fra mere lønsomme og aktuelt nødvendige sektorer. Kritikerne kalder det at sætte vognen foran hesten. Dette er kendt som værende en ret tvivlsom metode: »De tror, at verden blev skabt i to halvdele; en med og en uden infrastruktur«. De rige lande, også ny-industrialiserede u-lande, lader disse goder komme som et resultat af stigende produktion.

Den anden måde kan forekomme mere enkel; man støtter sig selv. Direkte ved favorisering, indirekte ved brug af en omfattende regulering til at holde de fattige ude af den etablerede økonomi. Faktisk støtter de to fløje hinanden i en uadskillelig symbiose. »Nok er der forskel på en ræv og en ulv; men for haren er det ligheden, der tæller« (p. 251).

Ses der bort fra retorikken, står magten stadig tilbage. Den er ens og konstant. Som en glimrende illustration af dette har De Soto fremstillet en oversigt, hvoraf det fremgår, at der i de sidste 38 år (1947 – 1985) gennemsnitligt pr. år er indført 26.822 normer og regulativer af centraladministrationen, og kun 358 er udvirket af regeringen i det parlamentariske samarbejde. Uden særlige udsving fra år til år. Dette foregår som et samarbejde mellem politikere, erhvervslivet og de offentlige myndigheder. Der er størstilet omfordeling, hvor ingen reelt beskæftiger sig med produktion af varer, som efterspørges på et marked. Dette er en fordeling af en kage, som stadig svinder, fordi ressourcerne anvendes på aktiviteter, der ikke eksisterer nogen reel efterspørgsel bag. Eller sagt mere prosaisk, som sydamerikanske lyrikere vil udtrykke det: »Et udelikat hyæneslagsmål med grilbene om det rådende nationalprodukt«.

Men hvad så med de fattige, dem uden muligheder og evner til at lukrere på denne politiske model? Med hensyn til disse konstaterer De Soto en sand og sund vilje til at overleve. Befolkningstallet stiger, og i de sidste 40 år er der sket en betydelig migration til byerne, især til hovedstaden, Lima. Dette truer den herskende orden, som derfor ved love og regulativer holder de fattige migranter tilbage i de agrare områder, adskilte og lettere at styre. Her synes magteliten bedre at kunne »hjælpe« dem og er således fri for deres indblanding i deres egne forhold. Som Martin Andersen Nexø ville have sagt: »Man kan tage livet, men ikke modet fra mennesket«.

Første hindring: Ingen boliger og ingen reel mulighed for selv at afhjælpe dette. Men trods dette er der masser af stats-ejet jord, som ligger ubenyttet hen. En identificeret gruppe, der arbejder på et højt organiseret niveau, invaderer et afmærket areal om natten og bygger inden daggry en by af mætter og blik med veje, fællesarealer m.m.. Selve planlægningen heraf er minutøs og kan tage et par måneder. (I de første 9 måneder af 1985 blev der søgt om 282 kollektive tilladelser og kun udstedt 3). De Soto konstruerer et hypotetisk tilfælde med en forening på 244 medlemmer for på den måde at følge den legale forretningsgang. Det tager 83 måneder og koster \$2.156 pr. medlem, i alt \$526.019, hvilket pr. medlem svarer til 56 måneders minimumsløn, for at opnå tilladelse. Den ulovlige bosættelse er konstant truet af myndighederne og kan når som helst ryddes. Disse forhold er bl.a. en kraftigt medvirkende årsag til de ringe boligforhold, der eksisterer. Hvem vil lægge meget arbejde og mange penge i noget, de ikke kan vide

sig sikre på?

Ligeledes forholder det sig med mulighederne for at opnå tilladelse til at producere. Som illustration af dette præsenterer De Soto et eksperiment: En lille virksomhed, to symaskiner. Det varede 289 dage og kostede \$1.231 at opnå produktionstilladelsen. Hele den lovgivningsmæssige procedure blev derefter printet ud. På et foto i bogen demonstreres dette – den fyldte 30 meter! Det krævede faktisk flere ansattes fulde tid og megen ekspertise. Hvem sagde Kafka?

Undergrundsøkonomien

Totalt set liggere 61% af arbejdstiden i den parallelle økonomi og bidrager med sin produktion til 40% af BNP. 43% af bebyggelsen i Lima er opnået ved ulovlige midler, beboes af ca. 1,8 mio mennesker og er vurderet til ca. \$8.300 mio. Der bygges private veje, finansieret af brugerne. Derimod håndhæver migranterne – som på grund af systemopbygningen ikke er dækket ind af den gældende lovgivning og politibeskyttelse – en naturretighedsbaseret lov ved selv at afstraffe tyve og mordere.

93% af person- og varetransporten og 83% af handelen er ligeledes ulovlig. Men disse er klart moralsk legitime mål, som af en arbitrær lovgivning er gjort ulovlige.

Når en så stor del af eksistensen fungerer illegalt, er det indlysende, at myndighederne mod bestikkelse ser den anden vej. De Soto's interviews viser, at det er almindeligt for den illegale sektor, at omkring 15% af indtjeningen går i myndighedernes repræsentanternes private lommer. Dette er selvfølgelig yderligere et forhold, der underminerer tilliden til lovene. Bestikkelsen ligner umiddelbart skat; men for brugeren legitimerer det ingenting over for staten; derfor må den illegale entreprenør på mange måder skjule sin eksistens. Idet det vil være for risikabelt at have en stor virksomhed, begrænses mulighederne for vækst. Af samme grund kan producenterne på det sorte marked heller ikke benytte et stort maskineri og reklame. Migranterne er ikke dækket ind af nogen aftaleret, og den gensidige tillid har som følge heraf sine begrænsninger. Bl.a. er betalinger ikke garanteret, og det er ikke muligt at udvide med fremmed kapital. Den illegale sektors ejendomsrettigheder er med andre ord ikke sikret af nogen generel lov.

Undergrundsøkonomien »beskattes«

Alligevel må måneskinnet betale direkte til denne mastodontstat, som på ingen måde yder noget til gengæld. Dette sker på især tre måder. Flere varer må købes af den formelle sektor, og disse er belagt med afgifter og moms. Specielt er benzin af interesse (transport), og de illegale betaler på den måde 5,7% af BNP og samlet 41,4% af afgiften på importerede varer. Den anden måde er ved inflation – inflation defineres af De Soto som en skjult skat på penge og bruges i keynesiansk økonomi til finansiering af et offentligt overforbrug og budgetunderskud. Fra den illegale sektor, som ikke kan anvende normale opsparingsmuligheder, sker der en overførsel af produktionsværdi til den legale sektor. Indirekte skader dette dermed også den sorte økonomi, idet den på grund af en årlig inflation på 100% (1983-85) er nødsaget til at bruge sine penge så hurtigt som muligt. Således kan den udeklarede økonomi altså ikke planlægge med en tidshorisont. De Soto anslår, at denne overførsel faktisk andrager så meget som 3,8% af BNP. Endelig er der den tredje overførsel: Det illegale låne-marked. Herpå er renten (juni 1985) 22% pr. måned. Disse

beløb kommer fra personer, der uden problemer kan opnå lån på det legale marked, og der flyttes derved ca. 3,5% af BNP, paradoksal nok stadig uden at staten vil anerkende den sorte sektors rettigheder til at eksistere på lige fod med andre.

Men selvfølgelig er der ingen tydelig grænse. Den legale sektor flyder – af begribelige årsager – over i den illegale, hvorved respekten for loven nedbrydes. Den legale sektor vil både have statslige garantier og samtidig unddrage sig betalingen herfor. Der er gået politisk kage i det: Alle ved, at det hele er fup!

Parallellen til den europæiske merkantilisme

Beskrivelsen af disse forhold fører De Soto til en sammenligning med den merkantilistiske proces i Europa. Den kendetegnedes netop ved, at der fra regeringen garanteredes privilegier til visse klart definerede grupper i samfundet. Disse grupper påvirkede direkte lovgivningen, som derved eksploderede, hvorfor der måtte anvendes en betragtelig sum til dette samarbejde.

Derudover måtte man bruge megen tid på historiens første organiserede lobbyisme i stedet for på det primære: Konkurrence på pris og kvalitet. Dette skete også på et tidspunkt med befolkningstilvækst og betydelig migration. Laugene hindrede folk i at få arbejde og søgte at holde dem uden for byerne. Også salg af varer fra disse uorganiserede grupper blev forbudt. I en teknisk økonomisk beskrivelse er det alt i alt samme situation som i dagens Peru. I denne periode virkede Adam Smith og den franske frihandelsforkæmper Bastiat. Deres bedrifter var at påpege, at såfremt vækst og frihed skulle eksistere, var det nødvendigt at skabe forhold, hvorunder frihandel blev mulig. Dette krævede politisk-økonomiske forhold med en udtalt respekt for ejendomsretten, retten til at bestemme over sig selv og sin produktion og lige love for alle, og som var enkle og forståelige. Dette førte i England til en liberalisering ved konstitutionelle ændringer. Men i Frankrig førte den samme situation til en særdeles voldelig revolution, som – da røgen lettede – viste sig kun at have haft mindre reel betydning for individernes rettigheder. Revolutionen i Frankrig favoriserede »samfundets nytte« frem for den enkeltes rettigheder.

Hvis De Soto havde stoppet sin analyse her, var betydningen nok ikke blevet så stor endda. Men ved at beskrive Peru i dag som en merkantilistisk stat er han faktisk implicit kommet til at beskrive mange vestlige demokratier, hvor bl.a. Keynes gennem sit virke har hjulpet til at genindføre merkantilistiske metoder, og hvor demokratiet er udartet til at favorisere afgrænsede grupper. Disse kan samlet fremføre deres krav. Lovene kan atter være med tilbagevirkende kraft. Interesseorganisationerne påvirker lovgivningen direkte på grund af deres specielle viden. Da lovene er vilkårlige og indviklede, har ingen mulighed for med sikkerhed at kende deres politisk-økonomiske rettigheder. Faktisk er forholdene så korrupte, at tvistigheder ofte afgøres af, hvorvidt advokaternes bekendtskabskreds besidder indflydelse. De Soto foreskriver en fredelig omvæltning med liberalistiske mål ved bl.a. konstitutionelle ændringer. De Soto understreger: »Der eksisterer ingen etableret metode eller teori, der giver politikerne mulighed for isoleret at beslutte, hvad der er mest brug for: Middelstandsboliger eller hovedveje mellem provinsen og hovedstaden. Hvad der er vigtigst: Vandkraftværker eller rafinaderier. Om man skal give større subsidier til de, der arbej-

der og investerer i Puno-regionen, eller til eksporterhvervene. Alle den slags beslutninger er rent faktisk simple politiske værddidomme« (p. 191).

Om anarkokapitalisme og libertarianisme

Af David Friedman

Private politikorps og private retssystemer er begreber, der rækker milevidt ud over de flestes politiske opfattelsesevne. I denne artikel giver den amerikanske filosof, professor David Friedman en række eksempler på, hvordan et samfund, hvor alt er privat organiseret, evt. ville fungere mht. politi og retssystemer. Anarkokapitalisme, kalder han det. Det er et anarkistisk samfund baseret på superkapitalistiske principper. Staten rangerer på lige fod med tyve og mafiavæsen. Den stjæler, bruger vold og tvang fuldstændig som den sicilianske mafia.

Det libertarianske samfund.

Libertarianismens bærende ide er, at folk skal have lov til at administrere deres liv, som de har lyst til. Vi afviser totalt ideen om, at folk med tvang skal beskyttes mod sig selv. Et libertariansk samfund vil ikke have love imod narkotika, spil, pornografi – og heller ingen regler om tvungne sikkerhedsseleer i biler. Vi afviser ligeledes ideen om, at nogen har andre tvangsmæssige krav på andre personer end netop kravet om at få lov til at være i fred. Et libertariansk samfund vil ikke have velfærd, intet socialt sikkerhedssystem. Mennesker, der ønsker at hjælpe andre, kan frivilligt gøre dette gennem privat velgørenhed i stedet for at bruge tvangsinddrevne midler fra skatteyderne. Mennesker, der ønsker at forberede deres alderdom, kan gøre dette gennem private forsikringer.

Folk, som ønsker at leve i et »dydigt« samfund omgivet af andre, som deler deres ide om dydighed, vil være frie til at lave deres eget samfund og træffe aftaler med hinanden, der gør det muligt at undgå det »syndige« i at købe og leje indbyrdes.

Så langt vil mange, der ikke kalder sig selv libertarianere, være enige. Problemet består i at definere, hvad det betyder at »være i fred«. Vi lever alle i et kompliceret og interafhængigt samfund; vi er alle konstant påvirket af hændelser, der foregår tusind kilometer herfra, foretaget af personer, vi aldrig har hørt om. Hvordan kan vi, i et sådant samfund, meningsfuldt tale om, at hver enkelt person skal være fri til at gøre, hvad han vil?

Svaret på dette spørgsmål skal søges i ejendomsrets-begrebet. Hvis vi mener, at hver enkelt person ejer sin krop og kan håndhæve ejendomsret over andre ting ved selv at skabe dem eller ved, at ejerskab overføres til ham fra en anden ejer vil det i hvert fald formelt være muligt at definere begrebet »at være i fred« og dets modsætning »at blive tvungent«. En person, der fysisk afholder mig fra at benytte min ejendom, som jeg vil – når jeg ikke netop bruger den til at krænke hans ret til at bruge sin ejendom – udfører tvang over for mig. En mand, som forhindrer mig i at tage heroin, tvinger mig. En mand, som forhindrer mig i at skyde ham, gør ikke.

Dette lader spørgsmålet stå åbent om, hvordan man håndhæver ejendomsretten over ting, som ikke er 100 procent menneskeskabt som f.eks. landområder og mineralressourcer. Blandt libertarianere hersker der uenighed om dette spørgsmål. Heldigvis har svaret begrænset indflydelse på karakteren

af det libertarianske samfund – i hvert fald her i landet. Kun omkring 3 pct. af de samlede indkomster er lejeindtægter. Lægges lejeværdien af ejer-benyttede boliger til, vil tallet blive omkring 8 pct. Ejendomsskatter – lejeindtægter indsamlet af staten udgør yderligere omkring 5 pct. Således udgør den totale lejeværdi af al ejendom, grunde og bygninger, adderet op, omkring 13 pct. af alle indkomster. Det meste af det er leje af værdien af bygninger, som er skabt gennem menneskelige udfoldelser, og det medfører således intet problem med hensyn til definitionen af ejendomsretten; den totale lejeindtægt af alt land, som medfører et sådant problem er derfor kun en beskeden del af den totale indtægt. Totalværdien af råmateriale af alle mineraler, der bruges – den anden store post af »uproducerede ressourcer« – er på ca. 3 pct. Således fremgår det igen, at en stor del af værdien er resultatet af menneskelige ydelser – at grave malmen op af jorden. Kun værdien af råmaterialerne kan med rimelighed betragtes som uproduceret. Så ressourcer, hvis eksistens ingenting har med menneskelig indvirken at gøre, giver måske ejerne ca. en tyvendedel af nationalindkomsten. Den resterende majoritet af indkomsterne er resultatet af menneskelige udfoldelser. Det er skabt af identificerbare grupper af mennesker, som arbejder sammen under den forudsætning, at fællesproduktet skal deles.

Ejendomsrets-begrebet tillader i det mindste en formel definition af hhv. begrebet »at være i fred« og begrebet »at tvinge«. At denne definition er i overensstemmelse med, hvad folk sædvanligvis forstår ved disse begreber – at et libertariansk samfund vil være frit – er på ingen måde underligt. Det er på dette område, at libertarianere deler opfattelser med vore venner på venstrefløjen, som er enige i, at enhver skal være fri til at gøre, hvad han vil; men de udvider argumentationen med, at en sulten mand ikke er fri, og at hans ret til frihed således implikerer en forpligtelse til at tilbyde ham mad, uanset om man bryder sig om det eller ej.

Private retssystemer.

Hvordan kan vi, uden staten, bilægge de stridigheder, som i dag afgøres i retten? Hvordan kan vi beskytte os selv mod kriminelle?

Overvej først det enkleste tilfælde, bilæggelsen af en stridighed mellem to vel-etablerede virksomheder, hvori der indgår kontrakter. En stor del af den slags stridigheder bliver i dag ikke afgjort af det statslige retsvæsen, men derimod gennem private voldgiftskendelser. Virksomhederne præciserer en procedure for hvordan en voldgiftsavgørelse af en hvilken som helst uenighed skal forløbe, når de indgår kontrakter. Således undgår de at bruge tid og penge på det offentlige retsvæsen.

Voldgiftsmanden har ingen politimagt. Hans funktion er at forelægge kendelser, ikke at gennemtvunge dem. I øjeblikket bliver voldgiftsavgørelser almindeligvis gennemtvunget af det statslige retsvæsen, hvilket er en udvikling, der er sket fornylig; historisk set blev domsældelserne overholdt pga. firmaernes ønske om at bevare deres ry. Det er temmelig vanskeligt at

overtale andre til at indgå en kontrakt, der præciserer en voldgiftsavgørelse, når man har nægtet at acceptere en voldgiftsmands kendelse ...

Voldgiftsarrangementer er allerede meget udbredte. Når det statslige retsvæsen til stadighed forringes, vil private voldgiftsavgørelser blive mere og mere udbredt. Men de tilbyder kun at afgøre stridigheder i sager, hvor der i forvejen eksisterer kontrakter. Voldgiftskendelser giver i sig selv ingen løsning for manden, hvis bil tilføjes en bule af en uforsigtig bilist, endnu mindre for offeret for tyveri. I begge tilfælde vil sagsøgeren og den sagsøgte være uvillige til at finde en voldgiftsmand, der er til fælles tilfredsstillelse, idet de har forskellige interesser og ikke har indgået en aftale om domsafgørelse i forvejen. Faktisk har den sagsøgte overhovedet ingen grund til at acceptere en voldgiftsavgørelse; han kan kun tabe, hvilket bringer os til problemet i at forhindre vold.

Beskyttelse mod vold er et økonomisk gode. I øjeblikket sælges det i forskellige former – låse, tyverialarmer. Efterhånden som det offentlige politis effektivitet aftager, bliver disse markedssubstitutioner for politiet og retsvæsenet mere populære.

Private politikorps.

Antag, at der på et tidspunkt i fremtiden ikke er et offentligt politi, men i stedet private vagtværn. Disse værn sælger den ydelse, det er at beskytte deres klienter mod kriminalitet. Måske yder de også den service, det er at forsikre deres klienter mod tab forårsaget af kriminalitet.

Hvordan vil et sådant vagtværn yde beskyttelse? Det vil være en økonomisk afgørelse, der kommer an på forskellige alternativets omkostninger og effektivitet. Det ene ekstreme vil være, hvis de blot begrænser sig selv til passivt forsvar, installerer komplicerede låse og alarmer. Eller måske vil de overhovedet ikke foretage nogen forebyggende foranstaltninger, men kun udfolde store anstrengelser for at fange kriminelle, der har krænket deres klienter. De vil måske foretage fodpatuljering eller patruljere i patruljevogne, ligesom vort nuværende offentlige politi gør det. I hvert fald vil de sælge deres ydelser til deres kunder, og derfor vil de have et stærkt incitament til at udbyde en service af så høj kvalitet som muligt til så lave omkostninger som muligt. Det er rimelig antagelse, at kvaliteten af disse ydelser vil være højere og omkostningerne lavere end dem det nuværende statslige beskyttelsessystem kan tilbyde.

Der vil uundgåeligt opstå konflikter vagtværn og vagtværn imellem. Hvordan kan de løses?

En aften kommer jeg hjem og opdager, at mit fjernsyn mangler. Jeg ringer øjeblikkeligt til mit vagtværn, Tannahelp Inc., for at rapportere tyveriet. De sender en repræsentant. Han checker det automatiske kamera – som Tannahelp, som en del af deres service, har installeret i min stue – og ser en optagelse af en Joe Bock, der trækker fjernsynet ud gennem døren. Tannahelprepræsentanten kontakter Joe og fortæller, at Tannahelp har grund til at antage, at han er i besiddelse af mit fjernsyn, og foreslår, at Joe leverer det tilbage sammen med ti dollar oveni til at betale Tannahelps for tid og besvær med at finde frem til ham. Joe svarer, at han aldrig i sit liv har set mit fjernsyn og beder i øvrigt Tannahelprepræsentanten om, at lade ham være i fred.

Repræsentanten pointerer, at indtil Tannahelp er overbevist om, at der er tale om en fejltagelse, må han fortsætte på

den formodning, at fjernsynet tilhører mig. Seks store og stærke Tannahelp ansatte vil vente ved Joes dør næste morgen for at afhente fjernsynet.

Joe informerer til gengæld repræsentanten om, at han også benytter et vagtværn, Dawn Defense, og at hans kontrakt med dem utvivlsomt indebærer, at de skal beskytte ham, såfremt seks gorillaer bryder ind i hans hus og stjæler hans fjernsyn.

Det ser ud til at scenen er gjort klar til en rar lille krig mellem Tannahelp og Dawn Defense. Det er præcis sådanne muligheder, der har givet nogle libertarianere, som ikke er anarkister – Ayn Rand er den mest kendte – anledning til at afvise muligheden for konkurrerende frimarkeds vagtværn.

Men det er dyrt at føre krig, og Tannahelp og Dawn Defense er begge foretagender, der lever af profit. De er begge mere interesseret i at spare pengene end at vinde en krig. Jeg tror, at resten af historien er mindre voldelig end frk. Rand antager.

Tannahelprepræsentanten drejer telefonnummeret til sin modpart Dawn Defense. »Vi har et lille problem ... a. Efter at have forklaret situationen pointerer han, at såfremt Tannahelp sender seks mænd og Dawns otte vil der opstå en kamp. Måske vil nogen ligefrem blive såret. Ligegyldigt hvem der vinder^{te}, vil det være dyrt for begge parter, når konflikten er overstået. Firmaerne kommer måske ligefrem til at betale højere lønninger til deres ansatte p.g.a. risikoen; begge firmaer vil så blive nødt til at forhøje deres takster. Hvis de gør det, vil Murbard Ltd. – som er et nyt aggressivt firma, der har prøvet på at blive etableret i området – underbyde deres priser og stjæle deres kunder. Der må være en løsning, der er bedre end denne.

Repræsentanten fra Tannahelp foreslår, at den bedre løsning er en voldgiftsavgørelse. De vil lade stridigheden om fjernsynet afgøre hos et lokalt voldgiftsfirma. Hvis voldgiftsmanden afgør, at Joe er uskyldig, går Tannahelp med til at give Joe og Dawn service en erstatning for at optage tid og give besvær. Hvis han bliver dømt skyldig, vil Dawn Defense acceptere dommen; da fjernsynet ikke tilhører Joe har de ingen forpligtelse til at beskytte ham, når mændene fra Tannahelp kommer for at hente det.

Det, jeg har beskrevet, er en meget improviseret situation. Når først anarkokapitalistiske institutioner er etableret i praksis, vil vagtværn forvente den slags vanskeligheder og derfor udfærdige kontrakter på forhånd. De kontrakter vil præcisere, hvilken voldgiftsmand der skal bringe dem i orden, før de specifikke konflikter dukker op (1).

Hvem vil skabe lovene i et sådant anarkistisk samfund? På hvilket grundlag vil den private voldgiftsmand afgøre, hvilke gerninger der er kriminelle, og hvad straffen skal være? Svaret er, at retssystemet vil blive skabt for profit på det åbne marked præcis som alle mulige andre ting bliver fremstillet i dag. Der ville være konkurrence mellem forskellige lovmærker, ligesom der er konkurrence mellem forskellige bilmærker.

I sådan et samfund vil der være mange retter og mange retssystemer. Vagtværnene vil parvis på forhånd blive enige om, hvilken ret de vil bruge i tilfælde af en konflikt. På den måde vil de love, som en bestemt sag skal afgøres af, implicit være aftalt på forhånd gennem aftaler mellem de vagtværn, hvis kunder er involveret. I princippet kunne der være forskellige retssystemer og forskellige sæt af love for hvert par af vagtværn. I praksis er der mange værn, der vil finde det bekvemt at benytte den samme ret, og mange retssystemer vil

finde det bekvemt at benytte et identisk, eller næsten identisk, lovsystem for at gøre spørgsmål enklere for deres kunder.

Før et samfund – hvor forskellige mennesker fungerer under forskellige love – dømmes som værende kaotisk og uretfærdigt, så husk på, at i vort samfund er de love, som man dømmes efter, forskellige, afhængig af hvilket land, stat og endda by, man befinder sig i. I det system, jeg beskriver, afhænger det i stedet af, hvilket vagtværn man benytter, og det værn, som den person, man anklager for at have begået en forbrydelse, benytter.

I sådan et samfund produceres loven i overensstemmelse med markedets efterspørgsel efter lovsystemer. En ret finansierer sig selv ved at tage betaling for sin voldgiftsservice. Dens succes afhænger af, hvilket omdømme den har med hensyn til hæderlighed, pålidelighed, hurtighed og med hensyn til, i hvor høj grad potentielle kunder ønsker de bestemte love, den dømmes efter. De nærmeste kunder er vagtværn. Men vagtværnet sælger selv et produkt til sine kunder. En del af dette produkt er det retssystem, dets kunder vil blive dømt efter. Hvert vagtværn vil forsøge at benytte de retssystemer, som dets kunder vil indrette sig efter. Et eksempel, man kunne forestille sig her, er dødsstraf. Nogle personer føler måske, at risikoen for selv at blive dømt til døden – retfærdigt eller uretfærdigt – opvejer enhver mulig fordel, der er ved dødsstraf. De ville foretrække at anvende vagtværn, der benytter retssystemer, der ikke bruger dødsstraf. Andre borgere vil måske føle sig mere sikre over for potentielle mordere, hvis det var kendt, at personer, der slog dem ihjel ville komme i den elektriske stol. Måske mener de, at sikkerhed er at foretrække for risikoen for selv at komme i den elektriske stol, eller for at være ansvarlig for, at en uskyldig dør, anklaget for mord. Disse personer ville, hvis det var muligt, benytte værn, der benytter retssystemer, der anvender dødsstraf.

Hvis nogle personer har en opfattelse og andre en anden, og hvis deres følelser er stærke nok til at påvirke deres valg af vagtværn, vil det kunne betale sig at føre en politik, der garanterer, når det overhovedet er muligt, at der bruges retssystemer, som ikke anvender dødsstraf. På den måde kan de tiltrække antidødsstraf kunder. Andre værn gør det modsatte.

Stridigheder mellem to anti-dødsstraf værn vil naturligvis føre til, at et anti-dødsstraf retssystem benyttes; på lignende vis vil stridigheder mellem to prodødsstraf værn føre til, at et pro-dødsstraf retssystem benyttes. Hvad vil der ske i en strid mellem et antidødsstraf værn og et pro-dødsstraf værn? Det er indlysende, at der ikke vil være mulighed for, at sagen føres i et retssystem, hvis jeg slår dig ihjel, men i et andet, hvis du bliver slået ihjel af mig. Vi kan ikke begge to få præcis den lov, vi ønsker.

Vore præferencer vil afspejles i de overenskomster, vi efterspørger hos vores respektive vagtværn. Hvis modstanderen af dødsstraf føler sig mere sikker end tilhængerens, vil værnene blive enige om ikke at bruge dødsstraf: værnene, der ønsker dødsstraf vil få noget andet til gengæld. Måske vil det gå med til at slippe for at betale sagsomkostningerne, eller at nogle andre stridsspørgsmål får lov til at ligge.

Man kan forestille sig flg. ideelle forretningsproce: To værn forhandler om, hvorvidt de skal benytte et pro- eller antidødsstraf retssystem. Pro-værnet regner med, at det vil være 20.000 \$ (2) værd om året for dets kunder at benytte et prodødsstraf retssystem; med andre ord er det forskellen mellem, hvad det kan sælge sine ydelser for, i henhold til, om ydel-

sen indebærer en garanti for, hvorvidt der eksekveres dødsstraf eller ej i tilfælde af en stridighed med et andet værn. Antidødsstraf værn kalkulerer med et tilsvarende beløb på 40.000 \$. Det tilbyder pro-værnet 30.000 \$ om året for til gengæld at acceptere et anti-dødsstraf retssystem. Pro-værnet accepterer. Nu kan antidødsstraf værn hæve sine takster tilstrækkeligt til at få ekstra 35.000 \$ ind. Dets kunder er glade, idet garantien for ikke at blive dødsdømt er meget mere værd end dette beløb. I Værnet er man glade; værnene får en ekstra profit på 5.000 \$ om året. Pro-værnet reducerer sine takster med 25.000 \$ om året. Dette bevirker, at det er i stand til at beholde sine kunder og endda få flere, idet besparelsen er mere end nok kompensation for ikke at bruge det retssystem, de oprindeligt valgte. Retten får en også en profit på 5.000 \$ ekstra om året. Ganske som i alle gode forretninger tjener alle på det.

Hvis kunderne fra de to værn på en eller anden måde føler sig lige stærke, vil der måske blive valgt to retsvæsener, en af hver slags, og sagerne delt tilfældigt imellem dem. I hvert fald vil kundens præferencer m.h.t. lovsystem – hans egen holdning af, hvilken lovtype han ønsker at leve under – være en betydelig faktor i spørgsmålet om, hvilken lovtype han rent faktisk kommer til at leve under. Når han bliver anklaget, kan hans præferencer ikke alene afgøre det, idet anklageren er nødt til at benytte samme lovsystem.

I tilfældet med dødsstraf er de to retninger direkte modstillet. En anden mulighed er, at bestemte kunder måske ønsker specialiserede love, som er tilpasset til deres bestemte omstændigheder. Mennesker, der bor i et ørkenområde, ønsker måske et lovsystem, som meget klart definerer deres ejendomsrettigheder til vand. Personer i andre områder synes måske, at en så detaljeret behandling af dette problem i bedste fald er overflødig. I værste fald er den måske kilden til en fantastisk stor irritation. Således vil ørkenfolkene måske allesammen benytte et vagtværn, der har den politik altid at benytte et retssystem med en veludviklet vandlov. Andre værn samtykker i at bruge dette retssystem i stridigheder med dette værn, men vil indbyrdes bruge andre retssystemer.

Mange forskelle retssystemer imellem vil sandsynligvis være endnu mere spidsfindige. Folk vil synes, at en rets beslutninger faldt hurtigere eller var lettere at forudsige end de øvrige, eller at kunderne fra et vagtværn var bedre beskyttet end kunderne fra de andre. Vagtværn, der prøver at opbygge deres eget renorne, vil lede efter det »bedste« retssystem.

Der vil sikkert blive gjort adskillige indvendinger mod sådanne frimarkeds-retssystemer. Den første indvending er, at retfærdigheden vil »blive solgt til den, der byder højest«. Dette vil imidlertid være selvmorderisk; dommerne vil ikke have nogen kunder, medmindre de til stadighed har ry for at være retfærdige – i modsætning til dommerne i vores nuværende system. En anden indvending er, at det er retsvæsenets og den lovgivende forsamlings arbejde at opdage love, ikke at skabe dem; der eksisterer ikke to konkurrerende tyngdelove, så hvorfor skulle der kunne eksistere to konkurrerende love om ejendomsretten? Men der kan godt eksistere to konkurrerende teorier om tyngdekraften eller om den rigtige definition af ejendomsretten. En opdagelse er i lige så høj grad en produktiv aktivitet, som en skabelse er det. Hvis det er indlysende, hvad den »korrekte« lov er – hvilke regler om menneskelig interaktion der kan udledes fra menneskets natur – så vil alle retssystemer være enige, ligesom alle arkitekterne er enige om de

fysiske love. Hvis det ikke er indlysende, så vil markedet frembringe undersøgelser, der har til hensigt at opdage »korrekte« love.

En anden indvending er, at et system bestående af mange forskellige lovsystemer vil være forvirrende. Hvis dette skal foregive at være et seriøst problem, vil retssystemerne af den grund have et økonomisk incitament til at indføre ensartede love på samme måde, som papirfabrikker har et incitament til at producere standardiserede papirstørrelser. Der vil kun blive introduceret nye love, hvis fornyeren tror på, at fordelene ved de nye love opvejer fordelene fra de ensartede love.

Den mest seriøse indvending mod frimarkeds-love er det tilfælde, hvor sagsøgeren og den sagsøgte ikke kan enes om at benytte en fælles ret. Det er klart, at en morder vil foretrække en skånsom dommer. Hvis retten først blev valgt af de stridende parter, efter at forbrydelsen var begået, ville det måske være et uovervindeligt problem. I de situationer, jeg har beskrevet, er retssystemerne på forhånd udpeget af vagtværnene. Der vil nok næppe være tilstrækkeligt med mordere på noget som helst tidspunkt til, at de kunne drive deres eget vagtværn – et vagtværn med en politik om at benytte retssystemer, der ikke betragter mord som en forbrydelse. Hvis der var, ville ingen andre vagtværn acceptere den slags retssystemer. Mordernes værn ville enten være nødt til at acceptere et fornuftigt retssystem eller kæmpe en håbløs kamp mod resten af samfundet.

Indtil en person er anklaget for en forbrydelse, vil enhver først og fremmest have love, der yder beskyttelse mod forbrydelser, og som lader ham leve fredeligt og produktivt sammen med andre. Dette gælder selv kriminelle. Ikke mange mordere vil ønske at leve med love, der tillader dem at dræbe – og tillader, at de bliver dræbt.

Enhver med blot den mindste smule fantasi kan forestille sig en radikal ny samfundsstruktur, en anarkokapitalistisk eller en anden. Spørgsmålet er: Vil det fungere? De fleste forklarer mig omgående to eller tre grunde til, at det ikke vil fungere, når de første gang hører min beskrivelse af anarkokapitalismen. De fleste af deres argumenter kan reduceres til to: Systemet vil leve på mafiaens nåde, der kan etablere sit eget »vagtvræn«, eller det kan overtage eksisterende vagtværn og forandre dem til forbryder-vagtvræn. Vagtvræne vil indse, at tyveri er mere profitabelt end almindelige forretninger og derefter gå sammen og skabe en stat.

Det væsentligste forsvarsvåben mod organiseret kriminalitet er bestikkelse. Det fungerer, fordi politibetjente ikke har nogen egentlig interesse i at gøre deres arbejde godt, og deres kunder har ingen sammenlignelig standard, der kan fortælle dem om de ydelser de får er pengene værd. Hvor meget skal man betale chefen for en afdeling i politiet for, at hans mænd accepterer bestikkelse som tilladelse til at udføre kriminalitet? I de fleste tilfælde: Ingenting. En større kriminalitetsrate vil måske ligefrem overtale vælgerne til at stemme for, at flere penge og større lønninger tildeles politiafdelingen.

Hvis de ansatte i et privat vagtværn accepterer sådanne bestikkelser, er situationen væsentlig anderledes. Jo dårligere et arbejde vagtværnet udfører, jo mindre salærer kan det opkræve. Hvis et vagtværns kunder opdager, at de gennemsnitligt mister ti dollars mere om året til tyve, end kunderne fra andre vagtværn gør, vil de kun fortsætte med at gøre forretninger med det dårlige vagtværn, hvis det er mindst ti dollar billigere end andre vagtværn. Så hver dollar, der er stjålet fra kunderne,

går altså direkte fra vagtværnets indtægter. Hvis vagtværnet er et, der garanterer udførelsen af ydelser ved at forsikre kunderne mod tab, er forbindelsen mere direkte. På begge måder er det i overordentlig grad i vagtværnets ejeres interesse at sørge for, at deres ansatte ikke modtager bestikkelse. Den eneste bestikkelse, som det kunne betale sig for værnnet at tage imod, vil være en, der er større end værdien af de stjalne effekter – i øvrigt en temmelig dårlig handel for tyven.

Dette betyder ikke, at de ansatte på et vagtværn aldrig tager imod bestikkelse. Den ansatte og vagtværnets interesser er ikke identiske, hvilket betyder, at de, der driver værnnet vil gøre deres bedste for, at deres mænd forbliver ærlige. Det er mere, end man kan sige om et politikorps. Organiseret kriminalitet, hvis det fortsætter med at eksistere i et anarkokapitalistisk samfund, vil være i en meget svagere position end det er nu. Tillige med vil, som jeg vil argumentere for senere, de fleste af de ting, som den organiserede kriminalitet i dag tjener penge på være lovlige i et anarkokapitalistisk samfund. Således vil både dens størrelse og popularitet være kraftigt reduceret.

Hvad med mulighederne for, at mafiaen får sit eget vagtværn? For at det skal muligt for et sådant firma at tilbyde sine kunder de ydelser, de ønsker – må det enten få de andre vagtværn til at samtykke i, at voldgiftsafgørelser foretages af en ret, der accepterer kriminalitet, eller det må undlade overhovedet at få truffet voldgiftsafgørelse. For at gøre det første må det tilbyde andre værn så gode vilkår, at deres kunder er villige at lade sig bestjæle. Som i tidligere omtalte sag henviser dette tyven til at bestikke offeret med et større beløb, end han er blevet bestjålet for, hvilket er en usandsynlig situation. Hvis mafiaens vagtværn nægter at acceptere en voldgiftsafgørelse, vil det konstant være i konflikt med andre vagtværn. Ofrene fra tyverier vil være villige til at betale mere for at blive beskyttet, end tyvene vil betale for at kunne stjæle lidet stjalne ting er mindre værd for tyvene end de er for ofrene). Derfor vil de ikke-kriminelle vagtværn konstatere, at det er profitabelt at bruge et større beløb på at overvinde det kriminelle værn end det beløb, kriminelle kan bruge på at overvinde dem. I realiteten kæmper de kriminelle en håbløs krig mod resten af samfundet og bliver kørt i sæk.

Et andet og relateret argument imod anarkokapitalisme er, at det stærkeste vagtværn altid vil vinde, den store fisk æder den lille fisk, og den retfærdighed du får, vil afhænge af dit vagtværns militære styrke.

Denne beskrivelse passer fint på stater, men vagtværn er ikke territorialherredømmer. Et værn, der afgør sine stridigheder på slagmarken, har altid økonomiske tab, uanset hvor mange slag det vinder. Slag er dyre – de er også farlige for kunder, der får deres haver forvandlet til åbne slagmarker. Kunderne vil finde en mindre prangende beskytter. Ingen kunder betyder ingen penge til at betale tropperne med.

Den bedste måde til at forstå, hvorfor anarkokapitalisme er så meget mere fredelig end vores nuværende system, er måske gennem en analogi. Overvej, hvordan vor verden ville være, hvis omkostningerne ved at flytte fra et land til et andet var nul. Alle bor i en husvogn og taler det samme sprog. En dag annoncerer Frankrigs præsident, at p.g.a. problemer med nabolande vil der blive udskrevet nye militær-skatter, og at der snart vil blive indført værnepligt. Den næste morgen vil Frankrigs præsident opdage, at han regerer over et fredeligt, mennesketomt landskab, befolkningen er blevet reduceret til

ham selv, tre generaler og 27 krigskorrespondenter.

Vi kan ikke alle bo i husvogne. Men hvis vi køber vores beskyttelse hos et privat firma i stedet for hos en stat, kan vi købe den hos et andet firma, så snart vi mener, at vi kan opnå en bedre handel. Vi kan skifte beskyttere uden at skifte lande.

Risikoen for, at private vagtværn »spiller stærke mænd« eller »pjækker«, er ikke så stor, forudsat at der er mange af dem, hvilket bringer os til det andet og langt mere seriøse argument imod anarkokapitalismen.

Vagtværnene vil have en del af den armerede magt i et samfund. Hvad kan afholde dem fra at slå sig sammen og bruge denne magt til selv at danne en stat?

I en mere ultimativ betydning kan intet forhindre, at den brede befolkning vil besidde våben og vil være villig til at gøre brug af dem. Det er en af grundene til, at jeg er imod våbenkontrol-lovgivning.

Men der eksisterer beskyttelsesforanstaltninger, der er mindre ultimative end våbnet modstand. Trods alt besidder vores nuværende politikorps, hjemmeværn og væbnede styrker den største væbnede magt. Hvorfor har de ikke i fællesskab forsøgt at overtage landet til deres egen fordel? Hverken soldater eller politibetjente er særlig godt lønnede; de ville helt sikkert kunne opnå en bedre aflønning ved at true med våbenmagt.

Et komplet svar på dette spørgsmål vil omfatte næsten hele politologien. Et kort svar er, at folk agerer i forhold til, hvad de opfatter som rigtigt, passende og praktisk. Den tilbageholdenhed, der forhindrer et militærkup, er i bund og grund den indre tilbageholdenhed, som mænd med våben besidder.

Vi må ikke spørge om hvorvidt et anarkokapitalistisk samfund vil være sikkert fra, at mænd med våben gennemfører en magtovertagelse (sikkerhed er ikke en opnåelig option), men snarere, om det vil være mere sikkert, end vores nuværende samfund er det med den samme magtstyrke som mændene med våbnene udgør. Jeg synes, at svaret er Ja. I vort samfund er de personer, som ville kunne udføre et sådant kup: Politikere, officerer og politibetjente; personer, der præcist er udvalgt med egenskaber til at stræbe efter magt og være gode til at bruge disse egenskaber. Det er personer, der allerede tror på, at de har ret til koste rundt med andre – det er deres job. De er specielt velkvalificerede til at bemægtige sig magt. I et anarkokapitalistisk samfund er de personer, der leder vagtværnene, »udvalgt« på baggrund af deres evner til at drive en virksomhed effektivt og til at tilfredsstille deres kunder. Det vil altid være muligt, at nogle af dem også vil vise sig at være hemmelige »magt-freaks«, men det er helt sikkert mindre sandsynligt end det er i vores nuværende system, hvor lignende job er mærket: »Gælder ikke »anti-magt-freaks«.

Ud over de potentielle konspiratorers gemytter er der en anden relevant faktor: Antallet af vagtværn. Hvis der kun er to eller tre i hele det område, der nu dækker USA, vil en konspiration blandt dem måske være praktisk mulig. Hvis udbudet af vagtværn derimod er på ca. 10.000, så vil kunderne blot engagere nogle andre vagtværn til at beskytte sig mod deres oprindelige vagtværn, i tilfælde af ligeegyldigt hvilke grupper, der begynder at opføre sig som en stat.

Hvor mange værn, der vil være, afhænger af, hvilken størrelse værn der udfører det mest effektive beskyttelsesarbejde for sine klienter. Mit eget gæt er, at der snarere vil være 10.000 værn end 3. Hvis de forhåndenværende politistyrker kan siges at være nogen som helst indikation, så vil et vagtværn, der be-

skytter så mange som 1 million personer, være langt over den optimale størrelse.

Min konklusion er udtryk for en forsigtig optimisme. Når først anarkokapitalistiske institutioner er etablerede med en udbredt accept over et stort område, vil de være rimeligt stabile over for indenlandske trusler.

Er den slags institutioner ægte anarkistiske? Er de private vagtværn, jeg har beskrevet, forklædte stater? Nej. I min definition af en stat – som kommer tættere end nogen andre, jeg kender, på at beskrive, hvorfor folk kalder nogle institutioner for stater, og ikke andre – er de ikke stater. De har ingen rettigheder, som individer ikke har, og derfor kan de ikke beskæftige sig med legitimeret tvang.

De fleste mennesker, jeg selv inklusiv, mener, at et individ har ret til at bruge magt for at forhindre andre i at krænke hans rettigheder – stjæle fra ham, for ikke ligefrem at sige at myrde ham. De fleste er enige i, at ofret har ret til at tage det tilbage, som tyven har stjålet, og har ret til at bruge magt for at gøre det. Samfundskontraktteorier begynder ud fra den præmis, at individer har disse rettigheder og overdrager dem til staten. For at en sådan stat kan være legitim, skal den være etableret gennem enstemmigt samtykke, ellers har den ingen specielrettigheder over dem, der nægter at underskrive »samfundspagten«. I et system med private vagtværn vil det aktuelle værn, ligesom den ideelle stat, kun optræde som repræsentant for villige klienter, der har ansat værnet til at håndhæve deres egne rettigheder. De fordrer ingen andre rettigheder over for ikke-klienter end netop retten til at forsvare deres klienter mod vold, den samme ret, som alle individer har. De gør intet, som et privat individ ikke kan gøre.

Dette betyder ikke, at de aldrig vil tvinge nogen. Et vagtværn kan, ligesom en stat, tage fejl og arrestere den forkerte mand. På nøjagtig samme måde som en privat borger kan skyde efter, hvad han tror er en listetyv, og i stedet ramme postbudet i ryggen. I hvert tilfælde forekommer der vold, men det forekommer ved uheld, og voldsudøveren er ansvarlig for sine handlinger. Borgeren kan blive tiltalt som »postbuds-slagter«, og vagtværnet anklaget for fejlagtig arrestation. Når først de kendsgerninger, der har gjort handlingen voldelig, bliver kendt, vil den ikke længere være anset for at have været legitim.

Dette gælder ikke for handlinger udført af staten. For at anklage en politibetjent for fejlagtig arrestation må jeg ikke blot bevise, at jeg var uskyldig, men også, at politibetjenten ikke havde nogen grund til at mistænke mig. Hvis jeg bliver låst inde i tyve år, og det bagefter bliver bevist, at jeg uskyldig, har jeg ingen retsmæssige krav på staten for mine spildte tyve år og mentale lidelser. Det er erkendt, at staten foretog et fejltagelse, men staten har lov til at tage fejl og behøver ikke som resten af os at betale for det. Hvis jeg med vished om, at jeg er uskyldig, forsøger at flygte, og en politibetjent skyder mig ned, vil han have fuldstændig ret til at gøre det, og jeg er den kriminelle. Hvis jeg i selvforsvar skyder ham for at forhindre ham i afskyde mig, vil jeg blive kendt skyldig som morder, selv efter at det er bevist, at jeg var uskyldig med hensyn til tyveriet og således ikke gjorde andet end at forsvare mig selv over for statens (uforsætlige) vold.

Forskellen, der ligger i rettigheder håndhævet af et privat vagtværn og rettigheder håndhævet af en stat, mere end berører det betydningsfulde spørgsmål om, hvad der er anarki, og hvad der ikke er anarki. Det er en af de afgørende grunde til, at en stat trods det, at den er begrænset, nemmere kan forandre

sig til et tyranni, end et system af private vagtværn. Selv den mest begrænsede stat har den slags specielle rettigheder, som jeg har beskrevet; alt det, jeg fortalte om i det foregående afsnit, var sandt i dette land i dets tidligste og (for hvide mænd) frieste dage.

Den slags rettigheder tillader, at staten slår sine modstandere ihjel og derefter undskylder for fejltagelsen. Medmindre beviserne for den kriminelle hensigt er meget klare, er morderne immune over for straf. Selv, når beviserne er overvældende som i sagen om overfaldet på the Chicago Black Panthers for nogle år siden, er der ikke tale om at stille de ansvarlige for retten for den egentlige forbrydelse. Hanrahan, anklageren for Cook Country distriktet, som er ansvarlig for overfaldet, blev sigtet, men ikke for at have foretaget en sammensværgelse med det formål at begå mord, men for obstruktion af retten – han blev med andre ord ikke sigtet for at slå personer, han ikke brød sig om, ihjel, men for at lyve om det bagefter. Dette er ikke et isoleret eksempel på justismord. Det er det uundgåelige resultat af et system, hvor staten har bestemte specialrettigheder over, og ud over almindelige individers rettigheder – blandt disse retten til ikke at blive gjort ansvarlig for sine fejltagelser. Når disse rettigheder er fjernet, når statens repræsentant er reduceret til at have status som en privat borger og har de samme rettigheder og ansvar som hans naboer, vil det, der bliver tilbage, ikke længere være en stat (3).

Noter:

- 1) Her kommer David Friedmans humor til udtryk. Gennem navnene på vagtværnene refererer han til andre kendte amerikanske libertarianere. Således henfører Tannahelp Inc. til ægteparret Moms & Linda Tannehill (se undertegnede anmeldelse af »The Market for Liberty« i LIBERTAS- tidsskriftet nr. 4, 1988). Firmaet Murbard Ltd. henfører til den kendte amerikanske anarkistiske tænker Murray N. Rothbard.
- 2) Her er det selvfølgelig væsentligt at være opmærksom på, at artiklen er fra 1973.
- 3) I 1973 udgav David Friedman den meget solgte bog »The Machinery of Freedom – Guide to a Radical Capitalism«. Genoptrykt i 1978 og i 1989 i en redigeret og udvidet udgave.

Oversat af Per Ørum-Hansen

Om statslig uetisk etik

Af Bo Warming

Kun, hvis man er hooked på følelser og moraliseren – og ikke prioriterer fornuft og markeds kræfter, kan man falde for den formynderiske etik, som statsmagten – bl.a. via Etisk Råd – søger at gøre accepteret i disse år. Sker det, vil usaglig respekt for lægevæsenet blive fremmet. Selv om den skadelige og spildagtige brug af skattepenge til lægearbejde er mindre alarmerende end fx socialhjælp og statslig småbørnspasning, er der grund til at se kritisk på det alt for fredhelige lægevæsen, som jo er den socialistiske velfærdsstats spydspids.

Om statslig uetisk etik og om libertariansk uetisk etik

Det indlysende rigtige mål med etiske og politiske diskussioner må være at nå frem til, hvordan der skabes størst mulig lykke for flest mulig mennesker, indenfor en passende lang tidshorisont (f.eks. 3 generationer, men gerne længere, og jo fjernere beslutningerne rækker jo mindre kan konsekvenserne af dem overskues og det er derfor rimeligt, at vægte den størst mulige lykke for de flest mulige mennesker i de første år eller generationer tungest).

Et godt og ofte brugt eksempel i diskussioner om bl.a. pacifisme er: En forbryder skal netop til at kaste en bombe mod hundrede uskyldige civile. Eneste måde at stoppe det er, at skyde forbryderen. Skal man gøre det og få »blod på fingrene«? Ja, siger de fleste, ud fra almen folkelig størst-mulig-lykke sund fornuft. Nej, siger den skrivebordsteoretiske pacifist, der evt. begrundes med, at på langt sigt må man holde sig over de lave midler, hvis eksemplets magt skal smitte og vold/umoral/ulykke skal udryddes. Krigsret mod – og henrettelse af Ceaucesceau fornylig er et konkret eksempel, hvor flere danske toppolitikere og andre debatører kritiserede at retfærdighedens principper nedprioriteredes – selvom det forekommer sandsynligt, at havde man insisteret på åben og fair retsag, havde der været stor risiko for forøgelse af det gamle regimes blodsudgydelser, evt. at diktatoren var blevet befriet.

At lægge vægt på, ja, blot at nævne, internationale rettergangs-principper, endsige diskutere om det fremtidige rumænske retssystem belastes af krigsretten, kan vist kun begrundes af lyst til at markere sig i medierne ved at appellere til følelser og skrivebordsteoretisk virkelighedsfjern etik, som desværre er meget udbredt blandt intellektuelle debatører, ikke kun på den traditionelle venstrefløj, men også blandt libertarianere.

Blandt toppolitikeres motiver til at udtrykke en (vis. forbeholden) offentlig forargelse over standretten er vel nok, at de instinktivt havde en vis solidaritetsfølelse med den nu henrettede, aldrende magtmisbruger, som var et kendt ansigt, med mediernes og kongehusets ordens-uddelers beivring. Medier og dermed seere og læsere skelner derimod lidet mellem, om aflivningen af anonyme bulgarer nåede tallet 70000 eller 170000.

Fostres aflivning

»Skal ufødte børn beskyttes af juridiske rettigheder?« er et andet godt eksempel. Tillader man fostres og befrugtede ægs ejermænd (dvs. kvinderne og evt. sædcelle-leverandørerne), at skalte og valte frit med deres ejendom incl. donere til læger og forskning, så har det en masse praktiske fordele,

bl.a. at de 25000 kvinder, der årligt ønsker abort, slipper for fødsel og barn, som de mener ville forringe deres lykke mere end hvad abortens fysiske og psykologiske traumer gør. Dertil kommer de (meget opreklamerede) fremskridt m.h.t. reagensglasbørn, genetisk forfødselsundersøgelse, transplantation af fosterhjernevæv ind i syge hjerner, så de kan blive mindre syge osv.osv..

Hvis man som SF, Etisk råd og mange amerikanske (incl. libertarianske) organisationer vælger synspunktet, at livet starter med befrugtningen, vikler man sig ind i groteske selvmodsigelser (som medierne er så elskværdige at fortie).

Bl.a. gør man seksuelt aktive kvinder, der bruger spiral, til *massemordere*, for deres svangerskabsforbyggelse virker reelt ved at abortere få dage gamle sammensmeltede æg og sædceller, altså »liv«. Hvis menneskerettigheder træder i kraft i det sekund sædcellen smelter sammen med ægcellen, hvorfor så ikke anse de enkelte kønsceller for »halve liv«, som retssystemet skal beskytte med samme iver som det beskytter f.eks. chimpanser. Dvs., at en mand, der udtømmer 100 millioner sædceller ved onani er en større forbryder end en storvildtjæger, der lader hele verdens chimpansebefolkning dø en pinefuld død!

Og den mest interessante selvmodsigelse: De såkaldte etiske personer accepterer den fri abort, som lader 25000, især *sunde*, men uundersøgte, fostre dø for abortsuet, men vil forbyde abort af *syge* fostre og måske syge fostre, efter at de er diagnosticeret ved forfødselsdiagnostik. Bedre bevis er svært at finde for den vigtige konklusion, som Nietzsche udvandt af sine analyser af 1800-tallets kristendom og samfundsudvikling, nemlig at vi går imod *dyrkelse af svagheden*. Det er da også en væsentlig drivkraft bag forsvaret af fostres rettigheder, at de mange behandlere ønsker respekt for deres høne der lægger guldæg, nemlig for handicappede børn og andre svage, og derfor må disses forstadier, f.eks. fostre med mongolise, ikke aflives, hvorimod sunde fostre gerne må!

Så snart ideerne om indgreb i forplantningen kom frem, fik usaglige debatører ideer til produktion af fjendebilleder i denne sammenhæng. Diktatorer kunne f.eks. forandre menneskeheden i deres billede (1). Sådanne fjendebilleder og kampen mod dem, giver underholdende virkelighedsflugt, både som fiktion og debat (2), og efter, at tysk national-socialismes tvangssterilisering og eliteavl blev kendt, kunne de ellers ret fortænkte fjendebilleder gøres overbevisende. Ved at appellere til *følelser* og *moral* i stedet for *fornuft* og *markeds-kræfter* har det været let, at få de reproduktions-teknologiske fremskridt i bås med forurening og resourcemangel og andet, der puster til usaglig, irrationel angst for uforståelig teknik.

Det er positivt, når libertariansk debat om de eventuelle fosterrettigheder søger at gøre sagen overskuelig ud fra »redningsbåd situationen« (3), men det kan undre, at det ikke fører til, at man skærer igennem og afviser at tilkende rettigheder til små celleansamlinger i en kvindes livmor, som ikke kan bringes til overlevelse uden at kvinden vælger at gennemføre et langvarigt svangerskab og en (evt. for hende risikabel) fødsel.

Interessantere er eventuelle rettigheder hos næstenfødte eller nyfødte fostre. Vår fosteret kan overleve og dermed kan glæde et barnløst og forældre-egnet, adoptionsønskende par. skal hun så have lov at »myrde« det? Det vi være særdeles problematisk at give retsvæsen, dvs. stat, alibi til at hindre kvin-

dens indtagelse af de ny bivirkningsfri abortpiller, så mon ikke det er væsentligere at klare tankerne om det nyfødte barn. Hvis det er adopterbart, bør det nok tilstræbes at det ikke underkastes ejermandens (moderens) forgodtbefindende, hvadenten dette er styret af hævnfølelse mod en biofar, der pludselig ikke vil være social far, eller det er skuffelse over at barnet har et handicap. Men fører fødselsdepression til barnemord, så bør det vel ikke strafes så hårdt, som mord på et ældre barn eller en voksen, som har venner, og som omgivelserne har investeret følelser og andet i. Den følelsesladede abortdebat har i vid udstrækning – ikke mindst i Dallas og Dollars serier, hvor debatten bl.a. føres – spillet på, at biofar skulle have en ret til at forhindre aflivning af »sit« kommende barn. Man lefler for tidens mænds ønske om millimeter-demokratisk kønslighed. Det svarer til, at en arkitekt, der har leveret halvdelen af tegningerne til en skyskraber, skulle have vetoret imod skyskraberens nedrivning, selvom han har faet sin indsats betalt og intet har leveret til byggeprocessen. Man kan til nød tænke sig, at en mand, der som betingelse for at befrugte sin partner har faet hende til at underskrive en kontrakt, der berøver moderen retten til abort, skulle kunne tilkendes en erstatning, hvis moderen bryder kontrakten. Men en strafferetslig (mord-) dom som middel til at hindre kontraktbrud kan ikke være rimelig, heller ikke ud fra libertariansk kontrakt- og voldgift-teori.

Røgsløret af kompliceret etisk debat og humanistisk føleri omkring eksperimenter med og drab på fostre er mere væsentlig og skadelig end de fleste aner. Det har bl.a. været den franske stats alibi for at forbyde frigivningen af den ny abortpille, som ville gøre den kirurgiske abort og dens fysiske og psykologiske behandlere arbejdsløse. Det kæmpefremskridt som abortpilleren er, må nu kun bruges i ulandes familieplanlægningsprojekter og kan end ikke fås, heller ikke af kvinder, der måtte skrive under på selv at tage ansvar for pillens eventuelle (næppe alvorlige/hyppige) bivirkninger. Det er tragisk formynderi, der også gælder i Danmark og ingen har protesteret!

Og da den britiske Warnock-komite lagde grunden til det voksende Etisk Råd-bureaukrati i Vest-Europa, så var dennes væsentligste tidlige beslutning, at erklære det for klart uetisk at skylle befrugtede æg fra en netop gravid sund kvinde ud og indføre disse i en kvinde, der ikke kan blive gravid p.g.a. tilstoppede ægledere og dette dekret (4) har stoppet forskningen på området, selvom netop dette ville have forbedret (måske fordoblet) effektiviteten af de i dag sørgeligt ineffektive reagensglasbørn-terapi-forsøg. Og tilstoppede ægledere (især p.g.a. klamydia-kønssygdommen) er sexfrigørelsens tvangssterilisering, der rammer 10-20 af vestens kvinder. Men donation af befrugtede æg, som Warnock fik stoppet tidligt, ville have lagt op til betalings-donation, altså en slags rugemoderskab (hvor donorkvindens graviditet blot varer en uge i stedet for 9 måneder). En sådan blandede markedsprincipper ind i reproduktion ville have været farlig for bureaukraternes hjernevask af befolkningen, der helst skal se alle svært-kontrollable handels- og betalingsarrangementer som noget uetisk og det at få barn kunne let blive til et stærkt sort marked, for det kan have lige så stor tiltrækning, som den der er drivkraft på narkomarkedet.

Etisk Råd

Et Etisk Råd -ligesom de mange regionale forskningsetiske

lægelige komiteer – er en helt unødvendig opfindelse. En helt traditionel knopskydning på bureaukratiet. Antallet af overlægestillinger er på få år fordoblet, fordi der er overproduktion af læger og man ønsker ikke at øge hospitalernes produktivitet, hvilket ville nedbringe ventelisterne, som skaber respekt for lægekunsten – når der ventes, anses tilbuddet for at være attraktivt; dyr og forbuden frugt smager bedst, men tilbuddet kan i Danmark ikke gøres økonomisk dyrt, for betalingen for lægearbejde (kaldet »sundhed«) er tabu.

Det er heldigvis i Danmark en udbredt holdning, at mens jura kan være en specialistsag, kan etik eller moral ikke være det – det enkelte individ er herre over sin egen etik, og et selv nok så uddannet eller udpeget Etisk Råd kan ikke gøre andet, end at hjælpe til at klare folks tanker ved at indsamle og formulere synspunkter.

Måske det netop er for at sabotere denne sunde folkelige holdning, at Etisk Råd er oprettet. Det er i hvertfald berettiget, når en afgæet politiker papeger, at Etisk Råd af medierne er blevet tildelt en pave-status, som der intet belæg er for (5). Det er bl.a. sket ved, at der ikke kun er overlæger i rådet, men også repræsentanter for fagforeninger, kunstnere og andre opinionsdannende grupper, hvis renorne derved gavnes, mens menigmands selvrespekt undergraves.

Man er påpasselig med ikke at levere klare, angribelige etiske domme, men i sine mange skrifter og presseudtalelser opbygges komplicerende røgslør af midtpunktssøgende holdninger, evt. suppleret med mindretals-udtalelser (6,7,8). Blot søges ikke befolkningens holdningsmidtpunkt med et midtpunkt mellem det, for eksperterne, ønskværdige formynderiske synspunkt og så gennemsnittet af de bedst formulerede gennemsnitsborgere!

Frygt bliver til ærefrygt

Den vigtigste mission for Etisk Råd og mediernes genetikdebat er nok følgende. Ved at tage den fantasifuldt postulerede fare for nazi-agtig misbrug af forskningsfremskridtene alvorligt og foreslå et kompromis, der beskytter mod »Frankenstein« misbrug, opnåes en sofistikeret reklame for lægevidenskaben og man fjerner opmærksomheden fra, hvor begrænsede de reelle fremskridt er. F.eks., at reagensglasbørn-teknikken kun lykkes for ca. 10% (9), og at de genetiske og arvelige sygdomme, der i overskuelig fremtid kan tænkes forebygget gennem fosterundersøgelser, er mindre end 1% af al nedarvet sygdom (en lidt højere %, hvis medtages ikke-genetisk medfødt sygdom f.eks. mongolisme og misdannelser. NB. mongolisme skyldes fejl i kromosomer, men nedarves ikke, da mongolbørn er ufrugtbare, dvs. at deres forældre har ikke kromosomfejl i deres kropsceller).

Ved først at lade Aldous Huxley, Vanc Pachard, Preben Wilhjelm, Margrete Auken, Etisk Råd og andre drevne debatører skabe helt urealistiske skræmmebilleder mht. hvad fremskridtene kan misbruges til, skabes en frygt – en teknik-angst – der uvægerligt bundfælder sig som ærefrygt for lægevesenet, når det så siden uundgåeligt fremgår, at teknologierne på intet område ændrer samfundet væsentligt (her ses ikke på den langt vigtigere genetiske teknologi, der udvikles i privatkapitalistisk regi f.eks. hos NOVO, og som er langt mere vellykket).

Når så folk ser, at der intet var at frygte fra den genetiske teknologi, vil de måske endog, af behændige journalister kunne lokkes til at blive taknemmelige overfor Etisk Råd og de partier, der indførte den begrænsende lov – som om det var dem,

der havde æren for at udviklingen ikke løb løbsk, og der blev genspejlet afskyelige menneske-abe-hybrider, indsat Einstein-hjerner i de overklassebørn, hvis forældre havde råd til det osv.

Og lægerne, der nok aldrig får reagensglasbørnteknikken til at virke med en så stor succes, at den kunne overleve på et frit marked, er allerede så småt begyndt at undskylde sig med, at det er fordi, Etisk Råd og anden statskontrol gør det umuligt for dem at fryse tiloversblevne »fostre« (læs: Befrugtede æg) ned til senere brug, at de ikke har nået bedre resultater (10)

Genetikdebatten er meget beslægtet med miljø- og forureningsdebatten. Også her males fanden på værgen, og der opfindes farer ved ikke at indføre etisk, dvs. politisk, kontrol. I virkeligheden er der ikke store farer ved forurening (12). Men når teknikken beskrives, som om den kunne føre til dommedag, og dommedagen ikke indtræder, vil der bundfælde sig en helt uberettiget taknemmelighed til statens kontrollanter, som i medierne vil få æren for, at ingen katastrofe indtræder hverken nu eller om 10 eller 20 eller 100 år. Naturen er stærk og mennesket er svagt, men denne sammenhæng skjules, for den er skadelig for ekspertvældets PR.

Den sofistikerede frygt bliver til ærefrygt – vildledning er flere gange blevet skåret ud i pap i BBCserien »javel, hr. Minister«, f.eks. dengang ministeren havde brug for en ekstra PR-fjer i hatten, for at sikre udnævnelsen til premierminister. Han kaldte journalisterne til pressekonference og meddelte, at EF ville forbyde den engelske pølse. Hans sekretær søgte at bryde ind for at korrigerer: Der var kun tale om at ordet pølse skulle forbydes på emballagerne, hvis kødet var under en vis %-del.

»Er du klar over, at journalisterne vil meddele en løgn« spurgte sekretæren bagefter. »Forfærdelige journalister« kommenterede ministeren. Journalisterne løj og skabte frygt og ministeren scorede stort, da han kunne meddele befolkningen, at han havde bragt problemet ud af verden.

Hjernedød og nyretransplantation

Der er investeret dyrt i nyre-udskiftning, der ofte er ret vellykket og det ville være tåbeligt, hvis læger ikke skal have ret til at bruge nyre fra netop hjernedøde, ikke hjertedøde, unge trafikofre. Det er jo dødt ubrugeligt kød og vil skabe størst mulig lykke, hvis staten nationaliserer det, selvom denne direkte formulering nok skurrer fælt i en libertarianers ører. En mulig rimelig undtagelse kan være hvis en person aktivt og tydeligt, f.eks. med mærkat på kørekortet, har testamenteret sit legeme til anden brug end transplantation, f.eks. til en privat forskningsinstitution, hvor han er ansat som forsøgskanin eller lignende (hvilket er så usandsynligt i dag, at det er urimeligt at bede alle tage stilling til, om de må bruges til transplantation eller ikke).

Hvis emnet blev debatteret frit og fornuftigt – og ikke på basis af tryksager (10,11) og besynderlige statsfilm udformet af Etisk Råd (10,11) og ikke med urimelig megen spalteplass til Kristeligt Folkepartis meget specielle og atypiske fortænkte synspunkter – ville der let opnåes enighed om at have tillid til lægerne, mht. at de forvalter afdødes organer fornuftigt, incl. med hensynstagen til eventuelle særlige følelser hos pårørende.

Men i stedet lader man den nyoprettede. etiske paveinstans om at formulere, hvad der kaldes befolkningens holdninger og en pseudodebat skabes, der forrykker interessen fra det, der er væsentligt, nemlig om ikke transplantationen, ligesom genteknologi, er så relativt nyttesløs at bevillinger i stedet skal

oveføres til de efterspurgte behandlinger, hvor der er lange ventelister og gode resultater, f.eks. øjenoperationer (stær), kunstige hofter og andet banalt og billigt. Men dette er ikke så interessant mediestof og ikke så PR-gavnlig forskning.

Kirurgis og medicins værdi

Tryllekunstnere hænger sammen som ærtehalm og afslører ikke egne og hinandens bedrageriske fiduser bag illusionerne. Kun de mest banale kunster er givet fri til gør-det-selv bøger og lettilgængeligt legetøj. Helt tilsvarende har lægerne allerede før den historiske oldtid holdt sammen med lægeløfter, der truede den læge på sit brød, som var ukollegial.

Larry Haggman, skuespilleren bag Dallas-skurken J.R., udtrykte i et TV-interview, at de magtfulde i samfundet er ikke politikerne, som jo skal på valg, men dem de ejer politikerne. Og blandt dem der – lige siden medicinmand-høvding-alliancernes tid – har ejet politikerne er læger og præster, i dag især læger. Begge er grupper, der satser på følelser og moral, ikke fornuft og markedsprincipper. De har tætte alliancer til journaliststand, socialvæsen, undervisningsvæsen, medicinproducenter, medicindistributører (apotekermonopolet) og retsvæsen. F.eks. får det sidste objektivitet ved at indkalde retsmedicinere når belejligt og til gengæld gives lægerne beskyttelse ved, at man ikke tillader lægearbejde uden embeds-eksamen og medlemskab af lægeforening (eksklusivregel) og ved at man ikke tillader medicinsalg uden recept.

Der findes megen medicin, der virker effektivt i sig selv efter maskinfjlsmodellen, men det er sandsynligt (omend ikke ordentligt undersøgt), at den allermeste lægelige helbredelse skyldes tro. Patientens sygdom skyldes ofte helt eller delvis psykologiske problemer, neuroser, indre splittelse, lav selvtilid, tillært hjælpeløshed, uforløst stress. Der er store fordele (sekundær gevinster) ved at melde sig ud af konkurrenceræset og blive syg og sygdomssymptomerne frembringes derfor af underbevidstheden og immunforsvaret, som er tæt indvævet i hinanden eller delvis identiske. Men der er også fordele ved at være rask. Når bevidstheden og/eller underbevidstheden ser tilstrækkeligt overvægt af fordele ved at få sygdommen helbredt, går man til læge og ønsket om at blive helbredt, sammen med lægens smittende optimisme og andre magiske ritualer, fjerner så for en tid sygdomssymptomerne via psyken.

Denne forklaring på lægelig helbredelse af sygdom modsiges ikke af, at behandlede bliver mere raske end en ubehandlet kontrolgruppe, bl.a. fordi kontrolgrupper sjældent er virkelige sammenlignelige med de behandlede.

Eksempelvis har man i en retssag om p-pillebivirkninger måttet indrømme fra medicinalfabrik-side, at kvinder der bruger denne form for svangerskabsforebyggelse ikke svarer til kvinder, der sammenlignes med. De ryger måske mere og har en anden livsstil, nævnte firmaets advokater. Der blev, af aviserne, boret lidt i denne interessante indrømmelse, men ikke nok. Sandheden er, at p-pillebrugere er kvinder med et meget aktivt seksualliv, dvs. vindere med godt udseende, høj selvtilid og deraf sundhed langt over middel og disse ville normalt få langt mindre brystkræft og åreforkalkning og blive langt lettere gravide når ønsket, end de gennemsnitskvinder, der bruges som kontrolgruppe i de mange, men alle vildledende, undersøgelser af p-pillebivirkninger mht. kræft, kredsløb og frugtbar.

Disse undersøgelser viser tilsyneladende kun lille fare ved p-pillebrug, en fare som læger og journalister let kan bagatelli-

sere, men sandheden er, at disse vinderkvinder, der har brug for p-piller, burde have langt, langt bedre sundhed og graviditetsopnåelse i årtierne efter p-pillebrugets ophør og når de ikke har det, er det tegn på, at den daglige pilleindtagelse er særdeles farlig. Men det er godt for læge-PR, at kvinder i en tidlig alder værner sig il at acceptere daglig pilleindtagelse som noget naturligt og ufarligt. Dermed bliver det bl.a. nemmere senere at passificere folk med tilpasningsvanskeligheder med psykofarma.

Undersøgelser vildleder

En endnu alvorligere fejlkilde i de sammenlignende undersøgelser, der viser at medicin og kirurgi virker bedre end ingenting er, at *placebo fornemmes anderledes end medicin*, dvs. underbevidstheden ved om der er indgivet det ene eller det andet.

Et mindretal af behandlinger påstås at være undersøgt ved, at en kontrolgruppe har fået kalktabletter eller lignende placebo og ikke det aktive stof, som forventes at have medicin-virkning. Vedr. kirurgi sker sådanne »blind-undersøgelser« ved, at man ridser i huden på kontrolgruppepersoner og bilder ham/hende ind, at en dybtgående operation er sket (»sham-operation«). Da det har vist sig, at behandlernes optimisme smitter, foretages undertiden såkaldte »dobbeltblind-undersøgelser«, hvor heller ikke de behandlere, som patienten møder er vidende om det var rigtigt eller fupmedicin, der udleveredes/indsprøjtedes. Når så medicin virker bedst fortolkes det som, at medicinen har virket på sygdomsrodens rod, kemisk og ikke psykologisk. Man glemmer helt, at næsten al medicin har bivirkninger, der kan mærkes f.eks. tendens til hovedpine, mundtørhed, kvalme eller lignende og disse fungerer, som et »spark til underbevidstheden«, så patienten, der ikke fik kalktablet får bestyrket den, til hospitalet, medbragte optimisme om, at nu vil sygdommen forbedres. Han mærker jo, at medicinen gør noget ved legemet. Det kan altså ikke udelukkes, at næsten al anden sygdom end brækkede ben er psykosomatisk og langsigtet helbredelse ligger ikke i behandling, som blot er kortsigtede ritualer, men løsningen ligger i, at nedsætte skatter så arbejdsløshed afskaffes, og genindføre markedsmekanismerne i en sådan grad, at alle får meningsfuldt arbejde, der interesserer dem, og behovet for tillært hjælpeløshed forsvinder og underbevidstheden mister lysten til sygdom.

Ønsker man forståelse for hvordan levevis, underkastet markedsmekanismerne, betyder frihed for psykosomatisk sygdom kan stærkt anbefales en nylig oversat analyse af primitives børnepasning og lertighed (13). Børnepasningsaspektet i udviklingen af et friere og lykkeligere samfund har jeg desuden selv behandlet (14). At barnet tidligt får stimulation og udfordringer er umådeligt vigtigt og her menes ikke blot nogle timers ugentlig brug af bæresele. Det skal indgå i en sammenhæng med bedre arbejdsmoral og mindre gratisprincip og mere sætten tæring efter næring.

En række andre vildledninger skjult i massemediernes reklame for den »objektive« lægevidenskab er diskuteret andetsteds (15). Når de store infektionssygdomme forsvandt (kølera, TB osv.) skyldtes det næppe antibiotika og vaccination, som stort set altid kom når sygdommen statistisk set var i stærk aftagen allerede. Bedringen skyldes nok mad-rigelighed (pga. kapitalistiske produktionsfremskridt) og/eller ændrede forventninger: TB og syflis forsvandt måske især fordi kræft og AIDS m.m. kom på »mode« i stedet og overtog pladsen i det

psykologiske tomrum.

Men siden penicilinet har lægevidenskabens ikke kunnet præstere virkelig overbevisende fremskridt. Levealderens forlængelse skyldes jo næsten kun spædbørnsdødelighedens nedbringelse og den forventede restlevetid for en 40 årig mand er ofte ikke forlænget, evt. formindsket.

Derfor er der brug for, at lægevidenskabens producerer fremskridt, der giver PR og forbedret renorne (så folk ikke flygter til naturlæger – som er lige så dårlige – eller selvhjælp, som er langt det bedste). Det er sådanne fremskridt, man håber at opnå med milliardinvesteringerne i forskning i DNA- og reproduktionsteknologi og transplantation m.m.. Men resultaterne er endnu lidet lovende – bl.a. derfor er Etisk Råd oprettet som redskab til at skabe ærefrygt for lægevæsen, der endnu ikke har fortjent denne ærefrygt. Går man ind på de virkelighedsfjerne teorier om, at livet begynder når sæd og æg smelter sammen, bidrager man til at skabe respekt for den socialistiske velfærdsstats spydspids, hvilket lægevæsenet bl.a. er.

Libertariansk teori ud fra kontrakter og rettigheder kan være et nyttigt redskab til at klare tanker om, hvordan den højredrejning, som Østblokkudviklingen fornylig har gjort særlig tydelig, skal styres i bedst mulig retning. Men at holde sig Benthams og Stuart Mills utilitaristiske slogan om størst-mulig-lykke-forflest-mulig for øje er ikke det samme, som at kalde ideologi noget bras og/eller handle kortsynet pragmatisk.

At mange amerikanske libertarianere finder på at tilkende fostre rettigheder er et pinligt fejlskud, der bedst kan undskyldes med USAs religiøse klima. Det er et udtryk for ufornuft og leflen for kortsynede følelser. Vender og drejer man det overskuelige fosteremne, vil man måske også nå frem til en mindre højtflyvende og mere brugbar holdning til de åbne landegrænser og indvandringen fra den 3. verden. Lidt realitetssans kan også være at savne blandt libertarianere vedr. disse emner.

Litteratur

1. Huxley, Aldous: »Fagre Ny Verden«, Gyldendals tranebøger 1960.
2. Packard, Vance: »Fagre Ny Menneske«, Gyldendal 1981.
3. Kurrild-Klitgaard, Peter: »Abort, Rettigheder og Moralfilosofi«, Libertas 1989/8.
4. Her Majestys Stationary Office: »Warnock-report, London 1985.
5. Schall Holberg, Britta: »Etisk Råd har ikke Pavestatus«, Weekendavisen 8. dec. 1989.
6. Det Etske Råd: »Kunstig befrugtning og forskning på menneskelige kønsceller og befrugtede æg«, København 1989.
7. Det Etske Råd: »Prænasal diagnostik«, København 1989.
8. Det Etske Råd: »Reagensglasbørn og anden form for kunstig befrugtning«, København 1989.
9. Kock, Lene: »Ønskebørn«, Rosinante 1988.
10. Kritik fra dansk professor: »Etisk Råd hæmmer forskning, Politiken 26. dec. 1989, Det Etske Råd: »Så længe der er liv«, København 1989.
11. Det Etske Råd: »Hjertet på rette sted«, København 1989.
12. Steensen, Steen: »Den økologiske Krigsførelse«, Abildgaard 1986.
13. Liedloff, Jean: »Kontinuumbegrebet«, Hans Reitzel 1989.
14. Warming, Bo: »Vi holder vore børn tilbage«, Libertas 1989/6.
15. Lindblad, O. og Lindfors N.: »Lægevidenskabens i nyt Perspektiv«, Hans Reitzel 1979.

En himmel av jern

Af Øyvind Myhre

Jeg heter Jens Brørby og er toogtredve år. Jeg levr av å selge den eneste varen, som alltid vil være verdifull, så lenge sivilisasjonen består: Informasjon. Jeg er min egen herre, tjener godt, lever godt – jeg var i det hele tatt tilfreds med måten jeg hadd ordnet livet mitt på.

Mye av det jeg gjør er uproductivt, men lønnsomt, slåmløp mellom forvaltningsstatens stengsler av skatter og forbud. Riktignok forutser jeg, at det overstyrte trygdesamfunnet vil rase sammen om roen år, sprengt av sin egen irrasjonalitet, fordi hver ny detalj i reguleringsverket skaper nye, iforutsette spenninger. Den dagen, da spenningene overstiget et visst punkt, og hele kose- og velferdsbalongen sprekket med et stort smell, har jeg likevel roe produktivt å falle tilbake på:

Jeg formidler tjenester. Det finnes alltid en rørløper som har bruk for en advokat som trenger en tarmlege; en formarm i fotoklubben som leiter etter en sekretær. Det omsettes gamle ukeblad, brukte kjøleskap, mynter og intimmassasje. Hva ville du gjøre hvis du trengte en grasklipper og kunne tenke deg å måke snø til gjengjeld?

Før i tida ville du leite under »Billett merket«. Nå ringer du »A/S Informasjonstjeneste«, ved disponent Brørby eller konsulent Åslund, helst mellom 10 og 14. Du kan betale pr. konsultasjon, eller melde deg inn i Inforingen, der du betaler årsavgift pluss 5% av verdien av de varer og tjenester du omsetter. Som medlem får du en konto som justeres hver gang du mottar eller yter en tjeneste.

Virksomheten bygger selvfølgelig på at det – enmå – ikke er skattbart å utveksle tjenester – sjøl om det sjer via tredje-, fjerde eller femtemann. Jeg har en vision av framtidens undergrunnsøkonomi, der alle tjenester går utenom det offentlige skattekrepsløpet. Da, om ikke før, vil forvaltningsstaten bryte sammen – maktlaus i sin totale maktfullkommenhet. Lykke på reisa.

Arkiv over medlemmer, konti, tilbud og forespørsgler ligger lagret på en datasentral, som jeg er knyttet til via en intelligent minimaskin hjemme i stua. Fra den kan jeg på sekunder finne svaret på ethvert spørsmål arkivet har data til å besvare.

Jeg rar spesialoppdrag også. Trenger du en statistikk over saueholdet i Oppland siste femti år? Ring meg, så får vi se om vi blir enige om prisen.

Mot en rimelig avgift kan jeg også administrere de faste urgiftene dine: Avdrag og renter, forsikringer, telefon, kloakkavgift, lysregning, kontingenter, abonnerer. Vi regner ut hvor mye banken din må overføre hver måned; deretter kan du glømme alt om forfallsdato og rettslig inkasso.

Den uproductive, men mest lønnsomme, delen av virksomheten kan beskrives med ett ord: Skatt. Finner du det skandaløst at jeg kan leve av å manipulere skatteregler, så legg vennligst skylda på formyndersamfunnet – det er ikke jeg som har bestemt at nyttig arbeid skal være strafibart. Hvem betaler? Det gjør de toskene – direktører og vaskekoner – som enmå prøver å gjøre nytte for seg, trass i at byråkratiet daglig gjør sit beste for å tvinge dem til å slutte.

Jeg var en av disse toskene sjøl: En ung systemanalytiker, på full fart oppover stigen mor gratis overtid og åtti prosent

marginalskatt – til jeg en dag fikk ei åpenparing: Jeg innså de to bærende prinsippene i kose- velferdsideologien.

En: I tjene penger av eget arbeid er umoralsk. Derfor beskattes økende inntekt inntil konfiskasjon, mens gevinst i pengelotteriet – som man får *uten* å arbeide – er skattefritt.

To: Å yte ekstra innsats er asosialt. Derfor skal det alltid være mer lønnsomt å bruke en time på å redusere skatten enn å bruke to på å arbeide.

Etter denne åpenbaringa sa jeg opp jobben og begynte eget firma. Firmaet eier huset mitt og Volvoenn (men ikke den ti år gamle skraphaugen av ei folkevogn; den har jeg til privatkjøring, ifølge sjømeldinga); det betaler reisene, bøkene, middagene, telefonen. Min personlige inntekt er femti tusen.

Jeg er hjelpsom. Finansieringsfirmaet mitt låner penger av folk som tjener lite, og låner dem ut igjen til folk som tjener mye: Remtene skjærer toppene av progresjonsskatten. Som sikkerhet stiller låntakeren premieobligasjoner tilsvarende lånebeløpet: Premiene deles likt mellom låntaker og långiver – skattefrie oppmuntringer fra Statens egen spillebule.

Umoralsk? Javisst; *systemet* er umoralsk. Jeg beskytter bare folk mot å bli flådd. Jo mer penger vi kaster i gapet på byråkratiet, jo større muligheter får det til å utrette ytterligere skade: Derfor er det også samfunnsgagnlig arbeid å holde penger ure av Statens hender.

Et Gullgruve deler jeg ikke med noen: Tippesystemet mitt. En brukbar statistiker kan leve av tipning. Skriver han dessuten et program, slipper han den trivielle delen av arbeidet. Grunnprinsippet er at i tipning spiller du ikke mor tilfeldigheten – du spiller mor alle de andre tipperne. Og de oppfører seg svært forutsigbart.

Så mye om det jeg lever av; det fyller bare noen timer hver dag. Resten av tida bruker jeg på hobbyen min – science fiction. Jeg redigerer, oversetter, skriver artikler. Noveller og romaner skriver jeg *ikke* – jeg er den eneste sf-fan jeg kjenner som ikke drømmer om å bli forfatter.

Jeg virker kanskje ikke særlig sympatisk? Nei vel; folk flest gjør ikke det. Likevel prøver jeg å leve så anstendig jeg kan i en uanstendig verden. Alle andre venter stadig på det post-industrielle samfunn; jeg lever allerede i det. Jeg forbereder meg også på det sammenbruddet som *mk* komme, når formyndersamfunnet sprekker i tusen knas. Politikerne flikker og fikser på fortida; jeg forbereder meg på framtida.

Anmeldelser

Det her samfund

Af Johannes Sløk,
Centrum, 1989, 148 s.

Sløk ser gerne, at der indføres oplyst enevælde eller at der opstår et anarkistisk samfund, da demokratiet har spillet fal-lit. At sætte spørgsmåltegn ved demokratiet og sågar ønske dette afskaffet er den største helligbrøde. man i dagens Danmark kan begå. Større provokation er umulig. Intet er mere kætterisk. Sløk har gennem mange år luftet sine individualistiske anarkistiske ideer, men ikke så konsekvent og radikalt som i ovennævnte bog.

Inspirationen mod demokratiet er, foruden den individualistiske tradition, hentet fra Søren Kierkegaard og uden nogen tvivl den i dag helt glemte danske liberale filosof Johannes Hohlenberg (se Johannes Hohlenberg – en dansk liberal filosof af Michael Appel nr. 5 1988). Sløk er naturligvis selv klar over provokationen: »Måske vil man finde, at jeg over åndeligt hærværk og på næsten pervers måde slagter den ene hellige ko efter den anden« (p.7).

Sløk konstaterer, at ordet demokrati så ubestrideligt er et super plus-ord, at selv diktaturer hævder, at de er demokratiske: orwellsk double-speak. Og bogen igennem gemmer Sløk sig bag Kierkegaards argumenter, som kun så 3 muligheder: Oplyst enevælde, diktatur og demokrati. Kierkegaard foretrak oplyst enevælde, da det betyder, at der kan regeres, da den politik, monarken ønsker gennemført, uimodsagt kan

gennemføres. Fordelen ved oplyst enevælde er iflg. Kierkegaard at styreformene opererer med en stor privat sfære, hvor man kan hellige sig sit erhverv og sit liv som menneske. Man ved hvor magten er og belemres ikke med et pseudo-demokratisk-bureaukratiskKafkask formyndersamfund, kan man sige.

Sløk (og Kierkegaard) har et ultraindividualistisk menneskesyn: »Livet er så absolut alvor, at det aldrig må krænkes. Mennesket. hvert eneste menneske, besidder den højeste og mest ukrænkelige værdi, bare ved at være et levende menneske i verden« (p.54). Dette stemmer ganske overens med det anarchokapitalistiske moralgrundlag, som Sløk er tilhænger af i større grad end oplyst enevælde, som han dog ønsker frem for demokratiet. Demokratiet har udviklet sig til en snedig undertrykkelsesmekanisme, som ikke gør brug af en let afslørbar ydre vold, men som til stadighed tiltager sig mere og mere kompetance over menneskets hverdag. Var fængslingerne af Glistrup og Hauschildt ikke de første urovækkende varsler om demokratiets brug af ydre vold, kan man med rette skepsis spørge?

Politikerne udsættes i rimelig grad for en berettiget kritik for at være levestofspolitikere, som intet idegrundlag har, da det vigtigste for politikerne er at lefle for befolkningen for at maksimere stemmeandelen uanset de såkaldte politiske omkostninger:» Unægteligt også systemets skyld, at flertallet af

professionelle politikere i menneskelig, moralsk og intellektuel henseende befinder sig temmelig meget på det jævne« (p.68). Politikernes mangel på intelligens og logik har affødt en gigantisk statsmagt, hvis embedsmænd sammen med politikerne har udløst skandaler omkring postterminalen, dagpengene, RF2, blodbanken etc.

Både demokratiet og diktaturet behandler mennesket som en ting. Det, der adskiller, er, at demokratiet har de nydeligste hensigter og behandler mennesket som en værdifuld ting. I diktaturet har man muligheden for at kæmpe herimod, mens man i demokratiet bliver kvalt i formynderisk omsorg: en konsekvens af det demokratiske lighedsmageri. På trods af det hævdede lighedsprincip fastslår Sløk, at demokratiet er et klassesamfund, da man i bedste Hobbske stil bekriger hinanden gennem ritualiserede krige (strejker og lockout). Meningsdiktaturet er en anden sideeffekt ved demokratiet, da man godt kan skilte med, at man er tilhænger af kommunismen/stalinismen, men ikke, at man stemmer på fremskridtspartiet.

I demokratiet må alle, der har mere, bekæmpes, og det private – såvidt det er muligt – udryddes i lighedens navn. Denne bekæmpelse og forfølgelse, som til forveksling minder om en totalitær stats, truer slet og ret menneskets eksistens: »... eksistens udtrykker, at et menneske i modsætning til et dyr ikke simpelthen er et menneske, men kun er et muligt menneske, hvis opgave det nu er at forvandle sig selv til et virkeligt, et autentisk menneske« (p.92). Forvandlingen til et autentisk menneske kan kun ske under frihed: »... fejlagtigt at tale om friheden som en menneskerettighed. Frihed er ikke noget, mennesket har ret til, men det er noget, mennesket er, og det krav, mennesket kan stille, er, at der ikke stilles hindringer i vejen for denne basale frihed« (p.73).

Da demokratiet indførtes, var kravet om offentlig indsigt i statens midler stort. Men forholder det sig således i det demokratiske Danmark? Så absolut nej siger Sløk, da debatterne i folketinget kun er skindebatter, da sagerne er afgjort på forhånd. Det er med andre ord et sansebedrag. I virkeligheden tages beslutningerne bag lukkede døre i alskens hemmelige forhandlinger. Der bliver aldrig refereret fra virkelige drøftelser, og de virkelige motiver, argumenter og kompromiser kommer ikke for dagen. Politikerne bliver sågar enige om, hvad de skal sige til pressen: »I den forbindelse er den uforfalskede offentlighed i nærheden af det kriminelle. Alt er afdeles så hemmeligt som med nogen enevældskonges geheimekonseil« (p. 110). Det moderne demokratis mest iøjnefaldende karaktertræk, er, at individet styres på alle leder og kanter.

Den mest grundfæstede trosbekendelse i Danmark er, at demokrati er det bedste, der findes, og hvad som helst er godt, bare det er demokratisk. Derved legitimeres alskens undertrykkelse. Alternativet hertil er, mener Sløk, at man koncentrerer al magten hos monarken, det vil være mere betryggende end det nuværende system, hvor magtens labyrinter er ekstremt diffuse. Man afvæbner demokratiet i praksis ved simpelthen ikke at afgive stemmer på valgdagen. I parentes bemærket var forf. Steen Steensen op til valget i 1986 fortaler for at man blev hjemme på sofaen for at udtrykkes utilfredshed. For det katastrofale ved demokratiets indførelse i 1848 var, at man ikke afskaffede magten, men gjorde den til en illusion. Her er vi ovre i Sløks anden og mere foretrukne løsning: Anarkiet, et samfund uden påtvungen magt.

Sjældent er det, at danske forfattere udtrykker en radikal anarkistiskindividualistisk tankegang à la den amerikanske fi-

losof David Friedman: »Måske kan man bedst gøre rede for hele dette spørgsmål om den offentlige økonomi ved at tale metaforisk om den. Man kan f.eks. opfatte den som en person eller rettere to personer; der optræder den ene efter den anden. Først optræder skatten som en af de gode gammeldags landevejsrøvere, en highway-man. Han har det med at overfalde diligencerne og udplyndre passagererne, men han gør det på en sær tilfældig måde eller efter uigenemskuelige metoder.

Nogle diligencer er malet sorte og går populært under navnet »Måneskin«. De får principielt lov til at køre i fred. Da de er sorte, kan landevejsrøveren dårligt få øje på dem, eller han lader, som om han ikke kan, så de diligencer er rigeligt fyldt op med passagerer. Andre er malet i diskrete farver og kalder sig selv for »fonde«, og de får også lov til at bevæge sig ret upåagtede hen ad landevejene. De er ganske vist ikke helt beskyttede, men de plejer at kunne tale sig til rette med landevejsrøveren eller bruger det snedige kneb at køre ad de mere upåagtede veje. Endelig er der også nogle, der kan klare sig nogenlunde igennem ved at kalde sig ligegyldigt hvad, hvis de bare husker bagefter at sætte det kryptiske, men effektfulde tegn »a/s«. De bliver nok udplyndret men aldrig ret meget.

Det er de ganske almindelige diligencer, der ikke kalder sig noget særligt, men som fortrinsvis transporterer de ganske almindelige passagerer. lønmodtagere f.eks., som det især går ud over. Dog kan de enkelte passagerer i disse diligencer på forskellig vis beskytte sig selv, hvis de bare er snedige nok. De kan eksempelvis have et kort på sig, hvoraf det fremgår, at de er »kommanditister«, så sker der dem ikke alverden. Eller de kan på anden vis have manipuleret rundt med deres indtægter og udgifter og besiddelser, så det ser ud, som om de er ret forarmede – så slipper de også ret billigt. Det er i grunden kun de helt almindelige passagerer, der enten ikke kan finde ud af den slags foranstaltninger, eller som mener, de kan bruge deres tid bedre end at spekulere den slags ud; det er i grunden kun dem, der bliver ordentligt udplyndret, og det er de jo sådan set selv ude om. Når man enten er dum eller mangler initiativ, så må man finde sig i at blive behandlet derefter.

Og det nytter altså ikke bagefter at klage til sheriffen. Medens det nemlig er direkte strafbart at snyde landevejsrøveren ved at gemme nogle af pengene i hatteforet, så har landevejsrøveren frit spil. han har ligefrem licens som landevejsrøver. så kan han ikke siden blive straffet, hvis han har hugget mere end strengt nødvendigt. Ifølge de på dette felt gældende retsregler har landevejsrøveren ret til at snyde alt det, han bare kan komme afsted med: Måske kan han blive tvunget til at levere det overskydende tilbage igen, men han kan ikke blive straffet. Den eneste mulige forbryder i det spil er ikke landevejsrøveren, men den udplyndrede passager, nemlig når det er lykkedes ham ikke at blive udplyndret tilstrækkeligt.

Endelig er der dem – det må ikke glemmes – der virkelig i absurditet kommer på højde med landevejsrøveren. Det er dem, der lever højt på hele tiden at erklære sig selv konkurs. De er sakrosankte og behøver end ikke at køre i diligencer, men har deres egne elegante phaetoner.

Systemet er et usammenhængende rod. Det er tillige forbundet med en yderligere udplyndring, over hvilken der er en vis hemmelighed, ikke nogen egentlig hemmelighed: Udplyndringen er blot så snedigt indrettet, at man er tilbøjelig til at glemme den og i hvert fald til daglig ikke tænker videre over den. Man kalder den heller ikke skat, men moms, og den er usynliggjort ved blot at indgå i de købte varers pris. På den vis

kommer man til at betale skat både af sin indkomst og sit forbrug, hvilket ikke forhindrer, at man fra tid til anden taler om at indføre en skat på forbrug, og mærk det vel, ikke i stedet for, men ved siden af alt det andet. Til gengæld er det fuldkommen afgiftsfrit at komme til at grine.

Men efter at have optrådt som landevejsrøver iklæder fænomenet sig en ny personlighed, optræder som en slags rig onkel, som vi derfor passende kan kalde Onkel Skat. Onkel Skat er undertiden både nådig og gavmild. Han deler ud af sine umådelige rigdomme til sine nevøer og niecer. Nu er det ganske vist noget vrøvl med den Onkel Skat. I virkeligheden ejer han ikke en jante, for hans rigdomme er jo dem, han i skikkelse af landevejsrøver har hugget fra de nevøer og niecer, som han nu, efter dunkle principper, betænker på mange forskellige måder. Og det er godt, at det forholder sig på den måde, for

nevøerne og niecerne antages at være så dumme, at de bare vil sætte deres formuer over styr, hvis ikke den indsigtfulde Onkel Skat tog affære.

Onkel Skat gør en hel masse ting til goder, som man ganske gratis kan benytte sig af. Det med »gratis« skal rigtignok forstås på rette vis. De er jo ikke virkelig gratis, de kaldes bare sådan, fordi man allerede har betalt for dem, til landevejsrøveren nemlig. Desuden er det ikke ganske gennemskueligt, hvorfor hvad er gratis, og hvorfor andre goder modsætningsvis ikke er det. Det kan jeg da illustrere med nogle eksempler. (p.110 – 112).

Niels E. Borges

Udrejseansøgning – En fortælling fra Rumænien

Af Richard Wagner, Samleren, 1989, 152s.

Efter at man har sagt: »Ciao, Ceausescus, har det selvfølgelig ikke skortet på skildringer af forholdene i Rumænien. Det fremgår med al tydelighed, at det ikke har været behageligt at være bosiddende i Rumænien – tværtimod. Således sammenlignede Peter Harmsen da også Ceausescus Rumænien med sultanens osmannerrige i Politikens kronik d. 11.01.90. Og ingen af disse regimer har i noget videre omfang respekteret andre individers rettigheder.

Romanen er en skildring af dagligdagsforholdene i Rumænien, og det fremgår, at den hårde behandling, systemet byder befolkningen påvirker dem i forholdet til hinanden. Den kommunistiske planstyring bevirker, at befolkningen tildrager sig meget udprægede utiltalende egoistiske reaktionsmønstre. Det er næsten ikke til at holde ud. Mangelsamfundet skaber hobbesianske tilstande. Hvis ikke man kæmper alles kamp mod alle, kan man ikke overleve.

Således har forfatteren og journalisten Stirrer, der tilhører det tyske mindretal i Rumænien, og hans kone Sabina da også deres kvaler. Man kan ikke få job, medmindre man er villig til at underkaste sig staten i et og alt, og det er Stirrer ikke. Han må igennem en dybere krise, før han på et rent metafysisk plan er i stand til fuldt ud at ignorere statens fornædelse, derefter flygter han også. Om hans flugt reelt er fysisk, eller om den foregår på et rent psykisk plan, fremgår ikke. Man må nøjes med at konstatere, at han igennem hele romanen har taget tilløb til den nsvkiske virkelighedsflugt.

Stirrer har ikke den rette psyke til at virke i dette rotteræs.

Da han ikke er indstillet på at bruge løgner og bedraget som et overlevelseshjælpemiddel, kan han ikke indordne sig under det gældende normalitetsbegreb. I modsætning til andre personer hat han svært ved at tage den non-reflektive apparition til sig. Derfor er det for ham nødvendigt at flygte, hvis han skal overleve. Om det er et tilfælde, at hovedpersonen hedder Stirrer, er ikke til at vide, man kan kun gætte. I hvert fald har han mange fællestræk med den individualistiske tænker Max Stirmer. Han er tysker, han tilhører et mindretal, han er individualistisk orienteret, han kan ikke tilpasse sig, som folk er flest etc.

Romanen er skrevet i hårdt og kontant, næsten infantilt naivt sprog. Det kontante sprog understøtter den kolde stemning.

Det er en god beskrivelse af, hvor pilråddent, grimt og kedeligt alt levende bliver, når staten totaldominerer et samfund og knækker enhver form for personlighed.

En bemærkelsesværdig omstændighed ved romanen er dens typografiske opsætning. Den typografiske opsætning er med til at styrke motivet i romanen. Den er skrevet i meget korte afsnit, thi ofte fylder et afsnit ikke mere end en tredjedel af siden, det giver en abrupt fornemmelse. Sidetallene er placeret øverst på siden på en måde, så det virker, som om man nærmest får smidt et tal i hovedet, hver gang man kommer til en ny side, det understøtter fornemmelsen af »at være et nummer i systemet«.

En meget usædvanlig bog, og en meget læseværdig bog.

Per Ørum-Hansen

Privating The World – A study of International Privatisation in Theory and Practice.

Af Oliver Letwin,
Cassell, 1988, 156 s.

En gennemgang af de teoretiske og praktiske aspekter af de privatiseringer, der er foretaget over hele verden, er et ret så væsentligt politisk redskab. Den vil vise, at det kan lade sig gøre at privatisere institutioner, som man i Danmark end ikke i de værste mæreridt havde forestillet

sig kunne tilhøre andre end staten.

Den store statslige indflydelse på mange økonomiske enheder i samfundet har gjort dem stive, uåndterlige og uøkonomiske. For at udnytte de økonomiske ressourcer optimalt er det nødvendigt med overførsler fra offentlig til privat økonomi – altså privatiseringer. Den økonomiske motivation, der driver al privat virksomhed, løser mange af de problemer, der i dag eksisterer i de tunge offentlige systemer.

»Privatising the World – A study of International Privatisation in theory and practice« beskriver, hvordan forskellige privatiseringer over hele verden er forløbet. Den er skrevet af Oliver Letwin. Oliver Letwin er chef for afdelingen for internationale privatiseringer i »erhvervsbanken« »N. M. Rothchild & Sons Ltd«, som har været tæt tilknyttet salget af adskillige offentlige virksomheder i Storbritannien. Han har tidligere været medlem af premierministerens politiske/økonomiske sekretariat.

Oliver Letwin har – gennem sit professionelle engagement i forskellige privatiseringer – opsamlet en kolossal viden om privatiseringer i engelsk og i internationalt perspektiv.

Oliver Letwin beskriver de forskellige politiske, finansielle og økonomiske fordele, der er knyttet til privatiseringspolitikken. Han siger om de politiske fordele, at »Privatiseringer og succes i stigende grad identificeres med hinanden«. Dermed får han forklaret en god del af baggrunden for, at både socialistiske og »pragmatiske« regeringer over hele verden i øjeblikket ivrigt privatiserer.

Erfaringerne fra specielt Storbritannien, Frankrig og Jamaica fortæller, at økonomisk set giver privatiseringerne ikke kun større dynamik i de privatiserede virksomheder, men også i samfundet som helhed. Privatiseringerne har nemlig medført, at aktiemarkederne er blevet både »bredere« og »dybere«. Antallet af investorer er næsten femdoblet i Storbritannien fra ca. 2 millioner i 1979 og 9 millioner i dag, i Frankrig er antallet næsten firedoblet fra 1,5 millioner til 5,5 millioner og på Jamaica er antallet næsten tredoblet. Og omsætningsmæssigt har privatiseringsprogrammerne medvirket til en kraftig udvidelse af aktiemarkederne. Således er kapitaliseringen på London Stock Exchange fra 1980 til 1987 øget med 700 pct., mens den til sammenligning »kun« er øget med 230 pct. på New York Stock Exchange. En del af forøgelsen på London Stock Exchange kan henføres til liberaliseringerne af de finansielle markeder. Men trods disse har privatiseringerne utvivlsomt haft – og har til stadighed – en kraftigt udvidende effekt på investeringslysten. Således står det klart, at en af privatiseringernes sideeffekter er det positive forhold, at flere personer lærer at tænke økonomisk. Flere foretager investeringer, og disse investeringer er tilmed større end tidligere. Populært sagt er Margaret Thatchers »folkelige kapitalisme« slået igennem.

Ud over privatiseringernes skabelse af den folkelige kapitalisme har det også været et væsentligt element ved hjælp af privatiseringerne at gøre medarbejdere og ledelse til medejere. Medejerskabet af egen arbejdsplads er et vigtigt incitament til at yde en ekstra indsats. Derfor har det været et typisk mønster i både Storbritannien og Frankrig, at udefrakommende investorer nøje har undersøgt, hvor stor medarbejdernes interesse har været for virksomhederne. Dette kan »aflæses« af

antallet af medarbejder-investeringer. Et af de kendte eksempler er privatiseringen af frachtselskabet »National Freight Company«. Efter en lang og meget besværlig proces for at privatisere selskabet lykkedes det at få en stor del af medarbejderne til at investere i virksomheden. Da selskabet efter 7 år på private (medarbejder-) hænder gik på fondsbørsen, havde det udviklet sig til en overvældende succes. Ikke blot blev mange af medarbejderne millionærer, men de udbudte aktier blev også overtegnet i løbet af et par timer. Ud over National Freight Companys finansielle succes fortæller historien også noget om, hvor besværligt det kan være at privatisere en virksomhed. Ledelsen kæmpede en lang og hård kamp for succes. Undervejs lærte den at anvende en professionel agitationsform. Der blev udarbejdet plancher, optaget videofilm, holdt oplysningsmøder i lokalsamfundet, og ikke mindst blev der kørt en intensiv oplysende reklamekampagne. Læren er, at opstår der vanskeligheder i en privatiseringsproces, skal man ikke umiddelbart give op. Det kan betale sig at kæmpe både længe og hårdt: De ansatte blev millionærer!

I Frankrig var regeringen opmærksom på, hvor vigtigt det er, at ledelsen i en virksomhed, der står foran en privatisering, positivt går ind for privatiseringen. Derfor har man i flere tilfælde i Frankrig forud for en privatisering ligefrem skiftet den siddende ledelse ud med en mere »privatiseringsvenlig«.

Oliver Letwin nævner, at større privatiseringer psykologisk set kan virke deregulerende. Når en virksomhed privatiseres, mister den tidligere »resortminister« interessen for, hvordan den økonomisk trives. På længere sigt kan ministre få forståelse for, at de forskellige offentlige institutioners problemer ikke nødvendigvis løses med ekstra bevillinger, men tværtimod ofte kan løses ved privatiseringer. Således kan privatiseringer betyde, at der kan etableres en nær sammenhæng mellem privatiseringer og budgetnedskæringer – ud over de budgetnedskæringer, som provenuet fra privatiseringerne giver mulighed for.

Selvfølgelig er det ikke kun positive erfaringer, der opnås ved internationale privatiseringer. Der gøres også fejl rundt omkring. Det positive ved disse fejl er, at man naturligvis kan tage ved lære af dem i andre lande. I England opdagede man eksempelvis i visse privatiseringer først bagefter, at ledsagende liberaliseringer havde været nødvendige.

Ganske interessant omfatter Oliver Letwins brug af betegnelsen nationaliserede virksomheder ikke kun de virksomheder, som staten på et tidspunkt har overtaget ved nationaliseringer, men også de virksomheder, der er etableret i statsligt regi. Sammenholdt med den kendsgerning, at man i USA udbudsprivatiserer juridiske, regnskabsmæssige- og almindelige kontorrutiner i den offentlige sektor, vil det fremgå, at der kan privatiseres i meget stor udstrækning.

Per Ørum-Hansen

Så blev Sverige rikt – Et skapande sekel

En antologi,
Timbro, 1988, 103 sider

Det er en udbredt opfattelse, at der er en direkte sammenhæng mellem Sveriges økonomiske og kulturelle velstand og det veludviklede svenske statsapparat. I begrebet »Den sven-

ske model« ligger det nærmest implicit, at udvikles deri statslige velfærd, da udvikles også det generelle velstandsniveau. I Sverige og i andre lande har denne myte været brugt som et godt argument for, at til stadighed udvikles statens indflydelse på områder, der hidtil har været betragtet som private og personlige anliggender. Den svenske model har således, under

dække af det udsvævende begreb velfærd, leveret argumenter til at indrette samfund med en klarere socialistisk ideologi.

Den ønsketænkte sammenhæng mellem velstand og statslig velfærd har den svenske markedsøkonomiske tænketank, Timbro, sat sig for at afvise.

At Sveriges velstand blev udviklet og opdyrket – og stadig eksisterer – skyldes omstændigheder, der ikke er foregået på grund af statens indgriben, men tværtimod på trods af statens indgriben. Dette var temaet for konferencen »Så blev Sverige rikt«, som Timbro afholdt i november 1987 i Stockholm. Sessionerne fra konferencen er samlet i manuskriptform og udgivet som antologi. Sveriges kulturelle og materielle rigdom og årsagerne dertil behandles i fem kapitler, skrevet af akademikere, der alle inden for netop deres fagområder er yderst kompetente skikkelser.

»Sverige er ikke blevet rigt grund af politiske beslutninger. Velfærd – det være sig materiel eller kulturel – kan man ikke kommandere frem. Den vokser frem af enkelte menneskers ideer, fantasi, viden og kompetence, hvad enten de er forfattere, videnskabsmænd eller entreprenører.

Ved at studere klimaet for skabelse og kreativitet omkring århundredskiftet finder vi forklaringen på, hvordan et fattigt land som Sverige i løbet af et par årtier kunne samle så betydningsfulde ressourcer, at fattigdom blev afløst af velstand. Den tids dynamik var så stærk og gennemtrængende, at dagens Sverige stadig præges af det, som dengang skabtes«. Sådan skriver formanden for Timbro ide, Gunnar Hökmark, i forordet til *Så blev Sverige rikt*.

Som det understreges i flere kapitler, skyldes Sveriges forvandling fra et ekstremt fattigt land til et kolossalt velstående ikke enestående faktorer eller institutioner; bl.a. derfor er det forkert at pege på statens indgriben som en rimelig grund til den eksplosive kulturelle og økonomiske vækst. Derimod er den »antipolitik«, eller »af-politisering« om man vil, der førtes i første halvdel af det 19. århundrede, en betydningsfuld komponent. Men der bør anholdes om, at den ikke er en enestående komponent for Sveriges velstand. Årsagerne til Sveriges rigdom skyldes snarere et samspil mellem en række komponenter, der hver for sig ikke ville have haft nogen særlig gennemslagskraft, men som samlet har vist sig at have en kolossal betydning.

Docent i nationaløkonomi og chef for »Industriens utredningsinstitut« (IUI), Gunnar Eliasson, præsenterer en økonomisk forklaring, der i udstrakt grad bygger på mikro-

økonomiske beskrivelser. Han skriver også om »af-politiseringen«: »Efter at tiden efter Gustav Vasa havde været en centralplaneret økonomi – så langt som den tids centralstat gav kontrolmuligheder – af-reglegeredes den svenske økonomi i første halvdel af 1800-tallet sammen med et stort antal af Europas økonomier. Vi kan i dag konstatere, at de lande, som i 1800-tallet af-reglegerede sine økonomier, oplevede samme »ryk« som den svenske. De tilhører i dag de rige industrilande. De lande, som ikke af-reglegerede, tilhører ikke de rige industrilande i dag« (p.33).

Afbureaukratiseringen og afpolitiseringen i begyndelsen af 1800-tallet gav store muligheder for at det, som Gunnar Eliasson kalder »den eksperimentalt organiserede økonomi«, kunne få et fodfæste i det svenske samfund; et fodfæste, der stadig eksisterer. Den eksperimentalt organiserede økonomi er den spontane økonomiske orden, der må operere med forhold som risiko, usikkerhed etc. En væsentlig størrelse i den eksperimentalt organiserede økonomi er den såkaldte kundskabsbaserede informationsanvendelse, som er et »kulturelt« fænomen, der knytter sig til enkelte individer, institutioner, virksomheder etc. Den kundskabsbaserede informationsanvendelse er en nødvendig forudsætning for, at der kan foretages innovationer. Men p.g.a. den kulturelle karakter kan man ikke undervise i den eller søge at fremkalde den på en »kunstig« vis. Den udvikles selv, når der opstår en efterspørgsel, der forudsætter dens adkomst. Den enorme kapacitet af kundskaber, der siden 1800-tallet er blevet akkumuleret, og som til stadighed udvikles i de svenske virksomheder, har været en betydningsfuld grund til, at svenske virksomheder har opnået en så stor styrke, at de i dag kan trives uden at bukke under for statens vedvarende indgreb. De har simpelthen oparbejdet et værdifuldt potentiale, som de senere hen har kunnet trække på. Men hvor lang tid, de fremover kan leve på det potentiale, skal være usagt.

Sigtet med at udgive indlæggene fra en konference i bogform er udmærket. Således er det muligt at komme ud over konferenceformens begrænsninger. Men det havde været ønskværdigt, om der efterfølgende var gået lidt mere i dybden i de enkelte indlæg. F.eks. kunne afsnittet om af-politiseringen nemt have været mere konkret udbygget med f.eks. tal og eksempler på faktiske tiltag.

Per Ørum-Hansen

»Barfods-kapitalisme«. U-landenes vej til velstand

Guy Sorman,
Ratio 1989, 296 s.

Alene det faktum, at ulandshjælp administreres af ulandets statsmagt, dvs. kanaliseres ud centralt og uden afhængighed af markedsmekanismer, bevirker, at ulandshjælp, selv de få projekter, der kaldes vellykkede, gør mere skade end gavn. Den eneste måde, vi kan gavne ulandene på, er ved at indføre frihandel. Men gør vi det, så hjælper vi også umådeligt de Wirtschaftswundere, som ligger og venter på ethvert u-land takket være den teknologi, som vestlig civilisation har skabt. At nogle millioner ulandsbeboere, der er født for meget, vil dø af sult, er

uundgåeligt. Det må man se i øjnene, og det bør ikke skjules ved løgne om, at det kan forhindres ved mæslinge-vaccine, AIDS forebyggelseskampagner, ernæringsinstruktion og lignende, når den reelle grund er mangel på mad.

Jo før vi stopper med almisser, der kun giver falske håb og trækker tilbagevenden til naturlig harmonisk fødselsbalance i langdrag, jo bedre. Bogen giver up-todate indsigt i kapitalismens velsignelser vedr. den tredje verden og er i smuk forlængelse af den tilsvarende litteratur om libertarianske udveje af Sydafrikas apartheidproblematik.

Men hjernevasken til fordel for centraliseret hjælp er stærk. Jeg har selv været skole-TVproducer i Zambia og opnåede med

minimalbudget udsendelse af 54 programmer, der opnåede enorme seertal, og som på overfladen kunne kaldes et af Danidas få vellykkede programmer. Og alle »eksperter« i området var enige om, at det var vigtigt at belære om vitaminer og protein i maden. Senere fandt jeg ud af, at det var helt ligegyldigt – ernærings sygdom var især simpel mangel på kalorier. Siden var jeg i et Unescoprojekt, hvor hundredetusinder af dollars brugtes på udstyr og træningskurser til landets rigmandssønner,

og *ikke* et program udsendtes. Dette projekt var særlig let at kritisere, men egentlig er næsten al u-landshjælp (og almisser til ØstEuropa) lige værdiløs eller skadelig, og det er lykkeligt, at der omsider kommer bøger om dette, der tydeligt meddeler, hvad alle u-landsarbejdere undertiden tænker, men ofte fortrænger.

Bo Warming

»Tilværelsens ulidelige lethed« og »Om latter og glemsel«

Af Milan Kundera,
Gyldendal, 1988, 262 s.,
hhv. Gyldendal, 1988, 207 s.

Bevægelsesfrihed er et yndet emne blandt tjekkiske intellektuelle i det tyvende århundrede.

Det meste af Franz Kafkas litteratur kredser, med sin tørre og til tider spiddende humor, om emnet bevægelsesfrihed. Trods Milos Formans kommunisme beskæftiger hans filminstruktioner sig med bevægelsesfrihed som gennemgående tema. »Hair« er opgøret med de statslige autoriteter og ansvarlighed personlige relationer imellem. »Gøgereden« er om magt og ud-

øvelse. Hvem er normal, hvad vil det sige at være unormal, og kan det tillades at bruge tvang og vold over for de (definerede) unormale? »Amadeus« er ligeledes om opgøret med de moralske og småborgerlige autoriteter. Hvor går grænsen mellem stødende og krukke adfærd? Kan andre tillade sig, at gribe ind i, hvordan man rent privat indretter sig og fører sin tilværelse?

Ligeledes kan man ikke undgå at nævne Hazek i den sammenhæng. Hazek er en af de tjekkiske forfattere, der tydeligst måtte bøde for sine sværmerier om individets bevægelsesfrihed. Hans anarkistiske synspunkter og virksomhed var årsagen til, at han måtte gå i fængsel. Der skrev han »Den gode soldat Svejck«, 1921. Igennem soldaten Svejck fremstilles staten som en umenneskelig størrelse. Med Hazek's underfundige humor fremgår dette eksempelvis i scenen, hvor Svejck sammen med sine soldaterkammerater opholder sig et i hus, der beskydes af fjenden (russerne). Da beskydningen begynder, råber Svejck: »Lad vær med at skyde – her er mennesker«. Altså: Krig vedkommer ikke den enkelte (soldat), men derimod staten, og staten er ikke menneskelig, ellers ville den ikke tvinge soldaterne til at beskyde hinanden.

Og sådan kunne man blive ved; store dele af det tjekkiske kompleks af intellektuelle har bearbejdet begrebet bevægelsesfrihed i stort set alle dets dimensioner.

Kundera er en af dem, der klarest har knyttet dimensionerne sammen, gennem hovedpersonen Tomas, i bogen og filmen »Tilværelsens ulidelige lethed«, hvis handling foregår før, under og efter det Prag'ske forår i 1968. Kundera understreger, at etik må være gældende i alle livets aspekter. Han sammenligner kommunismen med Ødipus. Selv om både kommunismens og Ødipus' motiver nok var af bedste karakter, var konsekvenserne yderst skadelige og ødelæggende, og det er netop handlingernes konsekvenser, man skal dømmes for og ikke handlingernes motiver. Kundera indlægger en meget fin symbolik i Tomas' sammenligning mellem kommunis-

men og Ødipus. for netop Tomas har overordentlig mange seksuelle forhold, forhold, der fortsættes, efter at han indgår i ægteskab med Tereza. Ægteskabet er en spændetrøje for Tomas. Moralsk set indskrænkes hans (seksuelle) bevægelsesfrihed til kun at omfatte Tereza. Tereza er personificeringen af Tomas' manglende samvittighed på det personlige plan, hvorimod hans samvittighed på det politiske plan modsætningsvis er meget veludviklet. Hun er hans udtrykte dualisme: hvor hun ønsker det monogame forhold, søger han polygamiens mangfoldighed; hvor hun ønsker tagheden i sit hjemlands vante og sikre forhold, har han ingen bundethed til Tjekkoslovakiet, men søger ligefrem politisk frihed udenfor Tjekkoslovakiet.

1 tjekkisk kunst er der tit indlagt en skæbneopfattelse. Men det er ofte en skæbneopfattelse, der i modsætning til andre skæbneopfattelser søger at aktivisere de implicerede. Det understreges, at det kan betale sig at forholde sig aktivt og kæmpe for at få indflydelse på begivenhedernes gang. Man skal ikke blot vente på, at tilværelsen flyder forbi af sig selv, man skal selv være med og forme livet. Finder der undertrykkelse sted, da kæmp imod! Her bør det stå klart, at der blandt tjekkiske intellektuelle gennem tiden har været en del stridigheder om, hvordan man rent praktisk skal kæmpe imod.

Under det kommunistiske reelme fandtes der to hovedstrømninger. De betegnedes som henholdsvis den horisontalt orienterede retning og den vertikalt orienterede retning. Den vertikale mente, at det bedst kunne betale sig at arbejde på systemets præmisser. Man skulle gå med i partiapparatet og gennem de officielt anerkendte institutioner søge at ændre systemet indefra. Den horisontale mener, at præmisserne skal skabes uden for systemet, idet man, hvis man går med på systemets præmisser, da anerkender systemet, og kritikken af systemet bliver dermed værdiløs. Kun udefra kan man holde sig fri af systemets dom. Inden for den horisontalt orienterede retning findes der forskellige »under-retninger«, bla. den såkaldte »underground« og den offentlige. Underground-retningen mener, at vel skal man arbejde uden for systemet, men at man tjener sig selv og arbejdet bedst ved at gøre det »under jorden«. Den offentlige retning mener, at den mest effektive arbejdsform er at stå frem med kritikken og vedstå den offentligt. Efterrationaliserende må man sige, at det er den horisontalt orienterede retning, der hidtil har opnået positive resultater mht. at ændre systemet.

Milan Kundera var oprindeligt rettroende kommunist, men den sovjetiske invasion i 1968 åbnede hans øjne for kommunismens massebedrag, og han meldte sig ud af det kommunistiske parti. Han skiftede fra den vertikale til den horisontale retning. Men forundeligt nok finder Tomas og Tereza først harmoni, da de vælger at indrette sig på mere vertikalt

orienterede præmisser; nemlig da de holder op med at bekæmpe systemet, men i stedet simpelthen indretter sig på de præmisser, systemet definerer. En fin pointe er, at netop som de har fundet personlig harmoni, kører de galt og bliver dræbt. Med andre ord bringer kampen (den horisontale) mod undertrykkelsen ingen personlig harmoni, hvorimod accepten af systemet og forenelsen med undertrykkelsens vilkår giver harmoni; en evig, men for personligheden dræbende harmoni. Denne pointe er ikke en naiv betragtning. Kundera gør sig vedrørende de politiske forhold i Østeuropa, men en betragtning, der er gældende i alle politiske forhold, hvor der udøves magt. Kundera understreger pointen i andre af sine forfatter-skaber.

Temaet i »Om latter og Glemse!« er historieforfalskningens betydning. En af de bedste skildringer af dette er beskrivelsen af et foto taget i 1948. Kommunisternes leder Klement Gottwald var omgivet af sine kammerater. Ved siden af ham stod Clementis. Da det var koldt, overlod Clementis sin pelshue til Gottwald. Fire år efter, at fotoet blev taget, blev Clementis hængt, han var anklaget for forræderi. Efter at han blev hængt, eksisterede han ikke officielt længere. Fra officielt hold fjernede man ham fra alle steder, han havde optrådt; han havde således aldrig eksisteret! Da man retoucherede ham bort fra

fotoet, havde man fra officielt hold blot glemt, at hans pelshue stadig var på fotoet – på Gottwalds hoved!

I følgende, fra »Om latter og glemse!«, understreges det, at Kundera som en del andre tjekkeske intellektuelle har et temmelig kritisk, næsten anarkistisk, syn på staten: »Jeg har altid kun rettet min kritik mod vor vestlige verden. Men den uretfærdighed, der hersker hos os, kunne forlede os til en falsk overbærenhed over for andre lande. Takket være Dem, ja takket være Dem, Tamina, har jeg forstået at magtens problem er det samme overalt, hos jer som hos os, i vest som i øst. Vi må ikke gøre det til en sag om at erstatte den ene slags magt med den anden, vi må fornægte selve magtens princip og fornægte det overalt.« (p.103). I denne sentens får Kundera faktisk udtrykt netop den problematik- der er afgørende for Tjekkoslovakiets fremtidige skæbne.

Kundera er en forfatter, der fortjener succes. Hvilken han i høj grad har opnået, bl.a. fordi han med sine romaner netop formår at viderebringe nogle dybt eksistensielle problemstillinger på en svævende og enkel elegant facon. På denne måde når han ud med sine synspunkter til et bredt publikum – Kundera når det brede publikum med en humor og en let hånd, så det er en hel fornøjelse!

Per Ørum-Hansen

Infopreneurs. Turning data into dollars

John Wilsy
1989, 225 s.

Frihed er at kunne vælge. Den personlige frihed, som f.eks. et parti kan vælge at arbejde for, er, at borgernes valg ikke begrænses af staten, men kun af deres indtjening.

Det moderne elektroniske informationssamfunds muligheder mht., at flest mulig kan vælge behovstilfredsstillelse som en millionær, er enorme, ikke kun fremtidens, også nutidens.

Og de, der er hurtigt ude med at realisere mulighederne for ytringsfrihed, så *haves* og *ønskes* i flest mulig tilfælde finder sammen og matcher, har kort og let vej til at blive millionærer – som de danske opfindere af »Den Blå Avis« har demonstreret i den hjemlige (og nu også tyske) andedam.

Sagen er, at vi er bundet af vaner, forbindelser, alliancer, hvem der kender hvem – i mest tilbagestående tilfælde: Hvem der er i slægt med hvem. Men siden telefonens opfindelse har det været let for alle at gå til (telefonbogens) »gule sider« (et udtryk, der bruges foragtligt på engelsk af de, der forherliger kærlighed og vaneforbindelser), og finde en bedre og billigere leverandør end den forhåndenværende, hvad enten det handler om varer, sen ice, venskab, sex, arbejdstagning, arbejdsgivning, bolig osv. osv.

Efter at computere er sat i forbindelse med telefonnettet, burde det være et spørgsmål om få tastetryk for at få overblik over alternative muligheder og priser – enten på papir eller skærm eller (knap så overskueligt, men til gengæld uden andet apparatur end den allestedsnærværende trykknapttelefon), pr. oplæst data (og med »voice response« teknik kan søgning ske så rationelt, at kun lidt uvedkommende skal høres).

Perspektiverne er spændende – og faretruende for nuværende magthavere. der sidder i toppen at *pyramidisk netværk* af vanemæssige forbindelser, og som vil miste meget ved opståelsen af det anarkistiske *horisontale netværk*, der er kon-

sekvensen af, at folk vælger samarbejdspartnere efter pris og kvalitet og ikke efter vane. Fremtidens magthavere vil være de, der kan producere godt og billigt mht. varer og service, og bl.a. de, der kan få ønskværdige informationer om dette til at flyde let og billigt: infoprenører, informationsentreprenører.

Men det handler om tovejs (eller rettere flerdimensional netværks) kommunikation. Den overdøves af nuværende samfund med ovenfra og ned pyramidisk envejskommunikation – derfor de mange ligegyldige pseudokonflikter om reklamekontra stats-TV, som begge fastholder befolkningen i vanetænkning. Erfaringer fra det amerikanske lidt mindre ufri marked og dets »infoprenører« er interessante for de, der spekulerer i virkelighedsnær pragmatisk libertarianisme. En detalje blandt forfatterens kæpheste: Det er ikke krænkelse af privatlivets fred (således som et politisk magtesløst mindretal af debattører i USA mener) at have telefoner, der viser på en skærm nummeret på, hvem der ringer op. Disse intelligente telefoner er ved at blive meget populære i USA, ikke kun for kvinder, der generes af stønne. Danmarks telefonmonopol modsætter sig kraftigt de nye apparater ud fra misforstået etik og besynderlige principper om beskyttelse af hemmelige telefonnumre (der unægtelig kan afsløres, hvis modtageren kan se, hvem der ringer). Forhåbentlig vil EF, Siemens, japanerteknologi m.m. bevirke, at de danske reaktionære holdninger, der hindrer teknisk fremskridt mht. informationsteknologi, snart havner på folkemindemuseet, hvor de hører hjemme.

Bo Warming